

**TÜRKİYE'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
İŞÇİ SENDİKALARI VE SİYASİ PARTİLER
ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Seda AKYALÇIN

(Yüksek Lisans Tezi)

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2002

TÜRKİYE'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İŞÇİ SENDİKALARI VE SİYASİ
PARTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Seda AKYALÇIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Deniz KAĞNİCİOĞLU

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ağustos 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

TÜRKİYE'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İŞÇİ SENDİKALARI VE SİYASİ PARTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Seda AKYALÇIN

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2002

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Hem sendikalar, hem de siyasi partiler toplumun sosyo-kültürel yapısı içerisinde sosyal birer olgu olarak kabul edilmektedirler. Sendikalar ve siyasi partiler bu sosyo-kültürel yapı içerisinde sürekli iletişim içerisinde dirler. Genel anlamda, bu ilişkinin siyasi partiden sendikaya doğru değil, sendikadan siyasi partiye doğru olması gerekmektedir. Ancak, bu çalışmada Türkiye için ilişkinin belirtilen yönde olmadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de geçmişten günümüze kadar geçen dönemdeki sendika ve siyasi parti ilişkisini incelediğimizde yönün siyasi partilerden sendikalara doğru olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte günümüzde sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimler de doğrudan sendikalar ve siyasi partiler üzerinde etkili olmaktadır. Küreselleşme olgusu, esneklik, sendikasızlaştırma eğilimleri ve yeni teknolojik gelişmeler, sendikalar üzerinde etkili olmaktadır. Bu doğrultuda, sendikaların yürüttükleri politikalarda da bazı değişimler yaşanmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki sendikalar ve siyasi partiler arasındaki ilişkiler geçmişten günümüze kadar geçen süreç içerisinde ele alınmış ve buna bağlı olarak sendikal politikalarda meydana gelen değişimler ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

Both labor unions and political parties are accepted as a social-cultural structure of the society. Labor unions and political parties are in contact continuously in this social cultural structure. Generally, this relation should not be from political party to labor union, it should be from labor union to political party. However, in this study, it is tried to explain that the direction of this relation in Turkey is not same as mentioned above. When we examine the relation between the labor unions and political parties, it is seen that the direction has been from political party to labor union from past to now in Turkey.

In addition, nowadays, changes in social and economic areas have been effective directly on labor unions and political parties. Globalization fact, flexibility, tendencies not to unionize and new technological developments are effective on labor unions. With in this context, some changes are living in politics carried out by labor unions, as well.

In this study, relations between labor unions and political parties are considered from past to now in Turkey and also up to these relations, changes in labors' politics are investigated.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

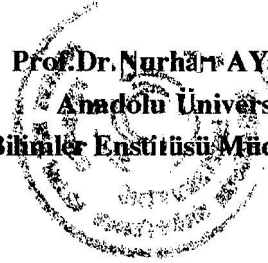
Seda AKYALÇIN'ın "Türkiye'de Geçmişten Günümüze Sendika ve Siyasi Parti İlişkisi" başlıklı tezi **3 Ekim 2002** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : **Yrd.Doç.Dr.Deniz KAĞNICIOĞLU**

Üye : **Prof.Dr.Nüvit GEREK**

Üye : **Yrd.Doç.Dr.Banu UÇKAN**

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜSTRİ TOPLUMLARINDA SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİSİ, İLİŞKİ KURMA NEDENLERİ VE MODELLERİ

1. ENDÜSTRİ TOPLUMLARINDA SENDİKA VE SİYASİ PARTİ İLİŞKİSİ	3
2. ENDÜSTRİ TOPLUMLARINDA SİYASİ SİSTEMLER İLE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMLERİ İLİŞKİSİ	4
2.1. Siyasi Sistemlerin Genel Yapısı	4
2.2. Siyasi ve Endüstri İlişkileri Sistemlerinin Dinamik Sorunları	5
2.3. Siyasi Sistemler ile Endüstri İlişkileri Sistemleri Arasındaki Karşılıklı Etkilerin Sonuçları	6
2.4. Endüstri İlişkileri ve Siyaset Bilimi Üzerine Yapılan Yaklaşımların Karşılaştırılması	7
2.4.1. Sistem Yaklaşımı Doğrultusunda Karşılaştırmanın Yapılması	7
2.4.2. Davranışsal Yaklaşım (Karar Alma Yaklaşımı) Doğrultusunda Karşılaştırma Yapılması	10
3. SENDİKALARIN SİYASİ PARTİLERLE İLİŞKİ KURMA NEDENLERİ VE MODELLERİ	11
3.1. Sendikaların Siyasi Partilerle İlişki Kurma Nedenleri	12
3.1.1. Mesleki ve Ekonomik Nedenler	12
3.1.2. İdeolojik Nedenler	13
3.2. Sendikaların Siyasi Partilerle İlişki Modelleri	13
3.2.1. Geniş Anlamda Siyaset Yapan Sendikaların Siyasi Partilerle Kurduğu İlişkiler	14
3.2.1.1. Bağımsız Model	15
3.2.2. Dar Anlamda Siyaset Yapan Sendikaların Siyasi Partilerle Kurduğu İlişkiler	16
3.2.2.1. Bağımlı Model	17
3.2.2.1.1. Zorunlu Bağımlı Model	17
3.2.2.1.2. İhtiyari Bağımlı Model	17
3.2.2.2. Ara Bağımlı Model	18
3.2.2.2.1. Organik Bağ Kurularak Ara Bağımlı İlişki	18
3.2.2.2.2. Organik Bağ Kurulmadan Ara Bağımlı İlişki	19

İKİNCİ BÖLÜM
1980 YILINA KADAR DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE SENDİKA VE
SİYASET İLİŞKİSİ

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ	20
1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketini Hazırlayan Nedenler	21
1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketinin Ortaya Çıkışı	22
1.2.1. İlk İşçi Hareketleri	22
1.2.2. 1870-1908 Yılları Arasında İşçi Hareketleri	24
1.2.3. 1908'den Kurtuluş Savaşına Kadar İşçi Hareketleri	25
2. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ	27
3. CUMHURİYETİN TEK PARTİLİ DÖNEMİ	29
3.1. Tek Parti Dönemindeki Sınıfsal Yapı ve İdeoloji	29
3.2. Tek Parti Dönemindeki İşçi Hareketleri ve Gelişim Seyri	30
4. CUMHURİYETİN ÇOK PARTİLİ DÖNEMİ	34
4.1. 1946-1950 Dönemi	34
4.1.1. 1946 Sendikacılığı Deneyimi	36
4.1.2. Siyasi Partilerin 1946-1950 Dönemindeki Sendikal Çalışmaları	38
4.1.3. 5018 Sayılı Sendikalar Yasası	40
4.1.3.1. İdeolojik Çerçeve	40
4.1.3.2. Sendikalar Yasasının Temel Özellikleri	40
4.2. 1950-1960 Dönemi	42
4.2.1. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun Kuruluşu	42
4.2.2. Demokrat İşçi Partisi Deneyimi	43
4.2.3. Amerika'nın Türk Sendikacılık Hayatına Etkisi	44
4.3. 1960-1980 Dönemi	45
4.3.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Sendikalar	46
4.3.2. 1961 Anayasası ve Sendikal Haklar	47
4.3.3. Türkiye İşçi ve Çalışanlar Partisi Girişimleri	48
4.3.4. TÜRK-İŞ'in Partiler Üstü Politika Anlayışı ve Dörtlerden Gelen Tepki	50
4.3.5. 274 ve 275 Sayılı Kanunlar ve Sendikal Haklar	51
4.3.6. 12 Mart Döneminde İşçi Hareketleri	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1980 YILINDAN SONRA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE SENDİKA VE
SİYASET İLİŞKİSİ

1. 1980-1990 DÖNEMİ	54
1.1. 24 Ocak Kararları ile 12 Eylül 1980 Darbesi ve Sendikal Örgütler	54
1.1.1. 24 Ocak Kararları	54
1.1.2. 12 Eylül Darbesi ve Sendikal Hareketler	56
1.2. Yasalarla Sendikal Hakların Düzenlenmesi	59
1.3. 1983-1986 Yılları Arasında Sendikal Harekette Gözlenen Gelişmeler	61

1.4. 1989 İlkbahar İşçi Eylemleri ve Sendikal Çalışmalar	65
2. 1990-1999 DÖNEMİ	67
2.1. Dönemin Siyasi Partileri ve Sendikalar	67
2.2. 1990-1994 Yılları Arasında Sendika ve Siyaset İlişkisi	70
2.3. 1995 Grevleri	75
2.4. 1997'den 1999'a İşçi Sınıfının Gündemi	79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SON YILLARDA YAŞANAN EKONOMİK VE SOSYAL DEĞİŞİMLERİN SENDİKA VE SİYASET İLİŞKİSİNE ETKİSİ

1. KÜRESELLEŞME VE SENDİKALAR	84
1.1. Küreselleşme Kavramı ve Gelişimi	84
1.2. Küreselleşme ve İşçi Sınıfı	85
1.3. Küreselleşme Karşısında Sendikalardan Beklenenler	88
2. ÖZELLEŞTİRME VE SENDİKALAR	90
2.1. Yasalarda ve Hükümet Programlarında Özelleştirme Kavramı	90
2.2. Özelleştirme ve Sendikalar	97
2.3. Özelleştirme Politikaları Sonrasında Gerçekleştirilen Sendikal Eylemler ...	98
3. ESNEK ÇALIŞMA VE SENDİKALAR	102
3.1. Esneklik Kavramı ve Gelişimi	102
3.2. Esnek Çalışma ve Sendikal Faaliyetler	105
3.3. Esnek Çalışmaya Yönelik Sendikal Politika Önerileri	106
4. YENİ TEKNOLOJİLER VE SENDİKALAR	108
4.1. Yeni Teknolojilerin Endüstri İlişkilerine Etkisi	108
4.2. Yeni Teknolojilerin İstihdam Üzerindeki Etkileri	109
4.3. Yeni Teknolojilerin Sendikalar ve Toplu Pazarlık Üzerine Etkileri	110
SONUÇ	114
EKLER	122
KAYNAKÇA	124

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
1: Hükümet Programlarında Çalışma Yaşamı	89
2: Hükümet Programlarında Çalışma Yaşamı	90
3: Hükümet Programlarında Özelleştirme	101
4: Hükümet Programlarında Özelleştirme	102
5: Hükümet Programlarında Özelleştirme	103

KISALTMALAR LİSTESİ

- AFL-CIO:** American Federation of Labor – Congresson Industrial Organization
- ANAP:** Anavatan Partisi
- CFDT:** Confederation Française des Travailleurs Chetiens (Fransız Demokratik İş Konfederasyonu)
- CGIL:** Confederazione Generale Italiana del Lavora (İtalyan Genel-İş Konfederasyonu)
- CGT:** Confederation Generale du Travail (Genel-İş Konfederasyonu)
- CHF:** Cumhuriyet Halk Fırkası
- CHP:** Cumhuriyet Halk Partisi
- DİSK:** Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- DMO:** Devlet Mahsulleri Ofisi
- DP:** Demokrat Parti
- ESK:** Ekonomik ve Sosyal Konsey
- HAK-İŞ:** Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- HARB-İŞ:** Türk Harb Sanayii ve Yardımcı İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- HİSB:** Hür İşçi Sendikaları Birliği
- ICFTU:** International Confederation of Free Trade Unions
- İETT:** İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel
- İİSB:** İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
- KHK:** Kanun Hükmünde Kararname
- KİMSAN-İŞ:** Kimya Sanayi İşçileri Sendikası
- KİT:** Kamu İktisadi Teşebbüsleri
- MDP:** Milli Dayanışma Partisi
- MESS:** Türkiye Metal sanayicileri Sendikası
- MİSK:** Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- PETROL-İŞ:** Türkiye Petrol, Kimya, Azot İşçileri Sendikası
- SEK:** Süt Endüstrisi Kurumu
- SHP:** Sosyalist Hareket Partisi
- TEK:** Türkiye Elektrik Kurumu
- TEKSİS:** Türkiye Tekstil, Örme ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası
- TİP:** Türkiye İşçi Partisi
- TMMOB:** Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
- TSEKP:** Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

TSP: Türkiye Sosyalist Partisi

TTB: Türk Tabipler Birliği

TTK: Türkiye Taşkömürü Kurumu

TÜRK METAL-İŞ: Türkiye Metal, Çelik, Mühimmat, Makine, Metalden Mamul Eşya ve
Otomotiv Sanayii İşçi Federasyonu

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

TÜSİAD: Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği

TZDK: Türkiye Zirai Donatım Kurumu

YOL-İŞ: Türkiye Karayolu Yapımı, Bakım, Onarım İşçi Sendikaları Federasyonu

GİRİŞ

Sendikal hareketin gelişimi ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerle doğrudan ilgilidir. Türkiye’de de sendikal hareket bu gelişmelere bağlı olarak içinde bulunduğu farklı dönemlerin koşullarına uygun seyir izlemiştir. Bu nedenle ülkemizde sendikal hareketin gelişimini belli dönemlere ayırarak incelemek daha doğru olacaktır.

Bu şekilde bir ayrıma gidilmesinin nedeni, 1980 öncesi ve 1980 sonrası dönemdeki sendikal hareketi karşılaştırmalı olarak inceleyebilmektir. Bu iki dönemde sendikal hareketin benzer ve farklı yönlerinin saptanması da çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Böyle bir değerlendirme mevcut yapıyı anlamamıza yardımcı olabileceği gibi sendikal hareketin geleceği konusunda da ipuçları verebilir. 1980 öncesi dönem Osmanlı İmparatorluğu ile başlayan ve 12 Eylül’e kadar uzanan zaman dilimini oluşturmaktadır. 1980 sonrası dönem ise 12 Eylül ile başlayan ve günümüze kadar ulaşan zamanı kapsamaktadır.

Türk sendikacılığının bugün ortaya koyduğu karakteri belirleyen iki temel faktörden bahsedebiliriz. Bu faktörlerden biri son yüzyıla damgasını vuran çok yönlü modernleşme hareketi ve diğeri ise son yüzyılda ortaya çıkan ekonomik ve teknolojik yapı değişiklikleridir.

Osmanlı toplumunda yenileşme hareketi olarak başlayan, Cumhuriyetin başında sistemli değişim hareketini gündemine getiren modernleşme hareketi siyasal, sosyal ve kültürel yapıda yeniden yapılanmayı öngörmüştür.

Türkiye’de sivil toplumsal yapılanma iktisadi yapı değişikliği ve sanayileşmeye paralel olarak ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye’de sendikacılık sivil toplumsal yapılanmaya siyasal modernleşmenin ya da siyasal vesayet kurumunun bir mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’de sendikacılık 1946’lardan itibaren iç ve dış dinamiklere bağlı olarak önemli yapı değişikliklerine uğramaya başlamıştır. 1950-1970 arasında Türk işçi hareketi, çoğunlukla devlet işyerlerinde örgütlenmiş ve devlete hakim ya da hakim olma noktasındaki siyasi yapıların etkisi altında bir işçi hareketi niteliğinde olmuştur. Bu özellik Türk işçi hareketinde aranılan sivil karakterin yeteri kadar bulunamayışının en temel nedenidir. 1970-1980 dönemi Türkiye Cumhuriyeti’nin belki de en uzun on yılı olmuştur ve bu dönem aynı zamanda iktisadi bir çöküşü temsil etmektedir. 1980’e ulaşan süreç içerisinde

Türk işçi hareketi söz konusu sağlıklı yapılanmanın da etkisinde iktisadi krize yenik düşmüştür.

1983'ten sonra ortaya çıkan sürecin, işçi hareketi açısından altın bir süreç olduğu da söylenebilir. Yerleşik siyasal anlayışların gerilediği bu dönemde, iktisadi sorunların da etkisinde 1987'de başlayan yeni dalga işçi hareketi her şey için yeniden ve daha sağlıklı bir başlangıç noktası oluşturabilme imkanına sahip olmuştur.

2000'li yıllarda Türk İşçi Hareketinin gündeminin, işçi hareketinin kurulduğu ve serpilip geliştiği dönemlerden oldukça farklılaştığı ve önemli bir tarihsel kriz noktasında bulunduğu gözlenmektedir. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin doğmaya başladığı, bir dizi temel gelişmenin işsizliğe neden olduğu, özel sektörün büyüdüğü ve güçlü özelleştirme rüzgarlarının estirildiği, üstelik demokratikleşme yönünde çok önemli bazı adımların da atılmadığı bir Türkiye'de çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Yapılan bu çalışmada Türk İşçi Hareketinin dünden bugüne ortaya koyduğu gelişim aşamaları, Türkiye'de sosyo-kültürel değişmeden işçi hareketinin ne derecede etkilendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikli olarak endüstri toplumlarında siyasi sistemler ile endüstri ilişkileri sistemleri ilişkisi ele alınmış ve buna bağlı olarak da sendikaların siyasi partilerle ilişki kurma nedenleri ve ilişki modelleri açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1980 yılına kadar geçen süreç içerisindeki sendikalar ile siyasi partiler arasındaki ilişkiler incelenmiş, bunun devamı olarak da üçüncü bölümde 2000'li yıllara kadar geçen dönemdeki sendika ve siyasi parti ilişkileri anlatılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise günümüzde yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlerin sendikal faaliyetleri ve sendika ve siyasi partiler arasındaki ilişkileri hangi yönde etkiledikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca buna bağlı olarak da sendikaların gelişmelere uyumlarını kolaylaştıracakları düşüncesiyle bazı önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜSTRİ TOPLUMLARINDA SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİSİ, İLİŞKİ KURMA NEDENLERİ VE MODELLERİ

1. ENDÜSTRİ TOPLUMLARINDA SENDİKA VE SİYASİ PARTİ İLİŞKİSİ

Endüstri toplumlarında sendika ve siyasi parti veya siyaset arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken öncelikle sendika ve siyaset kavramları üzerine yapılan tanımları belirtmekte yarar vardır. Yapılan bir tanımlamaya göre sendika, iktidar olmak için değil, iktidarlara temsil ettiği toplum kesimi bakımından olması gerekene doğru zorlamak için varolan, ki sivil sektörde zorlanacak olan işverendir, bir edebi muhalefet kurumu olarak belirtilmiştir. Bir başka tanımlamada ise sendika, hakkı yenilenlerin ya da hakkı yeteri kadar güvence altında olmayanların taleplerini karşılayan, güç ihtiyaçlarını ikame eden ve yeri sivil toplumun daima içi olan bir sivil toplum örgütü olarak açıklanmıştır. Yapılan bu tanımlamalar doğrultusunda siyasi partiler genel anlamda iktidara gelmek için vardır demek mümkündür.¹ Siyasi partiler bir bakıma etkin sivil toplum örgütleri tarafından desteklenen lobileri, politik grupları, çevreleri içerisinde taşıyan siyasi ittifaklar olarak da anlaşılmaktadır.

Yapılan bu tanımlamalar doğrultusunda sendikalar ve siyasi partiler arasındaki farklılıkları şu şekilde ortaya koyabiliriz;

- Siyasi partiler, aynı politik gücü geliştirerek iktidara taşımak için aynı politik görüşteki insanların bir araya geldikleri siyasi yapılardır. Oysa sendikalar, üyeleri içerisinde her görüşten, dini inanıştan, etnik yapıdan insanın var olduğu ve temel amacı üyelerinin çıkarlarını siyasi otoriteye ya da sermaye unsuruna karşı savunmak şeklinde özetlenebilecek kitle örgütleridir.
- Siyaset toplumu oluşturan farklı tabakaların bir arada barış içerisinde yaşayabilmesinin mümkün yollarını, yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Siyasi parti farklı toplumsal sınıflar ve tabakaların kendi taleplerini siyasal alana yansıtılabilmeleri bakımından bir yasal forum, bir siyasal ittifak olarak belirtilmektedir. Sendikalar ise siyasi partilerden farklı olarak

¹ Erdinç Yazıcı, *Sendikal Hareket ve Yeni Misyon Arayışları*, (Şeker-İş Yayınları 96.), s.37-38.

toplumsal sınıf ve tabakaların kendi taleplerinin işverene duyurabilmesi ve uzlaşma sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır.

- Siyasi partiler, bir bakıma, etkin sivil toplum örgütleri tarafından desteklenen lobileri, politik grupları, çevreleri içerisinde taşıyan siyasi ittifaklar olarak da anlaşılabilir. Sendikalar ve diğer sivil toplum kurumları kendi taleplerini bu lobiler/ çevreler/ gruplar aracılığı ile iktidara yansıtmak istemektedirler. Bu bağlamda, ilişki sisteminde yönünün, siyasi partiden sendikaya doğru değil, sendikadan siyasi partiye doğru olması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Ancak Türkiye’de sendika ve siyasi partiler arasındaki ilişkinin bu şekilde olmadığı görülmektedir. Ülkemizde sendikalar ile siyasi partiler arasındaki ilişkiler siyasi partilerden sendikalara doğru olmuştur. Hatta siyasi partiler, çalışanlara sendikal hak kazandırmak ve bunun sürekliliğini sağlamak amacıyla çalışanlarına yönelik parti kurma çalışmalarında da bulunmuşlardır.
- Siyasi partiler, sendikaların ve diğer sivil toplum örgütlerinin kendilerine desteklerini sürdürmelerinin ya da destek vermeleri bakımından onların desteklerini kazanabilecek politikalarla genel ekonomik, sosyal ve politik gerçekleri barıştırmak, bir denge noktasında buluşturmak zorunda kalmaktadırlar.²

2. ENDÜSTRİ TOPLUMLARINDA SİYASİ SİSTEMLER İLE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMLERİ İLİŞKİSİ

2.1. Siyasi Sistemlerin Genel Yapısı

Endüstri ilişkileri sistemi, sistemin ana kuralları ve içinde bulunduğu ve işlediği siyasi sistemin ideolojik yapısı tarafından geniş ölçüde etkilenmektedir. Diğer bir deyişle, politik sistem bir şemsiye olarak kabul edilecek olursa, endüstri ilişkileri sistemi bunun altında oluşmakta ve böylece geniş kapsamlı siyasi sistemin bir alt sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan endüstri ilişkileri sisteminde “aktör” olan tarafların da politik sistemi etkiledikleri söylenebilmektedir.³

²Aynı, (Şeker-İş Yayınları 96.), s.37-38.

³“J.T. Dunlop, **Political Systems and Industrial Relations**, (International Institute for Labour Studies, Bulletin, No:9), s.99 ve devamı.”den Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, (İstanbul 1987), s. 55-56.

Bilindiği gibi tek partili devlet sistemlerinde işletmelerin ve sendikaların amaçları, merkezi otorite tarafından belirlenmektedir. Bu alt kuruluşların başlıca fonksiyonları, merkezi otoritenin belirlediği gayeleri gerçekleştirmektir. Devleti oluşturan organlar, tüm sistemin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiğinden, işletme yöneticileri ile çalışanlar arasında endüstri ilişkileri sistemi yönünden bir bütünlük mevcuttur. Sendikaların en önemli fonksiyonları arasında, devletin amaçlarının gerçekleştirilmesine yardım etmek, politika hedeflerinin üyeler tarafından anlaşılmasını temin etmek ve bu hedeflere ulaşılmasını ters yönde etkileyecek uyuşmazlık ve sürtüşmeleri önlemektir.

Diğer yandan, çoğulcu devletlerin siyasi sistemleri, bir grup yapısının ortaya çıkmasına sebep olurken, aslında kişisel hak ve hürriyetlerin yasalar tarafından garanti altına alınması fikri üzerine kurulmuştur. Endüstri ilişkileri sisteminin yapısı ve fonksiyonundaki farkları, politik sistemlerin arasındaki farklılara bağlamak mümkündür.⁴

2.2. Siyasi ve Endüstri İlişkileri Sistemlerinin Dinamik Sorunları

Çoğulcu ülkelerde işverenlerin gücünü dengelemede ve çalışanların çıkarlarını temsil etmede sendikaların önemli bir rol oynadıkları açıktır. Bütün sosyal tarih boyunca Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da sendikaların ve sendikal faaliyetlerin kanunen korunması yanında asgari ücret, istihdam güvenliği, çalışma koşulları, mesleki eğitim, iş ve işçi bulma, toplu sözleşme rejimi gibi bir çok temel haklar kazanılmıştır. Kuşkusuz bu gelişmeler endüstri ilişkileri sistemi ile politik sistem arasındaki karşılıklı ilişkiler sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışma yasalarındaki bu gelişmeler sendikalar ve işverenlerin baskıları sonucu şekillenmiş ve hükümetler tarafından yürürlüğe konmuştur. Siyasi rejim endüstri ilişkilerini etkilerken, daha zayıf bir eğilim olarak görülse dahi, endüstri ilişkileri de siyasi yapıyı tesir altına almaktadır.⁵

Bilindiği gibi Amerika ve Batı Avrupa endüstri ilişkileri sistemi, kendine özgü bir siyasi yapı içerisinde gelişmiştir. Çok partiye dayanan ve seçimle değişebilen bir siyasi yönetim, iktisadi baskı grupları, karmaşık bir çoğulcu toplum yapısı ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin çoğunda bu tipte bir siyasi yapı mevcut değildir. Gelişen ülkelerin hemen hemen yarısında askeri rejimler mevcuttur. Geri kalan az gelişmiş ülkelerde ise, diğer partilerin

⁴ Aynı, s.56.

⁵ Aynı, s.57.

yasaklandığı veya devamlı bir azınlık durumunda bulunduğu, tek parti hükümetleri mevcuttur. Kuşkusuz tek parti devletinde sendikaların bağımsız olabileceklerini ümit etmek gerçekçi değildir. Sendikalar yasaklanmış, fonksiyonsuz bırakılmış olabilir. Sosyalist ülkelerde önemli fonksiyonlar gören sendikal örgütler mevcuttur. Fakat bu örgütlerin çalışma metotları, Batıda gördüğümüz pazarlık yapan, uyuşmazlık ve iş mücadelesi çıkarma yoluyla mensupları lehine menfaatler sağlamaya yönelmiş sendikalardan farklı olarak, sosyalist sistemin bir unsuru olarak işlemektedir.

Çoğulcu ülkelerde geleneksel görüşlerin etkisinde kalan siyasi iktidara sahip organlar, yönetim otoritesinin işçilerle dolaysız bir şekilde paylaşılmasıyla zayıflatılmaması görüşünde birleşmektedirler. Çoğulcu ülkelerde geleneksel görüşün etkisinde kalan sendikacılar da yönetimde dolaysız işçi temsilciliğinin, yönetim ve işçi fonksiyonları arasındaki belirli farkları zayıflatacağını, sendikaların rollerini sınırlayacağını ve pazarlık güçlerini zayıflatacağını düşünerek yönetime katılma sistemlerinden çekinmektedirler. Fakat bütün bu karşıt görüşlere rağmen günümüzde modern teknolojinin gelişmesiyle, bir endüstri ilişkileri sistemi olarak işçinin yönetime katılması eğilimi, gittikçe önemi artan bir hareket haline gelmektedir.⁶ Ülkemizde de demokratikleşme sürecindeki siyasi yapılanmada işçiler üyesi oldukları sendikaların iktidardaki siyasi parti veya partilerce desteklenmesi nedeniyle zaman zaman meclis üyeliği görevi almışlardır. Böylece işçilerinde siyasi yaşama ve devlet yönetimine katılım deneyimleri olmuştur.

2.3. Siyasi Sistemler ile Endüstri İlişkileri Sistemleri Arasındaki Karşılıklı Etkilerin Sonuçları

Siyasi sistemler ile endüstri ilişkileri sistemleri arasındaki karşılıklı etkilerin sonuçlarını aşağıdaki şekilde kısaca özetleyebiliriz.;

- Politik sistemler gerek sosyalist, gerekse çoğulcu demokrasilerde, toplu pazarlık ve kanuni sözleşme sisteminin ön planda oluşuna bakılmaksızın, endüstri ilişkileri sistemlerinin ana karakteristikleri üzerinde belirgin etkiler yapmaktadır.

⁶ Aynı, s.60.

- Endüstri ilişkileri sistemlerinin vazgeçilmez tarafları olan işverenler ve sendikalar da, siyasi karar organları üzerine baskı ve etki yapabilmektedir.
- Ekonomik ve teknolojik faktörler de, siyasi sistemler ve endüstri ilişkileri arasındaki ilişkileri etkilemekte ve milli sistem farklarını azaltarak gitgide endüstri ilişkileri sistemlerinin uluslararası bir özellik kazanmalarına yol açmaktadır.
- Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sanayi ülkelerinin bir çoğu, aynı tipteki ekonomik ve teknolojik gelişmelerin etkisinde kalmışlar ve her ülkede endüstri ilişkileri sistemleri, diğerlerinin karşılaştığı sorunlarla yüz yüze gelmişlerdir.
- Uluslararası siyasi ve ekonomik işbirliğinin büyümesi ve çok uluslu şirketlerin gelişmesi, bunun yanında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün etkisiyle endüstri ilişkileri sistemlerini ortak bir modele doğru sokma eğilimi hızlanmıştır. Kuşkusuz coğrafi, ekonomik ve siyasi faktörler bu eğilimin hızını nispi olarak zayıflatmaktadır.
- Genel olarak söylemek gerekirse, siyasal sistemler endüstri ilişkileri oyunundaki aktörleri ve bu oyunun ana kurallarını belirlemektedir. Endüstri ilişkileri ise, belirli teknolojik ve ekonomik koşullar için ve ekonomik gelişmenin belirli bir basamağında, bu oyunun sonuçlarını ortaya koymaktadır.⁷

2.4. Endüstri İlişkileri ve Siyaset Bilimi Üzerine Yapılan Yaklaşımların Karşılaştırılması

2.4.1. Sistem Yaklaşımı Doğrultusunda Karşılaştırmanın Yapılması

Endüstri ilişkileri ve siyaset bilimi kavramlarını inceledikten sonra her iki kavram ile ilgili yaklaşımların ele alınması siyaset ve endüstri ilişkileri arasındaki ilişkiyi ortaya koymada yararlı olacağından bu bölümde yaklaşımlar arasındaki ilişki açıklanacaktır.

Endüstri ilişkileri üzerine yapılan yaklaşımlardan en önemlisi Dunlop'un sistem teorisidir. Bu teori, endüstri ilişkilerini akademik disiplin haline getirmek için analitik araçlar

⁷ Aynı, s.62.

ideoloji ve aktörlerin işyerinde ve iş topluluklarındaki davranışlarını yönlendiren kurallar bütününden oluşmaktadır.

Siyaset biliminde ise Dunlop'un Sistem Teorisine paralel olarak kabul edilen Easton'un geliştirdiği Sistem Yaklaşımı'dır. Bu yaklaşımın temel öğeleri ise sistem, çevre, yanıt ve besleyici yankı olarak belirtilmiştir. Easton'un geliştirdiği sistem yaklaşımında "sistem" ögesi siyasal yaşamın sistemsal bir davranış olarak görüldüğünü belirtmektedir. Dunlop'un endüstri ilişkileri üzerine geliştirdiği sistem yaklaşımında olduğu gibi Easton'un sistem yaklaşımında da sistemin içerisinde bulunduğu bir çevre bulunmaktadır. Dunlop bu çevreyi sistemi oluşturan aktörlerin birbirleriyle ilişki kurdukları yapılar olarak tanımlamış ve bu çevreyi teknolojik çevre, siyasal çevre ve politik çevre olarak üç yapı altında açıklamıştır. Easton ise çevrenin, sistemin içerisinde bulunduğu çevreden farklı ve çevrenin etkilerine açık olduğunu belirtmiştir. Dunlop'un geliştirdiği sistem yaklaşımında diğer öğeler aktörler ve aktörlerin sahip oldukları ideolojiler şeklinde açıklanmıştır.

Dunlop'un sistem yaklaşımında üç aktör bulunmaktadır. Bunlar işletme yöneticileri ve temsilcilerinin oluşturdukları bir hiyerarşi, işçiler ve örgütlerinin oluşturdukları bir hiyerarşi, ve uzmanlaşmış kamu kuruluşlarıyla ilk iki aktör tarafından yaratılan uzmanlaşmış öznel kuruluşlardır. Bu doğrultuda ideoloji ise aktörlerin sahip oldukları herhangi bir ideoloji veya aktörleri sisteme bağlayan ortaklaşa benimsedikleri fikirler veya inançlar bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Easton'un geliştirdiği sistem yaklaşımında da bunlarla ilişkili olarak "yanıt" ve "besleyici yankı" öğeleri bulunmaktadır. "Yanıt", genel olarak sistemin yapı ve süreçlerinde değişimin gerek çevrenin gerekse sistemin iç dinamiğinin yarattığı sorun ve baskılara karşı sistem mensuplarının yapıcı seçenek ve çözümler aradıklarının belirtisi olarak tanımlanmaktadır. Besleyici yankı ise sistemin karşılaştığı sorunlara karşılık bilgi ve benzeri etkileri sistemde karar vericilere ve sistemin aktörlerine ulaşarak genellikle sistemin sürekliliğini sağlayabilmesi, anlamında kullanılmaktadır. Easton'a göre, geliştirdiği sistem kuramını öteki sistem yaklaşımından ayıran temel özellik üçüncü ve dördüncü öğeler olmaktadır.

Dunlop'un geliştirdiği sistem yaklaşımı doğrultusunda endüstri ilişkileri sisteminde amaç kuralların oluşturulması olmaktadır. Buna göre sistem girdilerden; ki bunlar aktörler, çevre, ve ideolojidir, oluşmaktadır. Süreç; ki bu da pazarlık, uzlaştırma, hakem kararı ile halletme ve kanun yapma olarak açıklanmıştır. Sonuç olarak sistem çıktılarından yani kurallardan oluşmaktadır. Bu kurallar, aktörler arasındaki uyumun sağlanması ve bunların aktörlerin davranışlarıyla bağlantılı hale getirilmesi açasından önem taşımaktadır.

Easton'un sistem yaklaşımına göre girdiler çevrede siyasal sistem için baskı yaratan tüm değişkenleri kapsayan bir temel etken, istemler ve destek ise iki ana girdi olarak tanımlanmaktadır. Buna göre siyasal sistemler, karşılayabildiği ya da denetim altına alabildiği ve çoğunluğun denetimini sağlayabildiği oranda başarılı, bunları geçekleştiremediği sürece de başarısızdır. Çıktılar da siyasal sistemin istemleri yanıtlamak ve desteği sağlayabilmek için almak durumunda olduğu bağlayıcı kararların ve söz konusu kararlar gereğince ortaya çıkan uygulamaların tümünü kapsamaktadır. Sistemin başarıyı sağlayabilmek için geçekleştirmesi gereken en önemli işlevi çıktı üretmek olunca, besleyici yankı özel bir önem kazanmaktadır. Dolayısıyla çıktıların çevreyi ve siyasal sistemi nasıl etkilediğinin değerlendirilmesi siyasal sistem açasından yaşamsal bir niteliğe bürünmektedir. Süreç ise modelin odak noktasını oluşturmaktadır. Birey hammadde olarak da düşünölebilecek girdiler dönüşüm sürecinde (süreçte) üretilerek çıktı biçiminde siyasal sistemin tüketimine sunulmaktadır.

Genel olarak baktığımızda her iki sistemin de bazı öğelerden oluştuğunu ve bunların belirli bir çevre içerisinde faaliyet gösterdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede sendikalar, gerek işçi sendikaları gerekse işveren sendikaları, sistemin öğelerinden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla sistemin içerisinde bulunduğu çevrede meydana gelecek her hangi bir değişiklik öğeleri yani sendikaları doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Hatırlanacağı üzere Easton'un geliştirdiği sistem yaklaşımında sistemin içinde bulunduğu çevre teknolojik, siyasal ve politik çevre olmak üzere üç yapıda belirtilmiştir. Buna göre ölkemizde de açıkça göröleceği üzere teknolojik yapıda, siyasal ve politik yapıda meydana gelecek bir değişim sendikaları da etkilemektedir. Örneğin siyasal alanda meydana gelen iktidar değişikliği ve iktidarın sendikalara karşı olan tavırlarındaki değişim sendikal hakları doğrudan etkilemektedir. Aynı şekilde teknolojik alanda yeni teknolojilerin ortaya çıması çalışanların nitelik düzeylerinin değişmesine neden olmaktadır. Bu da sendikalar açasından olumsuz sonuçları beraberinde getirerek sendikalar üzerinde doğrudan etkili olmaktadır.

2.4.2. Davranışsal Yaklaşım (Karar Alma Yaklaşımı) Doğrultusunda Karşılaştırma Yapılması

Endüstri ilişkilerinde Sosyolojik Yaklaşım ya da Davranışsal Teori, yöneticiler ve sendika temsilcileri gibi sosyal aktörlerin belirli bir duruma bireysel olarak gösterdikleri tepkileri vurgulamaktadır. Endüstri ilişkileri sisteminde davranışların sistemin yapısal özellikleriyle açıklanabileceğini savunan yaklaşım, sistem teorisinin karşıtıdır.

Endüstri ilişkileri sistemi içerisinde Weber'e göre sosyal davranışların açıklanabilmesi için, bu davranışa yüklenen kişisel anlam yorumlanmalıdır. Eğer sadece gözlemlenebilir davranışlar incelenirse, bireysel aktörlerin bu davranışlara yükledikleri önem ve anlam yanlış yorumlanabilir. Sosyal Davranış teorisi, endüstri ilişkilerinde belirgin endüstriyel davranışları gözlemek yerine, endüstri ilişkilerinde belirli hareketleri açıklamaya yöneliktir. Sosyal Davranış teorisi, bireylerin kendi ya da diğer bireylerin davranışlarına yükledikleri anlamı çıkartmaya çalışmaktadır. Ancak aktörler kendi sosyal gerçeklerini nasıl şekillendirdikleriyle sınırlıdır. Ayrıca aktörler aynı davranışa aynı anlamı yüklemeyebilirler, çünkü değer sistemleri farklıdır. Bu çerçevede işçi-işveren örgütlerinin ve devletin çalışma yaşamı ile ilgili olarak düzenlenen yasa ve kurallara yönelik düşüncelerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Her üç tarafta kendi değer sistemlerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Siyaset biliminde Weber'e göre Davranışsal Yaklaşım ise insan davranışının büyük bir bölümünün, özellikle örgüt içerisindeki davranışının amaca yönelik olduğunu vurgulamaktadır. İnsan davranış kalıplarında bütünlüğü sağlayan söz konusu amaca yönelik yaklaşımdır, aksi takdirde yönetimin bir anlamı kalmayacaktır. Amaca yönelik insan davranış kavramı bir kararlar sıra düzeni (hierarchy) oluşturmaktadır. Bu aşamalar düzeninde bir adım bir sonraki adımdaki amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak atılmaktadır. Davranış, genel ilke ve amaçlarla yönlendirildiği ölçüde ve daha önce karşılaştırılan amaçların elde edilmesini sağladığı oranda usuldür.

Weber'in ileri sürdüğü "Davranışsal Yaklaşım" teorisini sendikalar ve siyasi partiler ilişkisi açısından ele aldığımızda şunları söylemek mümkündür;

Hem siyasi partiler hem de sendikalar belirledikleri ideolojiler ışığında amaçlarına ulaşma çabası içerisindeyler. Bu amaçlar da çoğunlukla temsil ettikleri grupların isteklerini karşılamak doğrultusundadır. Ancak bu faaliyetlerini yerine getirirken sahip olunan ideolojilerdeki farklılıklar sendikalar ve siyasi partiler arasında çatışmalara neden olmaktadır. Bu durum da isteklerin kimi zaman siyasi partilerin ideolojileri doğrultusunda oluşmasına kimi zaman da sendikaların istekleri doğrultusunda oluşmasını sağlamaktadır.

3. SENDİKALARIN SİYASİ PARTİLERLE İLİŞKİ KURMA NEDENLERİ VE MODELLERİ

Sendikalar, demokrasi ile yönetilen ülkelerde siyasi partiler gibi sivil toplum örgütleridir. Bu iki örgütün kuruluş amaçları farklı olsa da, sendikaların toplumun sayısal olarak büyük bir kesimini oluşturan çalışanları temsil rolünü üstlenmesi dolayısıyla, önemli bir “oy potansiyeli” ne sahip olması, iktidara gelmeyi esas amaç edinen siyasi partilerin sendikalara ilgi duymasına neden olmaktadır. Aynı şekilde sendikaların da, siyasi partilere, dolayısıyla “siyasete” karşı ilgisiz kaldığı söylenemez. Zira sendikaların ekonomik ve sosyal fonksiyonlarının yanı sıra “siyasi fonksiyonlarının” olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle sendikalar, en azından, siyasi fonksiyonlarını icra ederlerken siyasi partilerden destek alma veya onlarla işbirliği yapma ihtiyacı duyabilirler.⁸

Siyaset kavramının geniş anlamda yapılan tanımı, bir anlamda sendika-siyasi parti ilişkisinin mantığını da ortaya koymaktadır. Geniş anlamıyla siyaset: “İnsanların yaşayışlarını ve tüm sorunlarını yakından ilgilendiren faaliyetlerin tümüdür.” Başka bir tanımla siyaset: “Devleti yöneten siyasi iktidara önemli ölçüde etkide bulunan kuvvetlerin faaliyetidir.”

Siyaset kavramının yukarıda yapılan geniş anlamlı tanımında kullanılan “insanların yaşayışlarını ve tüm sorunlarını ilgilendiren faaliyetler” ifadesi, siyasi partilerin olduğu kadar sendikaların da faaliyet alanlarını kapsamakta, bir anlamda sendikaları siyasi partilerle aynı düzlemde “siyaset platformu” nda buluşturmaktadır.⁹

⁸ Adnan Mahiroğulları, *1980 Sonrası Türk ve Fransız Sendikacılığı*, (Ankara 2000, Kamu-İş Yayınları), s.111.

⁹ “Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, (5. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993), s.43; Yusuf Şafak, *Türk İşçi Sendikalarının Siyasi Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, C.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 1996), s.5; Adnan Tuğ, *Sendikalar Hukuku*, (2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1992), s.213.” den Aynı, s.111.

Sendika-siyasi parti ilişkileri, genelde karşılıklı “fayda yaklaşımı”, başka bir ifade ile siyasi partilerin sendikaları, sendikaların da siyasi partileri çıkarları doğrultusunda “değerlendirmeleri” mantığı üzerine kurulmuştur.¹⁰

3.1. Sendikaların Siyasi Partilerle İlişki Kurma Nedenleri

Sendikalar, kuruluş amaçları “siyaset” yapmak olan siyasi partilerle, çeşitli zeminlerde ve çeşitli nedenlerle organik veya dolaylı ilişkiler kurarak siyasi fonksiyonlarını daha iyi icra etme fırsatı arayabilirler.

Dünyadaki uygulamalara ve tecrübelere bakılarak sendika siyasi parti ilişkilerinin temelinde genel olarak “mesleki, ekonomik ve ideolojik” faktörlerin yattığı söylenebilir.¹¹

3.1.1. Mesleki ve Ekonomik Nedenler

Sendikalar, hedeflerine sadece toplu iş sözleşmesi akdetmekle veya grev yapmakla ulaşamazlar. Bazen yasama organından çıkacak bir kanunun veya yürütme organının bir kararının sendikalara toplu iş sözleşmesi veya grev ile ulaşabileceklerinden daha fazlasını vermesi mümkündür.¹² Bu nedenle sendikalar, önceden kurulan ilişkiler çerçevesinde, çalışma ilişkilerini çıkardığı yasalarla düzenleyen iktidardaki siyasi yönetimi karar alma sürecinde etkilemek istemektedir. Bu bağlamda sendikalar, üyelerinin ekonomik ve sosyal haklarını geliştirmek amacıyla siyasal iktidarı, yeni yasalar çıkarmaya veya çalışanların aleyhine olduğuna inandığı yürürlükteki bazı yasalarda kısmi değişiklik yapmaya, yahut da tamamen ortadan kaldırmaya, siyasi iktidarlara önceden kurulan ilişkiler çerçevesinde zorlayabilmektedir.¹³

¹⁰ “Sabahattin Zaim, **İşçi Sendika Politika Parti İlişkileri Tebliği**, İşçi Sendika Politika Parti İlişkileri, (Türk-İş Yayınları, Ankara 1976), s.113.; Metin Kutal, “Türk Endüstri İlişkileri Düzeninin Yeni Yasal Çerçevesi Oluşurken(II)”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, (c. 30, Sayı:2), s.92.” den Aynı, s.111-112.

¹¹ Aynı, s.112.

¹² “A. Can Tuncay, **Sendikaların Faaliyetlerinin Yasal Düzenlenmesi Üzerine Düşünceler**, (TUTİS, c.5, Sayı: 4, Temmuz 1981), s.12.” den Aynı, s. 112.

¹³ Aynı, s.112-113.

3.1.2. İdeolojik Nedenler

Bazı ülkelerde sendikaların, savundukları ideolojiler gereği kendilerine yakın gördüğü siyasi partilerle organik düzeye varan boyutlarda ilişki kurdukları, onlara seçimlerde hem maddi hem manevi bakımdan destek verdikleri bilinen bir gerçektir. Özellikle XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Kıta Avrupa'sında taraftarı bulunan Marksist İdeolojiler, sendikaları nüfus altına alarak onları faaliyet tarzlarına kadar yönlendirmeye çalışmıştır.¹⁴

3.2. Sendikaların Siyasi Partilerle İlişki Modelleri

Sendika-siyasi parti ilişkisi, büyük ölçüde her ülkenin çalışma ilişkilerini düzenleyen hukuki mevzuatına, çoğulcu demokratik veya totaliter gibi siyasi rejiminin niteliğine, tarihi ve kültürel şartlarına, sendikaların dar veya geniş anlamda siyaset yapmalarına göre şekillenir.

Genel olarak sendika-siyasi parti ilişkilerinin boyutlarını belirlemede etken olan bu dört faktörden ilk üçü, sendikaların iradeleri dışında oluşmaktadır. Dördüncü faktör olan sendikaların dar veya geniş anlamda siyaset yapma hareketi ise, yasal engel söz konusu değilse, sendikaların kendi iradeleriyle “felsefi eğilimleri” doğrultusunda ve genel çalışma stratejileri içerisinde şekillenmektedir. Bu bağlamda sendika-siyasi parti ilişki türleri, dünyadaki yaygın uygulamalara bakılarak üç ana grup altında toplanabilmektedir:

- Partiler üstü, tarafsız ve formel ilişkiler. (Bağımsız Model)
- Bir siyasi partinin güdümüne girilerek kurulan ilişkiler. (Bağımlı Model)
- Prensipite sendikal bağımsızlık korunarak partilerle kurulan ilişkiler. (Ara Bağımlı Model)

Bu üç grup ilişki modeli, sendikaların dar veya geniş anlamda siyaset yapmaları sonucunda oluşmaktadır. Bu bakımdan dar veya geniş anlamda siyaset yapma kavramını ayrı

¹⁴ “Orhan Tuna, “Sendikacılık ve Siyaset”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, VII. Kitap, (İ.Ü.İ.F. Yayınları. İstanbul 1955), s.110” dan Aynı, s.113.

ayrı ele alarak hangi tür ilişkinin hangi düzeydeki siyaset içerisinde ele alınacağını incelemek gerekmektedir.¹⁵

3.2.1. Geniş Anlamda Siyaset Yapan Sendikaların Siyasi Partilerle Kurduğu İlişkiler

Sendikalar için geniş anlamda siyaset; belirli bir siyasi partinin maddi veya manevi vesayeti altına girmeksizin, üye çıkarlarının korunması doğrultusunda siyasi partilerden talepte bulunmak, istekleri, önerileri ile ilgili alınması gerekli tedbirleri tavsiye etmek şeklinde tanımlanabilir.¹⁶

Geniş anlamda siyaset yapan sendikalar, hiçbir parti ile organik düzeyde ilişki kurmazlar. Dolayısıyla bu tür sendikalar ekonomik ve sosyal fonksiyonlarını daha iyi icra edebilmek için siyasi faaliyeti bir araç olarak kullanmaktadırlar. Felsefi eğilimleri, kesinlikle doktriner olmaktan uzak, pragmatik, faydacı bir yaklaşım üzerine kurulmuştur.

Geniş anlamda siyaset yapan sendikaların en önemli özelliği ülkelerindeki tüm siyasi partiler karşısında “eşit mesafede” ve “tarafsız” bir konumda bulunmalarındır.

Geniş anlamda siyaset yapan sendikaların siyasi faaliyet biçimleri genel olarak aşağıdaki gibidir:

- Belirli bir siyasi parti gözetmeksizin iktidardaki her parti ile ilişki kurmak ve çalışanların yaşam koşullarını iyileştirebilmek amacıyla lobi faaliyetlerinde bulunarak yasama organını etkilemek,
- Herhangi bir partinin listesinden sendika kökenli aday göstererek seçilmesini sağlamak,

¹⁵ Aynı, s.114.

¹⁶ “Gülten Kutsal, Türkiye’de İşçi Sendikacılığı, (İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1977), s.201.” den Aynı, s.114.

- Periyodik olarak çıkardıkları dergi ve gazeteler yoluyla ya da kendilerine ait olmayan basın-yayın araçlarıyla çeşitli toplumsal konularda görüşlerini açıklayarak iktidarı ve kamu oyunu etkilemek, kendi görüşleri doğrultusunda kamu oyunu oluşturmak,
- Siyasi eğitim kursları tertip ederek yönetici, temsilci konumundaki üyelerini ülkedeki politik faaliyetler, hükümet politikaları hakkında bilgilendirmek,
- Seçimlerde, üyelerini belirli bir parti, aday lehinde veya aleyhinde oy vermeye ya da vermemeye çağırarak.¹⁷

Geniş anlamda siyaset yapan sendikaların siyasi partilerle kurduğu ilişkiler genel olarak bağımsız model içinde incelenmektedir.¹⁸

3.2.1.1. Bağımsız Model

Bağımsız Model, sendikaların ülkelerindeki mevcut siyasi partilerle organik bir bağlılık içerisinde bulunmaksızın, hiçbir partiye bağlı olmadan, örgütsel çıkarları doğrultusunda mevcut partilerin programlarına bakarak onlarla devamlı bir ilişkiye girmekten kaçınmaları esasına dayanmaktadır.¹⁹

Bu tip ilişki modelinde sendikaların faaliyetleri genellikle toplu pazarlık üzerinde yoğunlaşmıştır; siyasi faaliyetler amaç olmaktan ziyade ekonomik ve sosyal fonksiyonun daha iyi icrası için bir araçtır. Dolayısıyla bağımsız modelde, doktriner ve reformist sendikacılık anlayışından farklı olarak geniş kapsamlı toplumsal amaçlar yerine, öncelikle üyelerin yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirmeye önem verilmektedir. Bu bakımdan, bu tip sendikacılığa “mesleki-ekonomik” sendikacılık ya da “pragmatik” sendikacılık denmektedir.²⁰

¹⁷ Aynı, s.114-115.

¹⁸ Aynı, s.115.

¹⁹ “Bengü Dereli, **Karşılaştırmalı Sendikacılık Hareketi ve Endüstri ilişkileri**,(Yayımlanmamış Çalışma, İstanbul 1988), s.36.” dan Aynı, s.115.

²⁰ “H. Bruce Mullen, “Gelişen Ülkelerde Sendikacılık ve Siyaset”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, (İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, XIX. Kitap, İstanbul 1968), s.6.”da, Aynı s.116.

Sendikalar ile siyasi partiler arasındaki bağımsız ilişki modeline örnek sendikal kuruluşlardan biri olarak Türkiye’de siyasi parti ilişkilerini “partiler üstü sendikacılık” anlayışı üzerine kuran TÜRK-İŞ gösterilebilir.²¹

3.2.2. Dar Anlamda Siyaset Yapan Sendikaların Siyasi Partilerle Kurduğu İlişkiler

Sendikaların dar anlamda siyaset yapmaları, belirli bir siyasi partinin maddi veya manevi gözetimi altında, aralarında karşılıklı yardımlaşmayı amaçlayarak günlük politikaya karışmalarını ifade etmektedir.²²

Dar anlamda siyaset yapmayı amaçlayan sendikalar, genelde siyasi fonksiyonlarını ekonomik fonksiyonlarından daha etkin ya da her ikisini de aynı ölçüde kullanmak isteyen sendikalarlardır.

Bu tip sendikalar, mevcut düzeni reformlarla yeniden organize etme çabası gösterebilir; bu amaçla ya kendileri parti kurar ya da dünya görüşlerine yakın mevcut bir partiyi her bakımdan destekleyebilirler. Dar anlamda siyaset yapan reformist sendikalara İngiliz ve İskandinav ülkeleri sendikacılığı; doktriner sendikalara Kıta Avrupa’sında komünist, faşist ve sosyalist partilerle yakın ilişki kuran sendikalar örnek gösterilebilir.

Dar anlamda siyaset yapan sendikaların genel olarak siyasi faaliyet biçimleri, geniş anlamda siyasi faaliyet biçimlerini de içermek üzere aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İktisadi ve mesleki çıkarların dışındaki hedefler için genel grev tertip etmek,
- Sendikacılığa kitle hareketi özelliği kazandırmak, ülke ve çalışanların sorunlarını dile getirmek için geniş katılımlı miting, protesto gösterileri, iş bırakma eylemleri düzenlemek,
- Seçimlerde bir siyasi partiyi açık ve etkin bir şekilde desteklemek, maddi yardımda bulunmak,

²¹ Aynı, s.117.

²² “Gülten Kutal, a.g.e., s.201” den Aynı, s.117.

- Bir siyasi partinin yönetim organlarında temsil edilmek.

Dar anlamda siyaset yapan sendikaların partilerle kurduğu ilişkiler ise bağımlı ve ara bağımlı model içinde incelenmektedir.²³

3.2.2.1. Bağımlı Model

Sendikaların siyasi partilerle kurduğu bağımlı ilişki modelini, totaliter rejimli ülkelerde “zorunlu bağımlı model” ve demokratik parlamenter rejimli ülkelerde “ihtiyari bağımlı model” olmak üzere iki ayrı kategoride ele almak gerekmektedir.

3.2.2.1.1. Zorunlu Bağımlı Model

Zorunlu bağımlı modelin uygulama alanı, siyasal yapının genel olarak otoriter karakterli olduğu ülkelerdir. Bu tip ülkelerin bir kısmında devleti kutsallaştıran tek partili sivil bir diktatörlük, bir kısmında askeri bir cunta ya da sosyalist devrimi gerçekleştirmek adına tek başına komünist bir parti iktidardadır.

Özgürlükçü demokrasinin bulunmadığı ülkelerde sendikalar, devletle bütünleşmiş kurumlardır. Bu nedenle sendikaların siyasi iktidarla ilişki kurması zorunlu bir olgudur. Dolayısıyla bu tip ülkelerde sendikaların görevi, üretimi arttırmak, işçi disiplini sağlamak, siyasal gücün uygulamaya koyacağı ekonomik ve sosyal planların uygulanmasına yardımcı olmaktan ibarettir.

Zorunlu bağımlı modelin tipik olarak uygulandığı ülkeler, eski Sovyetler Birliği, Küba, Çin, Kuzey Afrika ve bazı Ortadoğu ülkeleridir.²⁴

3.2.2.1.2. İhtiyari Bağımlı Model

Sendikalar ile siyasi partiler arasında kurulan ihtiyari bağımlı ilişki modeli, demokratik parlamenter rejimli ülkelerde dar anlamda siyaset yapan sendikaların, aynı ideolojiyi veya aynı ortak dünya görüşünü paylaştığı siyasi partilerle “sendikal

²³ Aynı, s.117-118.

²⁴ Aynı, s.118.

bağımsızlıkları”ını koruma kaygısı taşımaksızın gönüllü olarak “organik” ilişki kurdukları modeldir.²⁵

Çoğulcu demokratik parlamenter rejimli ülkelerdeki ihtiyari bağımlı ilişki modeline Fransa’da Genel-İş Konfederasyonu CGT’nin Komünist Parti ile, İtalya’da 1972’ye kadar İtalyan Genel-İş Konfederasyonu CGIL’in İtalyan Komünist Parti ile kurduğu ilişki örnek olarak gösterilebilir.

1980 öncesinde DİSK’in Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile kurduğu ilişkiler de ihtiyari bağımlı model içinde ele alınmaktadır.

3.2.2.2. Ara Bağımlı Model

Ara bağımlı modelde sendika-siyasi parti ilişkisi, dar anlamda siyaset yapan ve aynı ortak dünya görüşünü paylaşan, ortak amaçlara yönelen sendikalarla siyasi partiler arasında her iki örgütün bağımsızlığı korunarak kurulan ilişki esasına dayanmaktadır.

Bu modelde sendikaların siyasi partilerle organik ilişki kurup kurmamasından ziyade bağımlılık/bağımsızlık derecesi önemlidir.²⁶

3.2.2.2.1. Organik Bağ Kurularak Ara Bağımlı İlişki

Bu grupta ele alınması gereken sendikalara genel olarak İngiltere ve İskandinav ülkelerindeki sendikalar örnektir. Adı geçen ülkelerde, emekten yana açık tavır koyan işçi, sosyalist veya sosyal demokrat kimlikli bir parti ile ilişki içinde olan sendikaların bir kısmı bu partiler tarafından oluşturulmuş ya da bu partilerden bazıları sendikalar tarafından kurulmuştur.

Ara bağımlı modelin birinci grubundaki sendikalar, organik ilişki içerisinde oldukları siyasi partileri hem maddi hem manevi bakımdan destekleyebilir, partinin yönetim kadrolarında görev alabilirler.

²⁵ Aynı, s.119.

²⁶ Aynı, s.121.

Sendika-siyasi parti arasında organik bağ kurularak yürütülen ara bağımlı ilişkinin tipik örneği İngiliz sendikacılığında yaşanmakta, bu nedenle bu tip ilişki modeline genel olarak “İngiliz Modeli” denilmektedir. Organik ilişkili ara bağımlı modele başka örnek olarak Norveç, İsveç ve Danimarka sendikacılığı gösterilebilmektedir.²⁷

3.2.2.2.2. Organik Bağ Kurulmadan Ara Bağımlı İlişki

İkinci grupta ele alınacak sendikalar, dar anlamda siyaset yapmayı amaçlayan, siyasi açıdan kendilerine yakın gördükleri “belirli bir siyasi parti ile” organik ilişki içerisine girmeden onu çeşitli zaman ve zeminlerde destekleyen sendikalardır. Bu tip ilişkiler genellikle Kara Avrupa’ındaki demokratik parlamenter rejimli gelişmiş ülkelerle, diğer kıtalarda gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren sendika ve siyasi partiler arasında görülmektedir. Bu konumdaki sendikalar, kendilerine yakın hissettiği bir siyasi partiyi seçimlerde, aleni veya dolaylı bir şekilde destekleyebilir; parti listesinden önerdikleri sendikalı adayların seçilmesini sağlayabilir. Ancak bütün bunlar yapılırken üyelerine karşı sorumluluklarının bilincinde, muhtemel bölünmeleri önleyebilmek için, “sendikal bağımsızlığı” korumaya özen göstermek durumundadırlar.

Bu tip sendikaların ülkelerindeki tüm partilere karşı eşit mesafede kalamayışları, tercihlerini siyasi görüşlerine yakın sadece “belirli bir parti” lehinde kullanmalarındır. Bu bakımdan yarı bağımlılık sınırları içerisinde ele alınması gerekmektedir.

Avrupa’da ara bağımlı modelin organik ilişkisiz sendikacılığına Alman sendikacılığı örnek gösterilebilir. Partilerle ilişki kurmadan ara bağımlı ilişkiye Fransa’da Sosyalist Parti-Fransız Demokratik İş Konfederasyonu CFDT; gelişmekte olan ülkelerin çoğundaki sendikalar gibi Türkiye’de 1980 sonrası DİSK ve HAK-İŞ bu gruptaki ilişkilere örnek olarak gösterilebilir.²⁸

²⁷ “Bengü Dereli, a.g.ç., s.38.” dan Aynı, s.122.

²⁸ Aynı, s. 123-124.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 YILINA KADAR DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE SENDİKA VE SİYASET İLİŞKİSİ

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğunda genel olarak çalışma ve yaşam koşullarının kötü olması ve İmparatorluğun batmak üzere olması Batı'da endüstrileşme ve ekonomik büyümeyi hızlandırırken Osmanlı İmparatorluğunda iflas işaretlerini vermekteydi. İşte bu koşullarda çok uluslu, çok dinli işçi sınıfı, sınıf kavgası yerine döneminde etkisiyle milliyetçilik kavgası yapmaktadır.

Bu koşullara bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan özgürlük hareketlerinde burjuvazinin bir rolü olmadığı gibi, işçi sınıfının da bir rolü olmamıştır. Batı'da ticaret ve endüstrileşmenin gelişmesiyle ortaya çıkan burjuvazi hem ekonomik, hem siyasal haklar mücadelesinin başını çekerken, benzer bir sınıf oluşumuna bağlı olarak gündeme gelecek hak ve özgürlük talepleri Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanmamıştır. Böyle bir demokratikleşme kavgası yukarıda belirtilen özelliklere bağlı olarak işçi sınıfı içerisinde söz konusu olmamıştır. Özgürlük dönemlerine bağlı olarak bazı işçi hareketleri ortaya çıksa da bunlar sınıf bilinci etrafında birleşmiş ve kitleselleşmiş bir işçi hareketi olmamışlardır. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine yalnız kapsam açısından değil, sınıf bilinci açısından da son derece kısıtlı bir miras devredilmiştir.¹

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki sendika ve siyaset arasındaki ilişkiyi incelerken öncelikli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketlerini hazırlayan nedenleri ortaya koymakta yarar vardır. Böylelikle dönemin işçi hareketlerini ve bunların sonrasındaki sendika ve siyaset ilişkisini kavramak daha kolay olacaktır.

¹ Meryem Koray, *Değişen Koşullarda Sendikacılık*, (Temmuz 1994). s.164.

1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketini Hazırlayan Nedenler

Osmanlı toplumunun duraklama ve çöküş döneminde, artık sosyo-kültürel sistem bütünlüğü kaybolmaya başlamış ve sosyal yapı yığınlar toplumu haline gelmiştir.³⁰

Osmanlı sosyo-kültürel sisteminin çözülmesinin hangi nedenlerden kaynaklandığı sorunu üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüş olmasına rağmen, çözülme nedenlerini iç ve dış nedenler olarak iki başlık altında toplayabiliriz.³¹

Osmanlı sosyo-kültürel sistemini bozan iç nedenler arasında en önemlileri: İslam zihniyetinin bozulması, ilimde ve sanayide geri kalış, iktisadi ve mali buhranlar, ferdiyet yoksunluğu olarak sayılabilir.³²

Osmanlı sosyo-kültürel sistemini bozan dış nedenler arasında en önemlileri: Batı'da kapitalizmin gelişmesi ve sömürgeciliktir. Batı'da aydın sınıfın ortaya çıkışı, Haçlı zihniyeti, kapitülasyonlar ve dünya ticaret yollarının değişmesi olarak sayılabilir.³³

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel sisteminin bozulması Osmanlı toplumunu sistemleştirilmiş bir bütün olmaktan çıkarıp bir yığınlar toplumu haline getirmiştir. Ayrıca müesseselerde hızlı bir dejenerasyon yaşanırken, toplumun anlamlı bir bütün ifade edememesi de ciddi bir kimlik krizine kaynaklık etmiştir.³⁴

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, çalışan kitle arasındaki problemi yaratan asıl neden, kısıtlı sanayileşme çabaları ile değişen Osmanlı üretim düzeninde işçi ve işveren ilişkilerinde çalışanların emeğinin tam karşılığını zamanında alması ve herhangi bir haksızlığa maruz kalmaması gerekirken; Osmanlı'nın parçalanmış sosyo-kültürel yapısı sonucunda oluşan yığın etkileşimlerinin bir sonucu olarak, emeğinin karşılığını tam ve zamanında alamamasıdır.³⁵

³⁰ Erdinç Yazıcı, **Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi ve Türk Harb-İş**, (Harb-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara), s.73.

³¹ Aynı, s.74.

³² "B. Amiran Kurtkan, **Din Sosyolojisi**, (İstanbul, Filiz Kitapevi, 1985), s.485-495." den Aynı, s.75.

³³ "Kurtkan, **a.g.e.** ,s.474-483" den Aynı, s.75.

³⁴ Aynı, s.75.

³⁵ Aynı, s.76.

Yığın etkileşim süreci içerisinde, sorunlarla karşılaşanlar tarafından ortak kabuller, değerler ve normlar oluşturmaktadır. Bundan hareketle de sorunlarını çözüp haklarını almak için dernek, birlik veya sendikaları meydana getirmektedirler. Çalışanların sonuçta bu anlam ve araçlarla sorunlarını çözmeye yönelmesi, yeni bir sistemli bütünü ifade etmektedir.

Tüm bunlardan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı'da olduğu gibi işçi birliklerinin, derneklerinin çalışanların emeklerinin karşılığını tam ve zamanında alamamalarından doğduğunu söyleyebiliriz.³⁶

1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketinin Ortaya Çıkışı

XIX. yüzyılın başında dışa bağımlı Osmanlı ekonomisinin gelişmesi yabancı sermaye ve Osmanlı azınlıkları elinde bulunan sermayenin de üretim düzeninde motor güç haline gelmesi ile, bir yandan klasik tezgahlarda istihdam hacmini daraltırken, diğer yandan gelişmiş tezgahlarda istihdam hacmini arttırmıştır. Ancak henüz bu dönemde Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısı içinde işçi sınıfı güçsüz ve örgütlenmemiş bir nitelik taşımaktadır.³⁷

1.2.1. İlk İşçi Hareketleri

Osmanlı'da ilk işçi hareketlerinin işverenin, ki çoğu zaman bu yabancı sermaye, gayrimüslim sermaye ve Osmanlı hükümeti olarak karşımıza çıkar, direnmesi olarak belirdiği görülmektedir.³⁸

Toplumda "aydın"ın yeri, görevi konusunda öteden beri tartışmalar yapılmaktadır. Osmanlı toplumunda, işçi sorunlarının ortaya çıkışında ve gelişme seyri içerisinde Osmanlı aydınları, kayıtsız kalmamışlar, yer yer grevleri ve teşkilatlanma faaliyetlerini desteklemişlerdir.³⁹

³⁶ Aynı, s.76-77.

³⁷ "Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (3.Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1979), s.449."dan Aynı, s.78.

³⁸ "Sedat Ağıralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, (İstanbul, 1967, s.18.)"den Yazıcı, a.g.e., s.78.

³⁹ "Kemal Sülker, *Türk Sendikacılık Tarihi I*, (İstanbul, Bilim Yayınevi, 1987), s.8", Aynı, s.79.

1871'de İstanbul'da **Osmanlı Ameleperver Cemiyeti**'nin kurulması ve bundan bir yıl sonra, 1872'de tersane işçileri grevinin patlak vermesi, Türkiye'de sendikacılık hareketinin doğuş döneminin başlangıçları olarak kabul edilmektedir.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk cemiyet olarak kabul edilen **Osmanlı Ameleperver Cemiyeti**, bir kısım aydınların yakın ilgileriyle kurulmuş bir cemiyet olarak ortaya çıkmıştır.⁴¹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda aydınların dernek veya sendika çalışmaları içerisinde bulduklarını buradan açıklıkla anlayabiliriz. Gerçek adıyla **Amelperver Cemiyeti** aralarında Türklerin de bulunduğu Rum ve diğer yabancı ve azınlık gruplardan tanınmış hayır severlerce kurulmuş bir hayır derneğidir. Cemiyetin temel amacı din, mezhep ve millet farkı gözetmeksizin, işe muhtaç olanlara yeteneklerine göre iş sağlamaktır. Ayrıca zanaatkarlara araç-gereç sağlamak, yoksul çocuklarının zanaat öğrenmesine aracılık etmek, zaman içinde bu alanda eğitim veren kurumlar açmak, doğru yoldan ayrılanları çalışmaya yönlterek ıslah etmek gibi amaçları da vardır. Bununla birlikte, cemiyette yardımlar karşılıksız değil, geri ödenmek koşuluyla yapılmaktaydı. Aynı zamanda cemiyet küçük esnafa kredi sağlayan bir kurum gibi çalışmaktaydı.⁴²

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, **Ameleperver Cemiyeti** bir işçi örgütlenmesi olmadığı gibi, işçilerle ilgili olmaktan da oldukça uzak kalmıştır. En makul niteleme, bu cemiyetin başta Rumlar olmak üzere, Osmanlı üst tabakasında yer alan bazı kişilerin hayırseverlik duygularını tatmin etmek amacıyla oluşturdukları bir örgütlenme olabilir.⁴³

Yapılan tüm bu açıklamalar doğrultusunda, Türk sendikacılık tarihinde ilk işçi örgütlenmesi olarak belirtilen **Osmanlı Ameleperver Cemiyeti**'nin kısmen Batı Avrupa düşünce akımından etkilendiği belirtilebilir.

⁴⁰ Alpaslan Işık, **Sendikacılık ve Siyaset**, (Birikim Yayınları, 1979), s.347; Işık, a.g.e., (İmge Kitapevi. 4.Baskı, 1990), s.310.

⁴¹ Yazıcı, a.g.e., s.80.

⁴² "Lütfü Erişçi, Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, (Ankara, 1951)", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (İstanbul, 1996, c.1), s.41.

⁴³ Aynı, s.41.

1.2.2. 1870-1908 Yılları Arasındaki İşçi Hareketleri

Osmanlı'da işçilerin çeşitli hak ve menfaatlerini savunmak amacıyla yaptıkları ilk grevin nerede yapıldığı konusu tartışmalıdır. Kimi kaynaklar ilk grevin, Beyoğlu telgraf işçilerinin Şubat 1872'de gerçekleştirdikleri grev olduğunu iddia ederken,⁴⁴ bazı kaynaklarda ilk grevin yine aynı yıl Kasımpaşa gemi tezgahlarında çalışan işçilerce gerçekleştirildiğini yazmaktadırlar.⁴⁵

Sendikacılık hareketinin doğuşuyla birlikte, Batı'dan özellikle Paris'ten gelen etkilerle işçi sınıfına siyasal bilinç vermeye ve işçi sınıfının gücünün siyasal alanda değerlendirilmesini sağlamaya yönelmiş bazı çabalar da belirmeye başlamıştır. 1889'da kurulan **İttihadi Osmani Cemiyeti**'nin faaliyeti geniş ölçüde bu amaca yönelmiş, ancak istibdat rejiminin ülke içinde verimli bir mücadele yürütülmesini imkansızlaştırması nedeniyle kısa bir süre sonra örgütün merkezi Paris'e taşınmıştır.⁴⁶

Bu başarısızlığın peşinden, 1895'de Tophane fabrikası işçileri tarafından **Osmanlı Amele Cemiyeti** kurulmuştur. **Osmanlı Amele Cemiyeti** Türk işçilerinin ilk sınıfsal örgütlenmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Cemiyet II. Abdülhamit döneminde, baskıların yoğunlaştığı yıllarda 4000'i aşkın işçinin çalıştığı Tophane fabrikalarında gizli olarak kurulmuştur.⁴⁷ **Osmanlı Amele Cemiyeti**, bir yandan nizami sendikacılık faaliyetlerini yürütürken diğer yandan da gizlilik içinde, işçilere siyasal bilinç verme görevini yerine getirmekteydi.⁴⁸ Kuruluşundan bir yıl sonra gizli faaliyet yürüttüğü ve II. Abdülhamit yönetimine karşı olduğu gerekçesiyle de kapatılmıştır.⁴⁹ **Osmanlı Amele Cemiyeti** 1901-1902 yılları arasında yeniden bir süre faaliyet yürütmüştür.⁵⁰

⁴⁴ "Mesut Gülmez, **Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları, 1839-1919**, s.793."den Yazıcı, a.g.e., s.81.

⁴⁵ "Ağralı, a.g.e., s.24"den Aynı, s. 81.

⁴⁶ Işıklı, a.g.e., (1979), s. 347; Işıklı, a.g.e., (1990), s.310.

⁴⁷ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (İstanbul, 1996), s.40.

⁴⁸ "Tanık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952**, (İstanbul, Doğan Kardeş B., 1952)"den Işıklı, a.g.e., s.347; Işıklı, a.g.e., s.310.

⁴⁹ "Sülker, a.g.e., s.17."den Yazıcı, a.g.e., s.84.

⁵⁰ Aynı, s.84.

1.2.3. 1908'den Kurtuluş Savaşına Kadar İşçi Hareketleri

II. Meşrutiyet'in ilanından başlayarak iki ay boyunca, İmparatorluğun görece işçi birikiminin bulunduğu tüm şehirlerinde ve değişik iş kollarında başlayan grevlerin, Türkiye işçi hareketi tarihinde ayrı bir yeri vardır.⁵¹ 1908'de birbirini takip eden grevler, yalnız olumsuz iş şartlarının bir tepkisi olarak değil, Manastır'da başlayan meşrutiyetçi hareketi tamamlayan belirtiler olarak ortaya çıkmakta ve işçi sınıfı saray istibdadının yıkılmasında rol oynayan etkenlerden biri olarak görünmektedir.⁵² Bu grevlerin özelliklerinden birisi, işçilerin greve başvurmadan önce uyuşmazlıkları barışçı yoldan çözmeye çalışmalarıdır. Ancak işçilerin hem kamu işyerlerinde, hem de özel işyerlerinde, işverenlerle ortak bir uzlaşma ve çözüm arama yaklaşımları, işverenlerce pek kabul görmemiştir.⁵³

1908 grevlerinin büyük bölümünün devlet ve özellikle yabancı sermaye işlerinde yoğunlaşması ve yine büyük bölümünün ücret artışı talepleriyle meydana gelmesi⁵⁴ bu işverenlerin, diğer işverenlerden daha düşük ücretle ve daha fazla kar tercihi üzerine temel politikalarını oluşturduklarını ortaya koymaktadır.⁵⁵

Düşük ücretle çalışan, ücretlerin yetersiz olduğunu ve artırılması gerektiğini ifade ederek greve giden işçilerle, bu işçilere yeni haklar vermek istemeyen yabancı sermaye işverenleri arasındaki bu çatışmada, İttihat ve Terakki hükümeti işverenden yana tercihini yapmıştır. Nihayet Alman sermayesinin yoğun baskılarıyla 1908 Ekim'inde **Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat**'ın kabul edilmesiyle yaygın güç eylemleri son bulmuştur. Ardından alınan bu kararlar, Ağustos 1909'da **Tatil-i Eşgal Kanunu** olarak kabul edilip yürürlüğe girmiştir.⁵⁶ Tatil-i Eşgal Kanunu ile kamu sektöründeki sendikalara yasak getirilmiştir. O dönemde özel sektörde henüz bir örgütlenme olmadığından özel sektör sendikaları kapsama alınmamıştır.

On üç maddeden oluşan **Tatil-i Eşgal Kanunu** temelde, kapsadığı kurumlarda çıkan uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözülmesini düzenlemeyi amaçlamaktadır. Yasa, kapsadığı

⁵¹ "Gülmez, a.g.m., s.794."den Aynı, s.86.

⁵² "Erişçi, a.g.e., s.8-9."dan Işıklı, a.g.e., s.311.

⁵³ Yazıcı, a.g.e., s.86.

⁵⁴ "Turan Yazgan, "Türkiye'de Sendikal Hareketler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (c.2, Sayı.20, Ekim 19829, s.65."den Aynı, s.88.

⁵⁵ Aynı, s.88.

⁵⁶ "Gülmez, a.g.m., s.798."den Aynı, s.89.

uyuşmazlıkları, kural olarak, "istihdam koşulları" gibi genel bir terimle tanımlamış, ancak 1908 grevlerinden kimilerinde ileri sürülen isteklere tepki olarak bazı konulara ilişkin uyuşmazlıkların kapsam dışı tutulduğunu açıkça belirtmiştir. Yasanın ikinci maddesine göre, "müstahdemin ve amelenin ileri süreceği iddialar arasında, müessesesinin muamelelerine müdahaleye ve umur-ı idaresi ile nizamata teftişe dair hiçbir talep bulunmayacaktır." Böylece yasa işverenin kurumunun işlemlerine karışma, yönetim işleriyle kurallarını denetleme konularına ilişkin istekler ileri sürülmesini yasaklamış, ancak "tekaüd ve iane sandıklarına ve işçilerin kendi hukuklarına ilişkin durumu bu yasak dışında tutulmuştur."⁵⁷

Tatil-i Eşgal Kanunu ile I. Meşrutiyet Anayasa'sının hiç cemiyet kurma imkanı vermeyen yapısına karşılık, II. Meşrutiyet Anayasasının yasak olan dernekleri sayarak, bunların dışındaki derneklerin kurulmasını serbest bırakan yapısı, kısa zamanda değiştirilmiş ve tekrar başlanılan yere dönmüştür.⁵⁸ **Tatil-i Eşgal Kanunu** ile sendikaların yasaklanması, işçileri haklarını savunabilmek için, bir örgütlenme biçimi olarak partileşmeye itmiş, bunun yanı sıra işçilerin örgütsüz olduğunu gören kimi çevreler de onları temsil amacıyla partileşmeye yönelmiştir. Böylece işçilere hitap eden partilerin kurulması gündeme gelmiştir.⁵⁹ 1938 tarihli "Cemiyetler Kanunu" ile de sınıf esasına dayalı dernek kurulması yasaklanarak sendika hakkı tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1946 yılında bu kanun değiştirilerek sendika hakkı kanunen tanınmıştır.

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıkmasından sonra, 1910 **Kazlıçesme Grevi**, yine aynı tarihte **Tramvay İşçileri Grevi**, 1911'de Selanik'te **Reji İşçileri Grevi** ilk grevler arasında sayılabilir.⁶⁰

Bu dönemde yeni kurulan birtakım partilerin ve cemiyetlerin işçi hareketleriyle ilgilenmeye başladıkları görülmektedir. **Fedekaran-ı Millet Cemiyeti** ve **Osmanlı Ahrar Fırkası** bunlardan ikisidir. Siyasi parti ve cemiyetlerin işçi hareketi ile ilgilenmeleri ittihatçıların da bu konuya uzun süre kayıtsız kalmamalarını sağlamış ve İttihat ve Terakki İktidarı bir iyileştirme programını kabul ederek bu programı uygulamaya başlamıştır. (1 Eylül 1908). Bu dönemde kurulan **Osmanlı Amele Cemiyeti**, **Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti**

⁵⁷ Mesut Gülmez, "Tatil-i Eşgal Kanunu", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.2, İstanbul 1998). s.165.

⁵⁸ "Yazgan, a.g.m., s.798."den Yazıcı, a.g.e., s.89.

⁵⁹ Yüksel Akkaya, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Partileri ve Çalışma Hayatı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, (Şubat 1992, Sayı.140), s.66.

⁶⁰ Yazıcı, a.g.e., s.90.

ve **Mürettibini Osmaniye Cemiyeti** siyasi partilerle yer yer ilişki içerisinde olmuşlardır.⁶¹ Bu cemiyetlerin dışında **Osmanlı Mesai Fırkası**, **Amele Fırkası** ve **Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası** da işçi sınıfının gücünü siyasal alana yönlendirmek amacıyla yeni, sendika karakterli siyasal örgütler de kurulmuştur.⁶²

Tüm bu açıklananlar doğrultusunda Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısı içerisinde işçi sınıfı güçsüz ve örgütlenmemiş bir nitelik taşımaktadır. Bu dönemde kurulan cemiyetler başlangıçta sadece bir yardım ve hayır kurumu niteliğindeyken zamanla işçilere siyasi bilinç oluşturma çabası içerisine girmişlerdir. Ancak bu sadece partiye milletvekili seçtirmekle sınırlı kalmış ve sendikal karakterli siyasal örgütler ancak dönemin sonlarında kurulabilmiştir.

2. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun I.Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması ve 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla başlayan dönem, çok yoğun bir siyasal örgütlenmeye sahne olmuştur. Bu örgütlenmeler arasında, doğuş dönemlerini henüz tamamlamamış olan işçi sınıfının özlemlerine yanıt olan ve ideolojisini belli ölçüde yansıtan sosyalist veya sosyal demokrat olarak tanımlanan partiler de kurulmuştur. Programlarında işçi sorunlarına belli bir yer veren ve çalışma koşullarının düzeltilmesine ilişkin olarak somut sosyal politika önerilerinde bulunan bu partilerin bazıları şunlardır:⁶³

İlki **Sosyal Demokrat Fırkası**'dır (1918). Sosyal Demokrat Fırkası, işçi ve esnafın örgütlenmesini, sendikal haklar için mücadeleyi ve işçi haklarının işverenlere karşı savunulmasını amaçlamaktaydı. Bu parti, 1919'da katıldığı seçimlerde hiçbir başarı gösterememiş ve 1922'de kendi kendine dağılmıştır.⁶⁴

Bir diğer parti olan **Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası**, 1919'da **Türkiye İşçi Derneği**'ni kurarak işçiler arasında bir birlik yaratmayı denemiş ve aynı yıllarda yapılan genel seçimlerde bu hareketten yararlanmak istemişse de başarılı olamamıştır. Esasen, Almanya'da

⁶¹ "Sülker, a.g.e., s.22"den Aynı, s.91.

⁶² Işıklı, a.g.e., s.311.

⁶³ Alpaslan Işıklı, "Siyasal Partiler ve İşçi Hareketi", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.68.

⁶⁴ Aynı, s.68.

eğitim görüp dönmüş bulunan İmalatı Harbiye işçilerinin oluşturduğu Türkiye İşçi Derneği'nin çeşitli baskılar altında devam eden ömrü, ancak Ekim 1922'ye kadar devam edebilmiştir.⁶⁵

İşçi sorunlarına belli bir yer veren ve çalışma koşullarının düzeltilmesine ilişkin olarak somut sosyal politika önerilerinde bulunan partilerden diğerleri de **Türkiye Sosyalist Fırkası** ve **Osmanlı Mesai Fırkası**'dır.

Türkiye Sosyalist Fırkası (1919), işçilerin siyasal örgütlenmesinden çok, sendikal ve ekonomik eylemlerine önem veren bir tutum sergilemiştir. İşçiler için oldukça ayrıntılı önlemler içeren ve kendinden öncekilere göre daha gelişkin bir programla ortaya çıkmış, 1920-1922 yıllarında İstanbul'da bir sendikal merkez olarak çalışmıştır.⁶⁶

Osmanlı Mesai Fırkası ise, mütareke döneminde kurulmuştur ve gerçekte sol bir yapı ve program taşımamaktadır. Bununla birlikte, 1919 seçimlerinde bir ustabaşığı milletvekili seçirmiş olmaları nedeniyle önemli bir yeri vardır.⁶⁷

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan bazı partilerin işçi hareketlerini destekleyen görüşleri yer almaktadır. Özellikle bu yıllarda, Batı emperyalizmine karşı Sovyetlerin desteğini alma gayretleri ve bu konjektürde oluşan fikirler, sosyalist olmayan partilerin programlarında bile işçi hareketlerine sağlanacak desteğe özel bir önem verdiklerini ortaya koymuştur. Enver Paşanın oluşturduğu **Halk Şuraları Fırkası** bu duruma iyi bir örnek teşkil edecek durumdadır.⁶⁸

Özellikle sosyalist partilerin kurularak, çalışmalarını işçi hareketleriyle ilişkilendirmek istemeleri, işçi hareketlerine siyasi bir içerik kazandırmaya başlamıştır. İstanbul'un işgal altında bulunduğu 1921 ve 1922 yıllarında iki defa 1 Mayıs "Amele Bayramı" olarak kutlanmıştır.⁶⁹

⁶⁵ "Kemal Sülker, "İşçiler- Partiler ve Seçim", **Yeni Halkçı**, Tefrika No:3, 30.9.1973."den Işıklı, a.g.e., s.312.

⁶⁶ Işıklı, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.68.

⁶⁷ **Aynı**, c.3, s.68.

⁶⁸ "Mete Tunçay, (Hazırlayan) **Mesai-Halk Şuraları Fırkası Programı**, , (A.Ü., S.B.F. Yayını, Ankara 1971), s.95."den Yazıcı, a.g.e., s.104.

⁶⁹ **Aynı**, s.92.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle, Yeni Türkiye’de, Osmanlı’dan çok önemli bir miras devralmayan işçi hareketleri yığınlaşmalar döneminden çıkmıştır. Ancak yeni bir sosyo-kültürel sistem oluşturabilmede birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Buna bağlı olarak işçi hareketini hızla değişen bir toplumun hayat seyrinde ele almak gerektiği burada özellikle belirtilmelidir.⁷⁰

3. CUMHURİYETİN TEK PARTİLİ DÖNEMİ

3.1. Tek Parti Dönemindeki Sınıfsal Yapı ve İdeoloji

Türk toplumunun, şöyle bir dönüp yüzyıllık tarihine baktığımız zaman, bu zaman periyodunda tarih boyunca hiç karşılaşmadığımız ölçüde bir değişimle karşı karşıya kaldığımızı görürüz. Bu değişim aynı zamanda, Türk toplumunu yoğun bir kimlik krizine sokacak gelişmelere de kaynaklık etmektedir.⁷¹

Türk toplumunda meydana gelen bu değişim, daha iyi anlaşılabilmesi açısından iki başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan iç dinamik, Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısının potansiyel değişim gücünü ifade etmektedir. Dış dinamik ise, Batı Avrupa’nın gerçekleştirdiği endüstri devrimi ve bu devrimin mümkün kıldığı teknolojik üstünlüğün, bir aracı olarak Osmanlı ve Yeni Türkiye üzerindeki değiştirme gücünü ifade etmektedir. Türk toplumundaki son yüzyıllık değişim, bu iki dinamiğin çok yönlü etkileşiminin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.⁷²

Osmanlı sosyal yapısının Yeni Türkiye’ye aktardığı miras içerisinde, hemen Cumhuriyetin başında Türk toplumuna şöyle bir bakıldığında, sınıfsal yapıların fazla belirgin olmadığı görülmektedir.⁷³ Batıdaki özelliklere sahip olmasa da Cumhuriyetin hemen başında, toplumda mevcut sosyal kategorileri; asker-sivil bürokratlar, eşraf ve halk yığınları olarak temelde üç parça halinde ifade etmek mümkündür.⁷⁴

⁷⁰ Aynı, s.104.

⁷¹ Aynı, s.95.

⁷² Aynı, s.96.

⁷³ Aynı, s.100.

⁷⁴ “Emre Kongar, Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, s.161-162.”den Aynı, s.100.

Bu sınıfsal yapının siyasi sisteme nasıl yansıdığı noktasında bir değerlendirme yaptığımızda, tek partinin sınıfsal konumunun anlaşılması daha kolay olacaktır. 1920-1950 aralığında milletvekillerinin %47'si meclise girmeden önce kamu görevlisiydi. Aynı zamanda kamu görevlilerinin çalışan nüfus içerisindeki payı ise %4 kadardı. Meclislerin %25'i de avukat, doktor gibi serbest meslek sahiplerinin arasından seçilmiştir. Bu serbest meslek gruplarının çalışan nüfustaki payı %1'in altındaydı. Öte yandan meclise girmeden önce kamu görevlisi ve serbest meslekli olan bu milletvekillerinin üçte biri ticaretle uğraşan ya da büyük arazi sahibi olan babaların çocuklarıydı. Milletvekillerinin %10'u tüccarlar, %7'si ise büyük arazi sahibi çiftçiler arasından seçilmiştir.⁷⁵

Meclisteki milletvekillerinin büyük çoğunluğunun eskiden kamu görevlisi ve serbest meslek sahibi olan kişilerden oluşması toplumun çalışan nüfusunun doğrudan devlet yönetimine katılma isteğinin bir göstergesi olarak belirtilebilir.

3.2. Tek Parti Dönemindeki İşçi Hareketleri ve Gelişim Seyri

Aslında Osmanlı'da, çok güçlü bir sanayi sektörü olmadığı için Yeni Türkiye'ye güçlü bir sanayi sektörü ve buna bağlı olarak güçlü bir işçi hareketi miras bırakılmamıştı, ancak yine de Tek Parti Döneminde işçi kesiminin toplumdaki nispi ağırlığının yavaş yavaş artmaya başladığı söylenebilir.⁷⁶

Bazıları Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen ve Cumhuriyette de varlığını devam ettiren, bazıları ise Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan **Türkiye İşçi Derneği**, **Beynelmilel İşçiler İttihadı** ve **İstanbul Umum Amele Birliği** gibi örgütler, Cumhuriyetin ilk işçi teşkilatları arasında sayılabilirler.⁷⁷

Bunlardan **Türkiye İşçi Derneği**, Kurtuluş Savaşı Döneminde de bahsettiğimiz üzere, 1919'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yöneticileri tarafından, işçiler arasında birlik yaratmak amacıyla kurulmuş bir dernektir; ancak çok fazla başarılı olamamıştır. **Beynelmilel İşçiler İttihadı** ise, kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte, 1920-1923 arası dönemde

⁷⁵ “Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, (, Yurt Yayınları, Ankara 1982), s.129.” den Aynı, s.100-101.

⁷⁶ Aynı, s.103-105.

⁷⁷ Aynı, s.106.

İstanbul'da kurulmuş bir işçi örgütlenmesidir. Bu örgüt, tamamen Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'ndan etkilenmiştir, ancak 1923 yılında sendikalara uygulanan baskılar nedeniyle kapatılmıştır.⁷⁸ Belirttiğimiz bir diğer örgütlenme de **İstanbul Umum Amele Birliği**'dir. İstanbul Umum Amele Birliği, 20 Aralık 1922'de İstanbul'da, Türkiye çapında bir sendikalar federasyonu kurmak amacıyla örgütlenen işçi birliğidir. Birlik işyerinde yalnızca Türk ve Müslüman işçiler çalıştırılması, gayrimüslimlerin işten çıkarılması doğrultusunda bir politika gütmüştür. Birlik 1924 yılında, hükümetin çıkardığı zorluklar karşısında çalışmanın mümkün olmadığını belirterek, kendisini feshetmiştir.⁷⁹

İstanbul Umum Amele Birliğine karşı, Cumhuriyetin ilanından sonra Zonguldak kömür havzası işçileri, Balya Karaaydın işçileri ve İstanbul işçileri 250 delege halinde toplanmak suretiyle **Türkiye Amele Birliği**'ni kurmuşlardır. Bu sendikanın dahiliye vekaleti emriyle feshedildiğini bilmekteyiz. Bundan sonra bu sendikanın yerine geçmek üzere 12 Ağustos 1924'te **Amele Teali Cemiyeti**'ni kurmuşlardır.⁸⁰ Cemiyet birçok işçi kuruluşunu aynı çatı altında birleştirmiş ve ayrıca işçilerin yoğun olduğu yörelerde şubeler açmıştır.⁸¹ 1 Mayıs 1925'te dağıtılan bildiri sebebiyle yöneticileri tutuklanan bu sendikanın 1928 yılında hükümet tarafından kapatılmasıyla⁸² Cumhuriyetin ilk yıllarının konfederasyonu niteliğindeki son sendikal örgütü de tasfiye edilmiş oluyordu.⁸³

Tüm bunların ışığında Cumhuriyetin Tek Partili Döneminde bir yandan sendikal çalışmalar devam ederken diğer yandan da Doğu'da patlak veren ayaklanmalar bastırılmaya çalışılıyordu. 1925 yılında Doğu'da patlak veren Şeyh Said İsyanı yalnızca Musul ve Kerkük'ün kaybına yol açan bir ortam hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda ülkede demokrasinin ve özellikle de sol siyasal ve sendikal hareketlerin gelişimini kesintiye uğratan bir dönemin başlangıcını oluşturmuştu.⁸⁴

Doğu'da patlak veren ayaklanmaların bastırılması sırasında 12 Mart 1925'te çıkarılan **Takrir-i Sükun Kanunu** ile her türlü muhalefetle beraber sendikacılık da uzun süre fiilen ortadan kaldırılmıştır. İncelediğimiz bu dönemde, Soma-Bandırma Demiryolu Grevi, İstanbul

⁷⁸ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.1, İstanbul 1996), s.165-166.

⁷⁹ **Aynı**, c.2, s.69-71.

⁸⁰ Yazıcı, **a.g.e.**, s.106.

⁸¹ Fatih Güngör, "Amele Teali Cemiyeti", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.1, İstanbul 1996), s.40.

⁸² "Yazgan, **a.g.m.**, s.70."den Yazıcı, **a.g.e.**, s.106.

⁸³ Güngör, **a.g.m.**, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.1, İstanbul 1996), s.40.

⁸⁴ Işıklı, **a.g.m.**, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.68,69.

Liman İşçileri Grevi, Adana Demiryolu İşçileri Grevi; Tütün İşçileri Grevi ve bunların peşinden 1928 Haziran ayında patlak veren İstanbul Tramvay İşçilerinin Grevi hariç tutulursa, sendikacılık hareketi olarak önem taşıyan bir olaydan söz etmek mümkün değildir.⁸⁵

İstanbul tramvay işçilerinin grevi, ülkenin bağımsızlığı ile ilgili belirgin siyasal nitelikler taşıyan bir olaydır. Ancak, örgütsüz işçilerin yürüttüğü böyle bir hareketi sendikacılık hareketi olarak saymak çok fazla mümkün olmamıştır. O tarihte İstanbul Tramvay işletmesini elinde bulunduran İngiliz şirketinin çoğu yabancı olan diğer bir kısım işverenler gibi, Takrir-i Sükun kanunu ile sağlanan ortamdan yararlanarak işçilerin ücret ve çalışma koşullarına ilişkin bazı taleplerine karşı duyarsız kalması ve hatta bu konularda verilmiş bazı hakları geri almak istemesi, grevin ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur. Millileştirme önlemlerinin söz konusu edilmesinden ve bu konuda bazı adımlar atılmış olmasından dolayı paniğe kapılan işverenin geriye kalan sınırlı zamanda azami kar sağlayabilmek için eskisinden daha çok çaba sarfetmesi de bu tutumunu etkileyebilmektedir. Buna karşılık, tramvay işçileri millileştirmenin bir an önce gerçekleştirilmesi yönündeki taleplere destek olmak istemişlerdir. Dolayısıyla, grevin nedenleri arasında işçilerin bu eğilimlerini de belirtmek gerekmektedir.⁸⁶

İdari makamlar ve Halk Partisinin mahalli yöneticileri, grev karşısında çok sert bir tutum takınarak bastırılması yoluna gitmişler, bir kısım memurları ve greve katılmamasını sağladıkları bazı işçileri istihdam ederek tramvayların greve karşın çalışmasını temine gayret etmişlerdir. Greve katılan ve destek veren bazı kadınlar ve çocuklar raylara yatarak tramvayların işlemesine mani olmak istemişlerse de grevin başarısızlıkla sonuçlanması önlenememiştir. Özellikle hareketin önderlerinin, elebaşlarının tutuklanmaları, yoğun işten çıkarma işlemlerinin uygulamaya konulmuş olması işçilerin direncinin kırılmasında etkili olmuştur. Bu hareketin peşinden İzmir’de ve bir süre sonra yine İstanbul’da ufak çapta bazı grevler görülmüşse de bütün bu olaylar Ceza Kanunu’nda grevleri önleyici yönde bir değişiklik yapılmasına gerekçe olmaktan başka önemli bir sonuç getirmemiştir.⁸⁷

Takrir-i Sükun Kanunu ile bazı siyasal oluşumların faaliyeti sona ermiştir. Faaliyeti sona eren siyasi oluşumlardan biri **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**’ydı. Terakkiperver

⁸⁵ Işıklı, a.g.e., s.314-315.

⁸⁶ Aynı, s.315.

⁸⁷ Erol Toy, “Eski Kavga”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (25 Temmuz 1970), Aynı, s.315.

Cumhuriyet Fırkası (CHF), özünde yeni yeni oluşmakta bulunan burjuvazinin çıkarlarını temsil etmekle birlikte, programında işçi sorunlarına genel bir anlatımla yer vermiş ve sendikalı işçi kitlesinin desteğinden sınırlı ölçüde de olsa yararlanmayı amaçlamıştır.⁸⁸

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın devamı olarak 1930'da kurulan **Serbest Fırka** da, asıl temsil ettiği sınıfsal çıkarlarla doğrudan bağlantılı olmamasına karşın, yoksul köylülerle birlikte işçi sınıfının ilgisini belli ölçüde de olsa üzerinde toplayabilmiştir.

Takrir-i Sükun Kanunu ile her türlü muhalefetin ortadan kaldırılması CHF'yi ülkede var olma hakkına sahip tek siyasal güç konumuna getirmiştir. CHF'nin işçiler ve sendikalar karşısındaki tutumunun belirlenmesinde ise halkçılık ideolojisi temel unsur olmuştur.⁸⁹

1930'lu yıllarda devlet, millileştirmeler ve yeni kurulan Kamu İktisadi Teşebbüsleri sonucu Türkiye'nin bir numaralı işvereni durumuna gelmiştir. Aynı yıllarda devletçilik ekonomi politikasının izlenerek plan fikrinin benimsenmesi ve siyasi alanda CHF'nin otoriter tavrı, işçi hareketini etkilemiştir. Bilindiği gibi, bir yandan grev hakkının uygulanması gittikçe zorlaştırılmış ve nihayet 1936'da İş Kanunu ile yasaklanırken, öte yandan CHF (CHP) işçi örgütlenmesini kendi denetim ve vesayeti altına almaya çalışmıştır.⁹⁰

Gizli işçi örgütlenmelerini önlemek, işçileri CHP vesayeti, güdüm ve denetimi altına alıp, onları sınıf bilincinden uzak milliyetçi ve resmi ideoloji bilinciyle donatmak amacıyla bizzat, işçi örgütlenmesi üstlenilmiştir.⁹¹

CHP'nin amacı, her meslek veya işkolunda kent düzeyinde tek bir işçi örgütü kurarak işçileri sıkı bir denetime almaktır. Bu sayede hem işçilerin istenmeyen eylemler düzenlemeleri engellenecek, hem de onların iktidarca arzulanmayan örgütlenme ve bilinçlenme uğraşları durdurulacaktı.⁹²

Tek Parti döneminde Türk işçi hareketi büyük bir etkinlik kazanamamış ve kendi sendikacılık hareketinin temelini oluşturacak bir birikimi de meydana getirememiştir. Bu

⁸⁸ Işıklı, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.69.

⁸⁹ Aynı, c.3, s.69.

⁹⁰ M. Şehmus Güzel, "1930'larda İşçi Örgütlenmesi", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, (Eylül 1986, Sayı:83), s.47.

⁹¹ Güzel, a.g.m., s.47.

⁹² Aynı, s.48.

durumun nedeni tek parti kadrosunun işçi hareketine sıcak bakmamasında aranabileceği gibi, Türkiye'nin potansiyel bir işçi hareketini bünyesinde taşımayan sanayileşme düzeyinde de aranabilir.⁹³ Ayrıca demokrasimizin bir yanının daima ağır basmasının, öbür yanı oluşturan işçi kitlesinin ve onun başlıca mücadele aracı olan sendikaların etkilerinin önemsiz kalmasının nedenlerini, incelediğimiz bu dönemin gerçeklerinden bağımsız olarak düşünmemek gerekmektedir.

4. CUMHURİYETİN ÇOK PARTİLİ DÖNEMİ

4.1. 1946-1950 Dönemi

Cumhuriyetin kuruluşundan Çok Partili döneme kadar geçen süreç (1923-1946) her bakımdan bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Bu olağanüstü dönemde gerçekleştirilen inkılaplar, Yeni Türk toplumunun gelecekte oluşturacağı sistemli bütünün (sosyo-kültürel sistemin) anlamlar boyutunun dinamik unsurlarını oluşturmaktadır. Burada amaç, Osmanlı toplumunun çözülmüş sosyo-kültürel sistemi ve değerler kargaşası yerine, yeni birtakım değerler bütününden hareketle yeni bir toplum yaratmaktır.⁹⁴

Türkiye'nin siyasal tarihinde "Çok Partili Demokrasi" döneminin açılışına rastlayan 1946 yılı, işçi sınıfı tarihi bakımından da yeni bir evreyi simgelemektedir. "Sınıf esasına dayalı" cemiyet kurma yasağının kaldırıldığı 10 Haziran 1946 tarihini takip eden altı aylık zaman dilimi içerisinde, sosyalist siyasal partilerin öncülük ettiği ya da kendiliğindenci yanın ağır bastığı hızlı bir sendikalaşma hareketine tanık olunmuştur. Ne var ki, bu oluşuma aynı yılın 21 Aralık tarihinde sıkı yönetim kararıyla son verilmiş; sosyalist partilerin ve tehlikeli sayılan sendikal örgütlerin kapatılmasıyla başlayan uygulamaların yasal çerçevesi, 1947 başında yürürlüğe konulan ve "devletle beraber/millî sendikacılık" koşulunu arayan Sendikalar Yasası ile tamamlanmıştır. 1946-1960 arası dönem, siyasal iktidarların, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketini güdümlü demokratik rejime uyarlama çabası içinde geçmiştir.⁹⁵

⁹³ Yazıcı, a.g.e., s.111.

⁹⁴ Yazıcı, a.g.e., s.112.

⁹⁵ Fatih Güngör, "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi" Işıklı, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, (T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994), s.131.

Türkiye’de çok partili dönem içerisinde sendika ve siyasi parti ilişkilerini incelerken öncelikli olarak Çok Partili Dönemdeki siyasal hayatı incelemekte yarar vardır.

Savaş yılları Türkiye’de çalışma koşullarının son derece zorlaştırıldığı; çalışma sürelerinin uzatıldığı, bazı sektörlerde çalışma yükümlülüğünün getirildiği, seferberlik ve askere alınmalar sonucu işlerinden olan yetişkin işçilerin bıraktığı boşluğun kadın ve çocuk işçilerle doldurulmaya çalışıldığı; gerçek ücretlerin %50’yi aşan bir düşme gösterdiği; karaborsa ve vurgunculuk sonucu fiyatların hızla arttığı, savaş zenginlerinin türediği ve bütün bu gelişmelere paralel olarak aydınlar ve işçiler üzerinde siyasal ve polisiye baskıların artırıldığı; örgütlenme hakkı önündeki engellerin çoğaltıldığı bir dönemdir.⁹⁶

Bu olumsuz çalışma ve hayat koşullarında Tek Parti Rejiminden Çok Partili Döneme geçilirken, aralarında Demokrat Partinin (DP) de bulunduğu siyasal partiler kurulmuştur. İşçi sınıfının nicel-nitel birikiminde geçmiş yılların sanayileşme hamlelerinin ürünü olarak beliren yükselme işçi ve sendika sorunlarını siyasal yaşamın önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Esasen, Çok Partili Demokratik yaşamın belli sınırlılıklarla da olsa başlamış olması mevcut siyasal partileri halktan yükselen taleplere karşı daha duyarlı yaparken, örgütlü işçi kesimiyle daha yoğun bir ilgi kurmaya teşvik etmiştir.⁹⁷ Siyasal partiler, işçilerin oyunu alabilmek amacıyla çeşitli vaatlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu vaatlerin başında, sendika kurma ve grev yapma hakları bulunmaktadır. Ayrıca, uluslararası koşullar da Türkiye de sendikalaşma hakkının tanınması açısından olumlu bir durumdadır.⁹⁸

Yukarıdaki açıklamalarımızla ülkemizde 1946-1950 dönemindeki sendika ve siyaset yapısını ana çerçeve içerisine almış bulunuyoruz. Bundan sonraki adımlarda öncelikle 1946-1950 dönemimdeki sendikal örgütlenmeler, yasal düzenlemeler ve siyasal yapı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

⁹⁶ “Güzel, **Türkiye’de İşçi Hareketi, (Yazılar-Belgeler)**, (Sosyalist Yayın, İstanbul, 1993)” den Aynı, s.136’daki alıntı.

⁹⁷ Işıklı, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.69.

⁹⁸ Yıldırım Koç, **Sendikacılık Tarihi**, (Türk-İş Eğitim Yayınları, No:1, Ankara 1998), s.18.

4.1.1. 1946 Sendikacılığı Deneyimi

1946-1950 dönemindeki sendikacılık deneyimine iz bırakan en önemli gelişme Cemiyetler Kanunu'na 1938 yılında giren “sınıf esasına dayalı sendika kurma yasağı”nın, 10 Haziran 1946 tarihinde yapılan bir değişiklikle kaldırılmasıdır. Bu değişiklik sendikal örgütlenmede hızlı bir canlanmanın yaşanmasını sağlamıştır.

Savaş yıllarında izlenen politikaların bütün olumsuzluklarını omuzlarında taşımak zorunda kalan ve aslında Tek Parti Döneminin (1923-1946) baskıcı, yasakçı uygulamalarına rağmen belli bir örgütlenme ve mücadele geleneğine sahip bulunan işçiler, Cemiyetler Kanunu'ndaki bu değişiklikten sonra hızla örgütlenmeye başlamıştır.⁹⁹ Böylece çeşitli bölgelerde sendikalar kurulmaya başlamıştır. Ancak işçilerin önemli bir bölümü sendikacılığa, geçmiş yıllarda sendikacılığın komünistlikle özdeş tutulması nedeniyle, soğuk bakmışlardır.¹⁰⁰

1946 Sendikacılığı kapsamında kurulan sendikalar hakkında bilgi vermeden önce 1946 sendikalarının özelliklerine baktığımızda şu tablo karşımıza çıkmaktadır;

- 1946 sendikacılığının önemli özelliklerinden biri örgütlenilen bölge ve işkollarının eskiden beri sosyalist partilerin faaliyet gösterdiği alanlar olmasıdır.
- 1946 sendikalarının başta gelen çabalarından biri toplumsal meşruiyetlerini kabul ettirmek ve yasal güvenceye kavuşmaktır. Bu amaçla yayın organlarında sürekli olarak demokrasilerde sendikaların zorunluluğu anlatılmakta, aynı zamanda sendikaların işçilere sağladığı yararlar vurgulanmaktadır.
- 1946 sendikaları uluslararası platformda da Türkiye işçi sınıfını temsil etmek çabası içindedir.
- Sendikal mücadelenin bir diğer boyutu hayat pahalılığı ve işçi ücretlerinin düşüklüğüne dikkat çekmektir.¹⁰¹

⁹⁹ Işıklı, a.g.e., s.144.

¹⁰⁰ Koç, a.g.e., s.18.

¹⁰¹ Osman Öztürk, “1946 Sendikacılığı”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, (c.1, İstanbul 1996), s.174.

14 Mayıs 1946'da kurulan **Türkiye Sosyalist Partisi (TSP)**, ülke çapında örgütlenme ilkesinden hareketle bazı sendikaların kurulmasına öncülük etmiştir.¹⁰² TSP tarafından örgütlenen bu sendikalar; Türkiye Tekel İşçileri Sendikası, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası, Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası ve Türkiye Basın ve Basın Makinistleri Sendikasıdır.¹⁰³

TSP'e göre, her işkolunda, o işkolundaki bütün işçileri kapsayacak şekilde tek bir sendika oluşturulacak, bu sendikaların bir araya gelmesiyle **Türkiye Sendikalar Federasyonu** kurulacak, bu federasyonda uluslararası sendikal ilişkiler için Dünya Sendikalar Federasyonu'na üyelik için başvurulacaktır.

TSP'nin sendikal modeli işkolu esasına göre şekillenecek dikey örgütlenmeyi esas almıştır. Bu modelde aynı ilde, fakat farklı işkollarında kurulmuş olan sendikaların birlikler oluşturmasını sağlayacak yatay örgütlenmeye yer olmamıştır.¹⁰⁴

20 Haziran 1946'da kurulan **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP)** ise, işyeri ve işletme düzeyinde kurulan sendikaların kent veya bölge düzeyinde işçi sendikaları birlikleri, işkolu düzeyinde de federasyonlarda bir araya gelmesini ve bunların ülke düzeyinde bir konfederasyon çatısı altında toplanmasını öneriyordu.¹⁰⁵ TSEKP yandaşlarınca kurulan işçi sendikaları şunlardır; İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası, İstanbul Ayakkabı İşçileri Sendikası, Güzel Sanatlar Kol ve Kafa İşçileri Sendikası, İstanbul Basın ve Yayın Kol ve Kafa İşçileri Sendikası, Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası, Tütün İşçileri Sendikası, Tekel İşçileri Sendikası, Maden Sanayi İşçileri Sendikası, Şoförler Sendikası, İstanbul İşçi Kulübü (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği); Ankara Madeni İşler ve Makine İşçileri Sendikası, Ankara Şoför ve Oto Tamir İşçileri Sendikası, Ankara İnşaat İşçileri Sendikası, Ankara Terziler Sendikası (Ankara İşçi Sendikaları Birliği); İzmir Terziler Sendikası, İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası, İzmir Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafları Müstahdemin Sendikası, İzmir Tütün İşçileri Sendikası, İzmir Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası, (İzmir İşçi Sendikaları Birliği); Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası, Adana Terziler Sendikası, Adana İnşaat İşçileri

¹⁰² Koç, a.g.e., s.19.

¹⁰³ Öztürk, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.1, İstanbul 1996), s.172.

¹⁰⁴ Aynı, c.1, s.171.

¹⁰⁵ "Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, (c.6, s.1936)" dan Işıklı, a.g.e., s.145.

Sendikası, Adana Deri İşçileri Sendikası (Adana İşçi Sendikaları Birliği); Kocaeli Selüloz Sanayi İşçileri Sendikası, Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası (Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği); Samsun Tütün İşçileri Sendikası ve Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Sendikası'dır.¹⁰⁶

Türkiye sendikacılık tarihine "1946 Sendikacılığı" olarak geçecek olan bir dönem böylece kapanırken, CHP iktidarı güdümündeki işçi dernekleri yöneticileri, Başbakanlığa 26 Aralık'ta çektikleri bir telde, hazırlanmakta olan Sendikalar Yasası ile işçilere tam ve demokratik teşkilat hakkının verilmesi dolayısıyla, şükranlarını belirtmişler, ayrıca Çalışma Bakanlığı'ndan kesin bir rehberlik etmesini istemişlerdir.¹⁰⁷

4.1.2. Siyasi Partilerin 1946-1950 Dönemindeki Sendikal Çalışmaları

Çok Partili Dönemin hemen başından itibaren, işçilerin büyük kesiminin CHP iktidarına karşı DP'nin yanında yer alması¹⁰⁸ ve yine bu dönemde sendikalaşma oranındaki artışlar¹⁰⁹ işçi meselelerine ve işçi hareketine karşı ilgiyi arttırmaya başlamıştır. İktidar ve muhalefet partileri işçiyi kendi yanlarına çekmek için büyük gayret göstermişlerdir. Özellikle DP'nin işçilere yönelik vermeyi vaat ettiği haklar DP'nin 1950 seçimlerini kazanmasında etkili olmuştur.¹¹⁰

1950 seçimleri öncesinde DP programında işçi hareketi ile ilgili görüşlerini açıklamış ve grevi bir hak olarak kabul ettiklerini, ancak grevlerin siyasi yönünün bulunmaması gerektiğini belirtmişlerdir.¹¹¹

Bu dönemde muhalefette sadece DP yoktu; aynı zamanda Milli Kalkınma Partisi ve Sosyal Demokrat Parti de bulunmaktaydı. DP, diğer muhalefet partilerinin yanı sıra işçi sınıfının geniş desteğinden yararlanmayı ve işçilerin baş koruyucusu olarak görünmeyi başarabilmiştir.¹¹² Öte yandan CHP'de, 1947 yılında kurduğu İşçi Bürosu aracılığıyla kendisiyle uyumlu sendikalar ve sendika liderleri oluşturmak yönünde çaba göstermekten geri

¹⁰⁶ Öztürk, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.1, İstanbul 1996), s.173-174.

¹⁰⁷ "Erişçi, a.g.e., s.30" dan Aynı, s.147-148'deki alıntı.

¹⁰⁸ "Alpaslan Işıklı, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (c.7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983), s.1929" dan Yazıcı, a.g.e., s.114'daki alıntı.

¹⁰⁹ Sülker, a.g.e., s.37.

¹¹⁰ "Cahit Talas, **Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri 1920-1960**,(Ankara, SBF Yayını, 1960), s.25." den Yazıcı, a.g.e., s.114.

¹¹¹ Yazıcı, a.g.e., s.115.

¹¹² Işıklı, a.g.e., s.319.

kalmamıştır.¹¹³ Ancak, CHP iktidarı işçilerin özlemlerine cevap vermekten uzak bulunuyordu. İşçilerin içinde buldukları iktisadi sıkıntıya bir türlü çözüm bulunamıyordu. Grev hakkı konusundaki istekleri de dikkate alınmamıştı.¹¹⁴

Daha önceden de belirttiğimiz üzere 1949'da DP programında grev hakkına yer verilmişti. Bu dönemin en önemli sendikalarından biri olan **Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası** içinde beliren bir grup da grev hakkı için sert bir mücadele önermiş, hükümete yakın bir politika izleyen İdare Heyetini eleştirmiştir. Bu grup, 20 Ocak 1950'de ayrılarak **Hür Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası**'nı kurmuştur. Yeni sendika ilk uygulama olarak "Türk işçisi grev istemiyor." diyen Çalışma Bakanı'nı bir telgrafla tekzip etmiştir.¹¹⁵

Aynı dönemde CHP'yi destekleyenler **İstanbul İşçi Sendikaları Birliği**'ni (İİSB) oluşturmuşlardır.¹¹⁶ Sendikalar içinde iktidara karşı beliren muhalefet ister istemez DP sempatanlığı haline dönüşmüştür. DP'nin özel çabalarıyla ayrıca tahrik olan bu birikim, İİSB karşısında 26 Şubat 1950'de **Hür İşçi Sendikaları Birliği**'nin (HİSB) kurulması sonucunu doğurmuştur.¹¹⁷ Bu nedenle 1950 öncesi dönemde Türk İşçi Hareketi DP'yi ve CHP'yi destekleyen işçi sendikaları olarak ikiye bölünmüştür.

1950 seçimleri öncesinde İİSB grev hakkı aleyhinde tavır alırken, HİSB grev hakkını savunmuştur. 1950 seçimlerinin DP'yi iktidara getirmesi, İİSB'ye güç ve prestij kaybettirirken, Hür Birliği güçlendirmiştir. Seçimlerden sonra oluşan atmosferde İİSB, Hür Birliğe birleşme teklif etmiştir. Çeşitli tartışma ve müzakerelerden sonra, "İstanbul İşçi Sendikaları Birliği" adı üzerinde anlaşma sağlanarak, Türk İşçi Hareketinin birleşmesi gerçekleşmiştir. Bu birleşme, Türk Sendikacılık Hareketi açısından konfederasyona giden önemli bir adım olmuştur.¹¹⁸

¹¹³ Işıklı, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.3, İstanbul 1998), s.70.

¹¹⁴ Işıklı, a.g.e., s.319.

¹¹⁵ Aynı, s.319.

¹¹⁶ Yazıcı, a.g.e., s.117.

¹¹⁷ Işıklı, a.g.e., s.320.

¹¹⁸ "Kemal Sülker, "Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluş ve Görevleri", **Sosyal Siyaset Konferansları, 20.Kitap**, (İÜ. İktisat Fakültesi yayını, İstanbul 1969), s.66." dan Yazıcı, a.g.e., s.118.

4.1.3. 5018 Sayılı Sendikalar Yasası

4.1.3.1. İdeolojik Çerçeve

1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılmış olması, Türkiye'de toplumsal sınıfların varlığının ve sınıfsal çıkar temelinde örgütlenme hakkının da tescili demektir. Ancak 1946 Sendikacılığı'na sıkı yönetim kararıyla darbe indirilmiştir.¹¹⁹

Özelleştirme uygulamalarından grev yasaklamalarına varıncaya değin pek çok konuda işçi haklarını geriye götürmenin meşrulaştırıcı bir aracı olarak günümüzde de dillerden düşürülmeyen “milli menfaat” söylemi, Türkiye'de toplumsal sınıfların reddedilmesinden vazgeçildiği ve dolayısıyla halkçılık ideolojisinin söylemini yitirdiği 1946 yılında, egemen sınıflar tarafından milliyetçiliğe havale edilmiştir. Tek Parti Döneminde halkçılığın genellikle gölgesinde kalmış bulunan milliyetçilik, Çok Partili Dönemde egemen ideolojinin kendisi haline getirilmiştir. Egemen ideolojideki bu dönüşüm, daha sonra ele alacağımız 1947 tarihli Sendikalar Yasası ile tescil edilmiştir.¹²⁰

4.1.3.2. Sendikalar Yasasının Temel Özellikleri

İngiltere'den gelen iki uzmanın katkısıyla hazırlanan 20 Şubat 1947 tarihli ve 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun onbir madde ile bir geçici maddeden oluşmaktadır.¹²¹

Sendikalar Yasası II. Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış faktörlerin etkisi ile ortaya çıkan siyasal yaşamdaki görece demokratikleşmenin çalışma hayatındaki uzantılarından biri olmuştur. Yasa sendika özgürlüğüne yönelik olumlu hükümler yanında sendikaların çalışmalarını önemli ölçüde kısıtlayıcı hükümleri de beraberinde getirmiştir. Demokrasinin bütün kurum ve kurulları ile işlerlik kazanmamış olması kanuna da yansımıştır.¹²²

¹¹⁹ Işıklı, a.g.e., s.148.

¹²⁰ Aym, s.150.

¹²¹ Aym, s.154.

¹²² Aysen Tokol, “5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, (c.1, İstanbul 1996), s.157.

4.2. 1950-1960 Dönemi

1950-1960 yılları, Türkiye’de alt yapı çalışmalarının ve sanayileşme bakımından en köklü atılımların gerçekleştirildiği bir zaman periyodu olarak belirginleşmektedir. Bu periyot, diğer taraftan Türkiye’de çok partili döneme geçiş ve demokratikleşme yönündeki gelişmeleri de içermektedir. Bundan başka aynı periyot işçi kitlelerinin genel çalışan kesim içerisinde nispi ağırlığının artışı da ifade etmektedir.¹²⁶

4.2.1. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Kuruluşu

1950’lerden sonra, Türkiye’yi ziyaret eden Amerikalı sendikacılık uzmanlarının, Türk işçi hareketinin bir konfederasyon oluşturmasının ve bu konfederasyon ile Hür Dünya İşçileri Konfederasyonu’na üye olunmasının çok faydalı olacağı yönündeki telkinleri etkili olmaya başlamıştır. Esasında bir konfederasyon oluşturma fikri, 1948’den itibaren İİSB’nce diğer sendika birliklerine çeşitli defalar teklif olarak götürülmüştür.

1950’den sonra çeşitli faktörlerle işçi hareketi içerisinde olgunlaşan, yeni bir konfederasyon ve işçi hareketinin tek bir çatı altında toplanması fikri 31 Temmuz 1952’de **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (TÜRK-İŞ)** kurulmasıyla somut bir örgütlenmeye dönüşmüştür. TÜRK-İŞ’in kurulması Türk İşçi Hareketi açısından çok önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur.¹²⁷

TÜRK-İŞ ve bağlı sendikaların yöneticilerinin bu dönemdeki genel eğilimi, ağırlıklı Demokrat Parti ve bir ölçüde de Cumhuriyet Halk Partisi ile bireysel ilişkiler geliştirmek, onların politikalarını etkilemeye ve bu siyasal partilerin listelerinden milletvekili seçilmeye çalışmaktı. İşçilerin çok büyük bir bölümü Demokrat Partiyi tutmaktaydı. Demokrat Parti işçilerin desteğini alabilmek amacıyla yasalar aracılığıyla önemli haklar vermişti. Ayrıca sendikaların örgütlü bulunduğu kamu kesimi işyerlerindeki işçiler, hükümetle ilişkiler aracılığıyla, ücret zamları da alabilmekteydiler. İşçilerin büyük bir bölümü ya tam mülksüzleşmemiş ve köyle bağları kopmamış yarı-işçilerden oluşmaktadır ya da ilk kuşak işçilerdir. Ayrıca işçi sınıfının kanatlarını oluşturan işçiler ve memurlar arasında da önemli sorunlar yaşanmıştır. Bu koşullarda bir işçi partisinin veya çalışanlar partisinin geniş işçi

¹²⁶ Yazıcı, a.g.e. s.121.

¹²⁷ Aynı, s.119.

kitlesinin desteğini alması olanaklı olamazdı. Sosyalist nitelikli bir programı benimseyen ve işçi, çalışan veya emekçi kimliğini öne çıkaran siyasal örgütlenmeler de işçiler tarafından benimsenmemiş ve desteklenmemiştir.¹²⁸

TÜRK-İŞ'in bu temel özellikleri yanında, iş hayatı ile ilgili önemli meseleleri çözmek, demokratik hakları korumak ve yeni haklar sağlamak TÜRK-İŞ'in temel amaçları içerisinde sayılabilmektedir.¹²⁹

4.2.2. Demokrat İşçi Partisi Deneyimi

Demokrat Partinin 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden iktidar partisi olarak çıkışını izleyen birkaç yıl boyunca, sendikalar üzerinde, CHP-DP rekabetinin yanı sıra, sol eğilimli bazı partilerin de etkili olmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bu tarihlerde **Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist** ile **Sosyal Adalet Partisi** faaliyettedir. Aralık 1946'da kapatılıp yargılanan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ise bu yıllarda yeniden faaliyete geçmiş, 16 Eylül 1951'de yapılan ara seçimlere de katılmıştır.¹³⁰

DP'nin iktidara gelişinden bir süre sonra, Eylül 1950'de İstanbul'da **Demokrat İşçi Partisi** adıyla sol eğilimli bir parti kurulmuştur. 10 Şubat 1952 Tarihli birinci kongresine sunulan raporda, Demokrat İşçi Partisinin "bütün gayretini, işçi sınıfını siyasi bir kuvvet haline getirmek için sarf ettiği belirtilmekte ve işçi menfaatlerini satan işçi aristokratları ile sahte sendikalistlerden yakınılmaktadır.¹³¹

İşçi Partisi sendikalardan yeterli destek bulamamıştır. Bunun nedenleri, sendikacıların DP ve CHP saflarında ikiye ayrılmış olmalarıdır ve Sendikalar Yasası'nın siyaset yasağına ilişkin 5. maddesinin böyle bir eğilimi teşvik edecek şekilde uygulanıyor oluşunda aranabilmektedir. Bu dönemde Türkiye Sendikacılık Hareketinin işçi sınıfı çıkarları doğrultusunda bir mücadeleye ve dolayısıyla siyasal eyleme yönelmesini engelleyici sonuçlar

¹²⁸ Koç, a.g.e., s.19.

¹²⁹ Yazıcı, a.g.e., s.120.

¹³⁰ "Yıldırım Koç, **Türk-İş Neden Böyle?, Nasıl Değişecek?**, (Alan Yayın, İstanbul 1986), s.35."den Işıklı, a.g.e., s.170.

¹³¹ "Koç, a.g.e., s.35."den Işıklı, a.g.e., s.171.

doğuran faktörlerden bir diğeri de soğuk savaş koşullarında biçimlenen uluslararası etkileridir.¹³²

4.2.3. Amerika'nın Türk Sendikacılık Hayatına Etkisi

1950-1960 döneminin başlarında Türk sendikacılığının siyasal özelliklerini derin bir biçimde etkileyen bir başka gelişme daha ortaya çıkmıştır. Bu Amerikan etkisinin Türk sendikacılık hayatında kendisini göstermesidir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı uygulamalarının bir parçası olarak Amerika'nın, çeşitli ülkelerdeki sendikacılık hareketlerine, kendi uluslararası çıkarlarına ters düşmeyecek bir biçim ve yön verebilmek için çaba sarf ettiğini görmekteyiz. Türkiye'de ABD elçiliği, AID, ICFTU (International Confederation of Free Trade Unions), AFL-CIO (American Federation of Labor-CIO) temsilcileri gibi çeşitli kanallarla meydana gelen bu ilişkilerin peşinden TÜRK-İŞ kurulmuştur. Özellikle AFL-CIO'nun uluslararası ilişkiler dairesi başkan yardımcısı Irwing Brown'un önemli bir rol oynadığı bu bağlar çerçevesinde, Amerika'nın Türk sendikacılığının oluşmasına geniş katkıları görülmüştür. Çeşitli mali yardımlar ve eğitilmek üzere Amerika'ya sendikacı gönderilmesine ilişkin programlar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yöndeki gelişmeler 1960'dan sonraki dönemde yoğunlaşmıştır.¹³³

Tüm bu anlatılanlar çerçevesinde gerçekten 1947-1960 dönemine göz attığımız zaman işçi sendikalarının siyasal partilerin, özellikle iktidar partilerinin etkisinde kaldıkları anlaşılmaktadır.¹³⁴

¹³² Işık, a.g.e., s.172.

¹³³ Aynı, s.325.

¹³⁴ Metin Kutal, "Yaklaşan Seçimler ve Türk-İş'in Tutumu", *İktisat ve Maliye Dergisi*, (c.24, Sayı 2, Mayıs 1977), s.59.

4.3. 1960-1980 Dönemi

İncelediğimiz dönem, bir askeri darbe ile başlayan ve bir başka askeri darbe ile sona eren bir dönemdir. Ancak, dönemin başlaması ile bitmesine neden olan darbeler, askeri darbe olmalarının ötesinde ortak bir özelliğe sahip değillerdir. Darbeleri doğuran toplumsal nedenler, darbelerin arkasındaki toplumsal sınıflar ve darbelerin sonucunda ortaya çıkan siyasal rejimler açısından ele alındığında, farklılık ve zıtlıkların ön plana çıktığı görülmektedir.¹³⁵

Dönemin başlangıcı işçi sınıfı ve sendikalar açısından, sendikal hakların geniş kullanım olanaklarının ortaya çıktığı ve bundan yararlandığı bir gelişim gösterirken dönemin sonunda, sendikal faaliyetlerin tümüyle askıya alındığı, sendika ve konfederasyonların kapatıldığı, sendikacıların ve sendikalı işçilerin tutuklandığı, reel ücretlerin geriletildiği, örgütlenme, toplu pazarlık ve grev haklarına ciddi sınırlamalar getirildiği görülmektedir.¹³⁶

İncelediğimiz dönem, sendikacılık ve demokrasi ilişkisi açısından oldukça zengin deneyimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Bu dönemle ilgili açıklamalarda bulunmadan önce genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz; 27 Mayıs ve 12 Eylül gibi, bir toplumun tarihsel gelişmesinde belirleyici olmuş olayların tek boyutlu bir biçimde kavranması olanaklı olmamaktadır. Bu tür olayları hazırlayan karmaşık etkenler bileşimi, bir çok alana bakılarak ortaya konulmak zorundadır. Her askeri müdahalenin temelindeki toplumsal ve sınıfsal dinamikleri, bu müdahaleleri hazırlayan ve olanaklı kılan öteki koşullara girmeden ele alınmaktadır. Çünkü amaç, bu müdahalelerin her birinin bütünsel bir açıklamasını sunmak değil, müdahaleler ile sınıf mücadeleleri arasındaki koparılmaz bağlantıya ışık tutmak olmaktadır.¹³⁷

Burada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal yaşamı iki farklı alt dönem halinde ayrı ayrı ele alınacaktır. Savaşın sona ermesinden ve Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişten 27 Mayıs darbesine kadar uzanan süre, bu sonucusu ile 12 Eylül'ü

¹³⁵ "Mehmet Beşeli, "1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi", Işıklı, a.g.e., s.191.

¹³⁶ Aynı, s.192.

¹³⁷ Sungur Savran, "Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", **Onbirinci Tez Kitap Dizisi**, (Haziran 1987), s.132.

birbirine bağlayan dönemden gerek sermaye birikiminin hakim özellikleri, gerekse sınıf mücadelelerine damgasını vuran çelişkiler bakımından çok farklı bir nitelik taşıdığından bu iki dönem ayrı ayrı incelenecektir.¹³⁸

Tüm bunların dışında Türkiye'nin 1980 sonrasında girdiği yeni dönem ülkenin tarihinde çok özel bir evre oluşturmaktadır. Bir bakıma ekonomiye artan bir biçimde damgasını vuran sanayiiyle, güçlü bir proletaryanın oluşumuyla, kapitalist topluma özgü sınıf mücadelesi türleriyle, kitlesel gösteri ve eylemleriyle yavaş yavaş modern bir toplum kimliğini kazanmaktadır. Dönemi tanımlamak açısından, tarihsel dinamiğe damgasını vuran iki gelişme esastır. Birincisi, sanayiinin sermaye birikiminin belirleyici alanı, sanayi burjuvazisinin de iktidar bloğunun yönetici gücü haline gelişi; ikincisi, işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez siyaset sahnesine kitlesel biçimde girişi olmuştur. Birbiriyle bağlantılı bu iki gelişmenin göz önüne alınması gerekmektedir.¹³⁹

4.3.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Sendikalar

27 Mayıs 1960 darbesi, uzun yıllar boyunca iktidarı elinde bulunduran bürokrasinin on yıllık bir aradan sonra iktidara yeniden el koyması olarak tanımlanabilir.¹⁴⁰

27 Mayıs ile ilgili çeşitli ve çelişik değerlendirmeler yapılabilir, ancak 27 Mayıs'ın bir askeri darbe olduğundan kuşku yoktur. Oysa ülkemizde gerek genel anlamda demokratikleşme ve gerekse işçi haklarının gelişimi ve sendikacılığın canlılık kazanması bakımından, 27 Mayıs'la başlayan gelişmelerin büyük rol oynadığı bilinmektedir.¹⁴¹

27 Mayıs askeri darbesi daha öncede değindiğimiz gibi, siyasal olarak tam ortasından ikiye bölünmüş bir ülkede, giderek güçlenmekte olan kentsel sınıfların ekonomik kriz nedeniyle zorlanan çıkarlarının korunması ve bu doğrultuda yeni bir siyasal rejim düzenlemesine yönelik olarak, zor kullanılarak gerçekleştirilen bir müdahale olmuştur.¹⁴²

¹³⁸ Aynı, s.133-134.

¹³⁹ Aynı, s.140.

¹⁴⁰ "Maksut Mumcuoğlu, *Sendikacılık-Siyasi İktidar İlişkileri*, (Doruk Yayınları, Ankara 1979), s.155."den Yazıcı, a.g.e., s.123.

¹⁴¹ Alpaslan Işıklı, "Demokrasi ve İşçi Hareketi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, (Haziran 1986, Sayı 82), s.16.

¹⁴² Işıklı, a.g.e., s.216.

27 Mayıs 1960, sendika hareketini özellikle siyasal açılımları bakımından derinden etkileyen bir dönüm noktası oluşturmasına karşın, işçi ve sendika hareketinin bu dönüm noktasına ulaşmasında belirli bir rol oynadığı söylenemez. Bu dönemde sendikacılık hareketi siyasal yaşamı etkileme potansiyelinin hala çok uzağında olmuştur. Buna karşılık, sendikacılık hareketinin siyasal ortamdaki değişikliklere göre hızla yeniden biçimlenme ve yönünü yeniden belirleme özelliği devam etmiştir.¹⁴³

27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından, işçiler yeni bir bekleme ve beklenti dönemine girmişlerdir.

4.3.2. 1961 Anayasası ve Sendikal Haklar

Demokrat Partinin son yıllarında artan eleştiriler karşısında, baskıcı bir yönetim izlemesi, parlamento içi ve dışı muhalefete karşı sert uygulamalara başvurması, geniş kitleler tarafından “diktatör” sıfatının sıkça kullanılmaya başlanmasının da nedeni olmuştur. 1960 sonrası siyasal ve toplumsal ilişki ve mücadelelerinin sınırlarını çizmek Anayasanın işiydi ve böyle bir işlevin önceki döneme tepkisel olmaması mümkün değildi.¹⁴⁴

Anayasa hazırlıkları olağanüstü bir hızla tamamlanmış, Anayasayı hazırlamakla görevli Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde toplanmıştı. Darbenin yıl dönümünde 27 Mayıs 1961’de hem seçim yasası hem de Anayasa hazırlanmış bulunuyordu.¹⁴⁵ 1961 Anayasası temel hakları güvence altına alma özelliğinin yanı sıra, ön plana çıkan bir diğer özelliği iktidarın tekelleşmesini önleyici kimi düzenlemelere yönelmiş olmasıdır. Çift meclis sistemi, tüm siyasal partilerin meclislerin yönetiminde söz sahibi olmaları, Cumhurbaşkanının görev süresinin uzatılması, yargı bağımsızlığı ve Millî Güvenlik Kurulu gibi düzenlemelerin amacı iktidarın tekelleşmesini önlemektir.¹⁴⁶ Ayrıca 1961 Anayasası sendika hakkını tüm çalışanlara, toplu sözleşme ve grev hakkını ise sadece işçilere tanımıştır.¹⁴⁷ 1961 Anayasası sadece “işçi” olarak nitelenen çalışanlara değil aynı zamanda işçi sınıfının “memur” biçiminde istihdam edilen kesimlerine de sendikalaşma hakkını sağlamıştır.¹⁴⁸

¹⁴³ Işıklı, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.71.

¹⁴⁴ Işıklı, a.g.e., s.221.

¹⁴⁵ “Cem Eroğlu, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu, 1945-1971**, s.112-159.”den Aynı, s.221.

¹⁴⁶ Aynı, s.222.

¹⁴⁷ Aynı, s.223.

¹⁴⁸ Koç, a.g.e., s.29.

Sendikal haklar bakımından özellikle 1961 Anayasasına dayalı olarak çıkarılan ve 1963'te yürürlüğe giren “**274 sayılı Sendikalar Kanunu**” ve “**275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**” işçilere tanıdığı grev hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı ve sendikaları güçlü kılacak yeni iktisadi imkanlar sağlaması ile Türk İşçi Hareketinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur.¹⁴⁹

1961 Anayasal düzeninin oluşturduğu atmosferde kazanılan çeşitli haklar ve Türkiye’de hızlanan sanayileşme çabaları, buna dayalı olarak sendikalı işçi sayısındaki artışlar, Türk İşçi Hareketini hızlı bir güçlenme sürecine sokmuştur.¹⁵⁰

Kısaca 1961 Anayasasının Türk çalışma hayatına getirdiği en önemli gelişme sendikalaşma hareketine yeni bir boyut kazandıran toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt hakları konusunda olmuştur.

4.3.3. Türkiye İşçi ve Çalışanlar Partisi Girişimleri

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 13 Şubat 1961 tarihinde, 1961 genel seçimlerine katılabilmek için parti kurulmasına izin verilen son günde, TÜRK-İŞ’den 12 sendikacı tarafından kurulmuştur. TÜRK-İŞ’e bağlı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği’nde etkili olan sendikacıların bir bölümü, herhangi bir yetkili organ kararı olmaksızın ve bir parti programı bulunmaksızın, mevcut parti boşluğundan yararlanmak amacıyla bir siyasi parti oluşturmuşlardır.

TİP, işçilerin büyük bir bölümünün Demokrat Partiyi desteklediği koşullarda, programsız ve işçilerden ve aydınlardan kopuk bir sendikacılar partisi olarak doğmuştur. TİP’nin programı, kuruluşundan yaklaşık 6 ay sonra, iki aydın tarafından hazırlanmıştır. Program güncel, siyasal, toplumsal ve demokratik taleplerin bir bölümünün özeti biçimindedir.¹⁵¹

¹⁴⁹ Yazıcı, a.g.e., s.124.

¹⁵⁰ “Ali Gevgilili, “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar”, **Sosyal Siyaset Konferansları, 20.Kitap**, (İstanbul, İÜ. İktisat Fakültesi Yayını, 1972), s.87.”den Yazıcı, a.g.e., s.126.

¹⁵¹ Koç, a.g.e., s.19-21.

1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili sokan TİP, kurucularının sendikacılardan oluşması, işçi hak ve özgürlükleri konusunda gösterdiği kararlılık, emekçi sınıfların taleplerinin siyaset sahnesinde taşınmasında üstlendiği işlev ve işçi sınıfının sermayeden ve devletten bağımsız siyaset yapma geleneğinin bir ifadesi olarak, oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.¹⁵²

TÜRK-İŞ yöneticileri başlangıçta TİP'e destek veriyor gibi görünürlerken,¹⁵³ partinin kurulmasından on gün önce TÜRK-İŞ genel sekreteri kurulacak partinin kendileriyle hiçbir ilişkisi olmadığını açıklamıştır. Bu arada, 31 Aralık 1961 tarihinde, Türkiye tarihinin o zamana kadarki en büyük işçi mitingi olan Saraçhane Mitingi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği tarafından düzenlenmiştir.¹⁵⁴

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin TİP girişiminin başarısız kaldığı ve ancak Saraçhane Mitingi'nin başarılı olduğu günlerde TÜRK-İŞ genel başkanı yeni bir parti (**Türkiye Çalışanlar Partisi**) kurma girişimini gündeme getirmiştir.¹⁵⁵ TÜRK-İŞ'in yetkili organlarında bir parti kurma konusundaki ilk ciddi tartışma 15 Ocak 1962 günü başlayan Mümessiller Heyeti (Temsilciler Komisyonu) toplantısında yapılmıştır.¹⁵⁶ Toplantıya sunulan raporda siyasal partilerin sendikacıları basamak yapmalarından yakınılmıştır. Şubat ve Mart aylarında parti kurma çalışmaları ciddi bir biçimde sürdürülmüştür. Ancak burada dikkat çeken nokta, bu çalışmaların sendikalara ve tabana yayılmış olması değil, yalnızca program ve tüzük hazırlamakla sınırlı tutulmuş olmasıdır.

Bir çok çalışma yapılmış olmasına rağmen Türkiye Çalışanlar Partisi'ni kurma girişimi başarısız olmuştur. Bu süreç de TÜRK-İŞ'in siyasal partiler karşısında gerektiğinde kullanabileceği bir parti kozunun olduğunu göstermiş ve TÜRK-İŞ'in gücünü arttırmıştır.¹⁵⁷

¹⁵² Işıklı, a.g.e., s.230.

¹⁵³ Aynı, s.230.

¹⁵⁴ Yıldırım Koç, "Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, (1997, Sayı 97), s.72.

¹⁵⁵ Koç, a.g.m., s.72.

¹⁵⁶ TÜRK-İŞ Ana tüzüğü'nün 11.maddesine göre, Mümessiller Heyeti, Konfederasyona bağlı birlik, federasyon ve sendika başkanlarından oluşur ve normal olarak yılda bir defa toplanır. Mümessiller Heyeti tavsiyelerde bulunabilir ve belirli koşulların yerine gelmesi durumunda genel kurulun olağanüstü olarak toplanmasına karar verir. (Koç, a.g.e, s.27.)

¹⁵⁷ Aynı, s.27-28.

4.3.4. Türk-İş'in Partiler Üstü Politika Anlayışı ve Dörtlerden Gelen Tepki

Partiler üstü politika TÜRK-İŞ'in 1964'ten sonra siyasi uyumunu belirten bir kavram olarak ortaya atılmış ve TÜRK-İŞ içinde hiçbir itirazla karşılaşmamıştır.¹⁵⁸

TÜRK-İŞ'in partiler üstü politikayı benimsemesi sendikacılığın ülkemizde ilk defa hızlı gelişme imkanına kavuştuğu 1963 yılından sonraki döneme rastlamaktadır. Gerçekten toplu iş sözleşmesi ve grev hakkına kavuşan sendikacılığın, siyasi iktidarın desteğinden de yararlanarak, işçiler arasında hızla yayılması sendikaların siyasi partiler karşısındaki önemini ön plana geçirmiştir.

1962 yılı başlarında, TÜRK-İŞ liderleri bazı aydınlarla beraber Çalışanlar Partisi ismi altında siyasi bir parti için harekete geçmişler fakat, daha öncede belirttiğimiz üzere bu konudaki düşüncelerinden daha sonra tamamen uzaklaşmışlardır. O zaman için TÜRK-İŞ'in partiler üstü politikayı benimsememesinin haklı gerekçeleri bulunmaktaydı. Bunlardan bazılarını açıklamak mümkündür: gerçekten sınıf bilincinden yoksun ve ihtilali izleyen günlerin hissi davranışları ile şu veya bu siyasi partiye bağlanmış olan işçileri birden bire değişik bir parti içinde toplamak, onların gerçek desteğini sağlamak mümkün görülmemiştir.

TÜRK-İŞ benimsediği partiler üstü sendikacılık anlayışını sendika başkanları nedeniyle tam olarak uygulayamamıştır. Bu şartlar altında TÜRK-İŞ'in partiler üstü politikasının artık bir anlam taşımadığı bir kısım sendika liderleri tarafından da anlaşılmıştır.

Kısaca açıkladığımız tüm bu gerekçeleri hisseden TÜRK-İŞ yönetim kurulu üyesi dört sendika başkanı, **Dörtler Raporu** olarak da isimlendirilen bir raporu TÜRK-İŞ'e iletmişlerdir.¹⁵⁹ Söz konusu raporda, izlenen partiler üstü politika eleştirilmiş, TÜRK-İŞ'de partizanlık kol gezerken, partiler üstü politika gibi tutarsız, hatta manasız bir sloganda nasıl ısrarlı olabildikleri vurgulanmıştır. Raporda siyasi partiler eleştirilmekte, sermayenin çıkarlarını savunan bazı partilerin tabanının geniş çapta işçiye ve köylüye dayalı olmasının eğitimsizlikten kaynaklandığı belirtilmektedir. Ancak her şeye rağmen, CHP'nin TÜRK-İŞ

¹⁵⁸ Metin Kutal, "Sendikacılık Hareketinde Önemli Bir Gelişme: Kızılcıhamam Toplantısı", **İktisat ve Maliye Dergisi**, (Şubat 1971, c.17, Sayı 11), s.506.

¹⁵⁹ Aynı, s.506-507.

açısından etkilemesi kolay olan, birlikte çalışılabilen ve eyleme geçilebilen en uygun parti olarak görülmesi söz konusudur.¹⁶⁰

Dörtler Raporunda dikkat çeken yanlardan bir diğeri de, TÜRK-İŞ’de değişim ön görülürken, CHP’nin de bir değişim geçirmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş olmasıdır. Konfederasyonun, bir yandan kendisi değişirken diğer yandan da CHP’yi değiştirecek bir araç olarak algılanması dikkat çekmiştir.¹⁶¹

4.3.5. 274 ve 275 Sayılı Kanunlar ve Sendikal Haklar

274 sayılı Sendikalar Kanunu’nun ve 1961 Anayasası’nın tanıdığı grev hakkının kullanılmasını düzenleyen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun kabul edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girilmiştir.¹⁶²

1961 Anayasası’nın işçilere tanıdığı grev hakkını düzenleyen 1963 tarihli 275 sayılı Kanunun 55. maddesi ile “Devlet, il özel idaresi ve belediye kararlarına tesir maksadıyla grev ve lokavt” yapılamayacağı yolunda bir hüküm öngörülmüştür. Bu hükümle de belli bir anlamda siyasal grev yasaklanmıştır. Ayrıca aynı Kanunda genel grev hakkına da yer verilmemiştir. Bütün bunlara karşın sınırlı bir biçimde de olsa grev hakkının tanınmış olması, sendikaların siyasal ağırlıklarını ve etkinliklerini dolaylı olarak artırıcı yönde sonuçlar doğurmuştur veya doğurabilir denilebilir.¹⁶³

Bununla birlikte yine 1961 Anayasası’nın bir gereği olarak 1963’te çıkarılan 274 sayılı Kanunun sendikalar bakımından siyasetle uğraşma konusundaki 16. maddesi, sendikaların siyasal partilerle mal ve organik ilişkilerini yasaklamaktadır; ancak mevzuatın çeşitli siyasal eylem biçimlerine imkan bıraktığı da belirtilmektedir. 274 sayılı Kanunun 16. maddesi şöyledir: “Bu kanuna göre kurulan mesleki kuruluşlar: Siyasi partilerden veya onlara bağlı kuruluşlardan her hangi bir nedenle maddi yardım kabul edemez ve onlara maddi yardımda bulunamaz ve onların teşkilatı içerisinde yer alamazlar, bir siyasi partinin adı altında mesleki kuruluş kurulamaz.” denilmektedir. Ayrıca 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nun 14. maddesi ile

¹⁶⁰ Filiz Aslan, “Dörtler Raporu”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, (c.1, İstanbul 1996), s.334.

¹⁶¹ Aynı, c.1, s.334.

¹⁶² Koç, a.g.e., s.28.

¹⁶³ Işıklı, a.g.e., s.328.

sendikalara “üyelerinin refah ve mesleki menfaatlerini herhangi bir şekilde ilgilendirecek her konu hakkında inceleme ve araştırmalar yapmak gaye ve fikirlerinin gerçekleştirilmesi için her türlü kanuni yollardan faaliyet sarf etmek” yetkisi tanınmıştır. Görülüyor ki bu hükümde sendikaların gaye ve fikirlerini gerçekleştirmek yönünde uygun gördükleri siyasi partilere, adaylara veya bunların çeşitli konularda yürüttükleri mücadeleye ve savundukları görüşlere destek sağlamak bakımından yararlanabilecekleri çeşitli imkanlara olanak sağlamıştır.¹⁶⁴

Böylece 274 sayılı Sendikalar Kanunu, sendika-siyaset ilişkisindeki yasaklarına rağmen sendikaların siyasal alanda etkili bir güç olmalarına belli ölçüde imkan tanımıştır.¹⁶⁵

4.3.6. 12 Mart Döneminde İşçi Hareketleri

12 Mart 1971’den, 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar geçen dönemde işçi hareketi üzerindeki baskılar sadece siyasal nitelikte değildir. Bu dönemde grev ertelemeleri, grev yasakları, asgari ücretin geç ilan edilmesi vb. şekilde baskılar da uygulanmıştır.¹⁶⁶

12 Mart döneminde hükümetin 11 ilde sıkı yönetim ilan etmesi, anayasa değişikliklerinin gündeme gelmesi ve ekonomik, sosyal hakların kısıtlanacağı yolundaki duyurular, işçileri ve sendikacıları kaygılandırmıştır.

Bu dönemde TÜRK-İŞ’in genel olarak bütün önemli hak kısıtlamalarına yönelik, yazılı açıklama ve bildiri ağırlıklı tepkileri olmuştur. İlgili ve yetkili kişilerle görüşmeler, yönetim organlarının tepki toplantıları, hak kısıtlamalarının yasalaşmasını görüşmelerle engelleme çabaları zaman zaman kimi yumuşamalara yol açmışsa da ciddi, caydırıcı bir etki yaratmamıştır. TÜRK-İŞ’in bu türden çabaları arasında en önemlileri anayasa değişikliklerine, grev ertelemelerine karşı çıkışları sayılabilir.¹⁶⁷

1967 yılında TÜRK-İŞ’den kopan bazı sendikalar **Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu**’nu (DİSK) kurmuşlardır. Türk işçi hareketinin parçalanmaya başladığı bu

¹⁶⁴ Aynı, s.329-330.

¹⁶⁵ “M.Şehmus Güzel, “Cumhuriyet Türkiye’inde İşçi Hareketleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.7), s.1868.”den Bahar Dumanlı, “Türkiye’de Sendikal Hareketin Gelişim Trendleri: 1963-1993”, İktisat Dergisi, (Temmuz 1997), s.61.

¹⁶⁶ Şükran Soner, “12 Mart Döneminde İşçi Hareketi”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, (c.2, İstanbul) s.463.

¹⁶⁷ Aynı, c.2, s.464.

dönemde bir işçi sendikaları konfederasyonu olarak DİSK işçi sınıfının iktisadi, sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesi için Türkiye'nin tam bağımsız olmasını, devrimci bir öze kavuşmasını, ekonomide kamu sektörünün ağır basmasını, işletmelerin devletleştirilmesini, köklü bir toprak reformu yapılmasını ve bunlar içinde normal sendikacılık fonksiyonları yanında, siyasi sendikacılık hareketini ister bir anlayışa sahip olmuştur. Bu tarz sendikacılık hareketi esas itibariyle bir sınıf sendikacılığı anlayışıdır.¹⁶⁸

DİSK, 12 Mart sürecine çok yönlü baskı ve tehditler altında girmiştir. Güçlü sendikacılığı getirme adına çıkarılan 1317 sayılı Kanunun TÜRK-İŞ dışındaki sendikal örgütlerin kapanması anlamına geldiğinin anlaşılması, 15-16 Haziran 1970 işçi direnişinin patlamasına getirmiştir.¹⁶⁹ 70.000 civarında DİSK'e bağlı işçinin İstanbul, Kocaeli ve Sakarya'da 15 Haziran'da pasif direniş ve işi bırakma şeklinde başlayan eylemleri, 16 Haziran'da fabrikalardan şehir merkezine yürüyüş ve asker ve polisle çatışmalar şeklinde gelişmiş, bu arada işçiler bazı fabrikaları tahrip etmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra hükümet bölgede sıkı yönetim ilan etmiştir. Sosyalist gruplar bu gelişmeleri bir sınıf savaşımı şekline dönüştürmeye çalışmışlardır.

1971 Darbesi arkasından uzanan dokuz yıl, kuşkusuz Türkiye tarihinin çok çalkantılı ve zor yıllarını ifade etmektedir. Bir boyutu ile uluslararası konjonktürde soğuk savaşın Türkiye gibi ülkelere de uzanan derin tesirleri, diğer boyutu ile de Türkiye'nin iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda köklü dönüşümlerinin yaşandığı kentleşme, göç, sanayileşme vb. olguların etkisinde ortaya çıkan gelişmeler, henüz emekleme dönemindeki işçi hareketine önemli etkiler yapmıştır. Söz konusu etkiler, kuşkusuz bütünü ile olumsuz etkiler olmamıştır. Ancak, genel boyutları ile daha sonra ucu 12 Eylül darbesine çıkacak gelişmeler, yaşanan bir tecrübe olarak taşıdığı değer dışında, negatif tecrübeler olarak Türk İşçi Hareketi tarihinde yerini almıştır. 12 Eylül darbesi ise, her alanda olduğu gibi çalışma hayatında ve sendikacılık hareketinde de çok derin etkiler yaratan bir gelişme olarak, pek çok gelişmenin ve etkileşimin en önemli dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁸“Yazgan, a.g.m., s.75.”den Yazıcı, a.g.e., s.131.

¹⁶⁹ Soner, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.2, İstanbul 1998), s.465.

¹⁷⁰ “Anıl Çeçen, **Türk Sendikacılığı**, (Ankara 1973), s.146-150.”den Yazıcı, a.g.e., s.131.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 YILINDAN SONRA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE

SENDİKA VE SİYASET İLİŞKİSİ

1. 1980-1990 DÖNEMİ

1.1. 24 Ocak Kararları ile 12 Eylül 1980 Darbesi ve Sendikal Örgütler

1.1.1. 24 Ocak Kararları

24 Ocak 1980, ülkede temel alınan ekonomik modelin, yani ithal ikameci ekonomik politikalarından; özelleştirme, ücretleri düşürme, kambiyo rejimini serbestleştirme, dışa açılma gibi bir dizi ekonomik ve politik kararları içeren yeni liberal ekonomik modelin benimsendiği önemli bir tarihtir.¹⁷¹

Yeni bir ekonomik yapılanmayı öngören bu 24 Ocak Kararları, sanki 12 Eylül'ün işaretlerini de topluma göstermekteydi. Kendilerinden yana işleyen ve kontrollerini üst düzeylere çıkardıkları düzenlerinde, finans kurumları ve bütünleşmiş sermayedarlar, kapitalist yapının çıkmazlarını aşmayı, bedelini sürekli emekçilerin ödediği çözümlerde aramışlardır. Ekonomik bunalımdan çıkışın tek yolunu, emekçilerin özverilerde bulunmaları olarak görmüşlerdir. 1980 yılında alınan kararların da etkisiyle enflasyon, Cumhuriyet tarihinin en yüksek oranı olan %107'lere fırlamıştır. Öte yandan işçilerin ve tüm emekçilerin ücretleri dondurulmaya çalışılmış ve bu gidiş içinde yoksulluk da tırmandırılmıştır. Sonuçta iş uyuşmazlıkları artmış ve doğal olarak greve çıkmalar ve direnişler de yaygınlaşmıştır. Bu grevlerin bir özelliği de, yapılan grevin işyeri boyutunu aşan etkisi ve yansıması olmuştur.¹⁷²

Ekonomik bunalımı aşmak için öngörülen 24 Ocak paketi daha önceden de belirttiğimiz üzere açık bir şekilde işçi ve emekçi kesimlerini hedeflemiş ve bunalımın yükünü bu kesimlere yüklemeyi amaçlamıştır. Ancak, 1976-1980 arasında toplumda gözlenen toplumsal ve siyasi hareketlilik, emekçi hareketinin yükselişi, işçi kesiminin militanlaşması,

¹⁷¹ 1950-2000, 50. Yılında Petrol-İş, (Petrol-İş Yayını:64, Ağustos 2000), s.102.

¹⁷² Aynı, s.103.

siyasallaşması karşısında, 24 Ocak Kararları'nın demokratik parlamenter düzen içerisinde uygulanmasının olanak dışı olduğu da, daha ilk günlerde belirtilmiştir.¹⁷³

24 Ocak Kararları'nın etkili olduğu dönem, emek-sermaye ilişkisinin çok büyük ölçüde emek aleyhine döndüğü; sendikal örgütlenmeye, toplu sözleşme düzenine sınırlamaların getirildiği, demokratik hak ve özgürlüklerin askıya alındığı bir geçiş dönemi olarak tarihe geçmiştir.¹⁷⁴ Bu nedenle ilk olarak kamu kesiminde çalışan işçilerin toplu sözleşme görüşmelerinde büyük zorluklar çıkmıştır. Aynı anlayış, özel sektör işyerlerinde de yaygınlaşmıştır.¹⁷⁵ 24 Ocak Kararları ile birlikte, Türkiye'de sendikalar ve sendikal hareket yeni bir döneme girmiş ve bu dönem 1983 seçimlerine kadar devam etmiştir. Dönemin en önemli özelliği ise, çalışma hayatına yönelik kararlar ve oluşturulan kurumlar ile sonraki dönemlere de damgasını vuracak olmasıdır.¹⁷⁶

24 Ocak Kararları çeşitli sendikal çevrelerin tepkilerine neden olmuştur. 24 Ocak Kararlarına öncelikli olarak TÜRK-İŞ ve DİSK'ten tepkiler gelmiştir. TÜRK-İŞ Genel Sekreteri "Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik çıkmazlar karşısında büyük oranda bir devalüasyon kararı ve yan koşullarını davet eden haklı nedenler bulunsa bile, bu koşulların yükünü ağır zamlar şeklinde sabit ve dar gelirlielerin sırtına yüklemek hakkı doğmaz." diyerek TÜRK-İŞ'in 24 Ocak Kararlarına karşı tavrını açıklamıştır. Bunun üzerine TÜRK-İŞ bir "sosyal önlemler paketi" hazırlamıştır. Bu pakette, en az geçim indirimi, vergi adaleti, toplu iş sözleşmeleri, emeklilerin durumu ve işsizliğin önlenmesine ilişkin maddeler yer almıştır.

DİSK'in kararlara gösterdiği tepki TÜRK-İŞ'in tepkisinden çok daha sert ve kararlı olmuştur. DİSK yalnızca kararların muhtemel bazı sonuçlarına değil, özüne karşı çıkmıştır. DİSK, paketin başlıca amacının "ülkemizdeki kapitalizmin daha istikrarlı işleyişini sağlamak ve emperyalist sistemle bütünleşmesini arttırmak" olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷

¹⁷³ Alkan Soyak, "24 Ocak Kararları ve Sendikalar", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.510.

¹⁷⁴ Aynı, s.510.

¹⁷⁵ Koç, a.g.e., s.41.

¹⁷⁶ Soyak, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.510.

¹⁷⁷ Aynı, c.3, s.511.

1.1.2. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Sendikal Hareketler

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe kuşkusuz yeni Türkiye tarihinin en önemli kavşak noktalarından birisi olmuştur. Söz konusu darbe, bir boyutu ile iç dinamiklere direkt ve dolaylı etkileri, diğer bir boyutu ile dünya konjonktüründe çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir döneme rastlaması nedeniyle yeni bir dönemin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.¹⁷⁸

1980'le başlayan yeni dönem, pek çok bakımdan olduğu kadar, Türk işçi hareketi açısından da çok önemli yanları olan bir dönem olarak belirginleşmiştir. 12 Eylül 1980'de sivil siyasal yönetimin bir askeri darbe ile yönetimden uzaklaştırılmasından sonra, 12 Eylül öncesine bir tepki olarak siyasal yapı yeniden düzenlenmiş ve siyasal partilerin, sendikaların ve derneklerin faaliyetleri hazırlanan yeni Anayasada önemli ölçüde kısıtlanmıştır. 12 Eylül'den hemen sonra siyasal partilerle birlikte sendikaların faaliyetlerinin durdurulması nedeniyle sendikalar da diğer baskı grupları gibi siyasal ve ekonomik karar süreçlerinin dışına itilmişler ve etkisiz duruma düşürülmüşlerdir.¹⁷⁹

Tüm bunların sonucunda 12 Eylül döneminde sendika cephesi üç yıl gibi bir süreyle tamamen susturulmuştur. Sendikal faaliyetlerin yasaklandığı bu dönem, çalışma hayatında zorunlu uzlaşma dönemi olmuştur.¹⁸⁰

12 Eylül Darbesi ile, siyasal alanda yaşanan parçalanmışlığın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan sendikal alandaki bölünmeye özellikle terör bağlantısı ve siyasal grevleri gerekçe göstererek müdahalede bulunulmuş, yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiş, sendikalar 1980 öncesi gerçek bir sivil toplum kurumu olmaksızın isteksizliklerini bu defa sendikacılık hareketine darbe ile kesilen ağır faturayı üstlenerek ödemişlerdir. Bir bakıma sendikaları, bir işçi derneği durumuna düşüren yeni yasal düzenlemeleri kabullenmek durumunda kalmışlardır. Bu gelişmeler aslında Türk işçi hareketi bakımından zor bir dönemin başladığını açıkça ortaya koymuştur.¹⁸¹

¹⁷⁸ Yazıcı, a.g.e., s.135.

¹⁷⁹ Aynı, s.136.

¹⁸⁰ Bahar Dumanlı, "Türkiye'de Sendikal Hareketin Gelişim Trendleri: 1963-1993", *İktisat Dergisi*, (Temmuz 1997), s.62.

¹⁸¹ Yazıcı, a.g.e., s.137.

1980 sonrası siyasi partilerin kurulup normal düzene geçiş aşamasına kadar geçen süre, işçiler açısından çok önemli bir ara dönem olarak yaşanmış ve bu süreçte ücretlerdeki gerileme %50'lere kadar yükselmiştir. Gelir dağılımı önceki dönemlere göre daha da bozulmuştur.¹⁸²

Bir önceki bölümde incelediğimiz ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen istikrar programı ile 12 Eylül Darbesi ülkemizde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi için yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu nedenle 24 Ocak kararları ile 12 Eylül Darbesi arasında yakın bir ilişkinin olduğundan söz edilebilir. Eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren anılarında 24 Ocak İstikrar programı ile 12 Eylül arasındaki ilişkiyi şöyle anlatmıştır: “Eğer 24 Ocak Kararları olarak belirtilen kararların arkasından 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin başarısızlık ile sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir.”¹⁸³ Böylece ülkemizde başta işçi sınıfı olmak üzere tüm çalışanlar için zorluklar ve sıkıntılarla dolu karanlık bir dönem başlamıştır.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, başta DİSK olmak üzere sendikacılık hareketine ağır bir darbe vurmuştur. 12 Eylül yönetiminin sendikalara yönelik baskıları sıkı yönetim mahkemelerince verilen cezalarla sınırlı kalmamış, başta yürürlüğe koyduğu 1982 Anayasası olmak üzere, çeşitli yol ve vasıtalarla uygulanmasına ortam hazırladığı ekonomik politikalarla bütünleşmiştir.¹⁸⁴ 12 Eylül'ün sendikal alana yönelik operasyonları biraz daha farklı bir şekilde meydana gelmiştir. Darbenin ilk günü askeri yönetimin merkezi organı Milli Güvenlik Kurulu 7 numaralı bildirisi ile DİSK ve MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ile bağlı sendikaların faaliyetlerini durdurmuştur.¹⁸⁵

12 Eylül'ün DİSK'e yönelik tavrı iki aşamada incelenebilir. Birinci olarak DİSK, 12 Eylül'ün resmi ideolojisinde ifadesini bulan, sendikal eylem ile siyasi eylem arasında olması gereken uzaklığı ve belki de seviye farkını ihlal etmiş bir geleneği temsil etmiştir. Bunun anlamı DİSK'in, bir toplumsal sınıfın temsilcisi olma iddiası ile kendisini gerek dolaysız siyasal eylemler, gerekse siyasal partilerle kurduğu ilişkiler yoluyla siyasal alana müdahale etme hakkı olan bir örgüt olarak görmüş olmasıdır. DİSK'in sendika-siyaset ilişkisine dair bu niteliği, hem genel olarak siyasetin hem de özel olarak parlamenter siyasetin, geniş kitlelerin

¹⁸² Aynı, s.137.

¹⁸³ Aynı, s.42.

¹⁸⁴ Işıklı, a.g.m., **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, (c.3, İstanbul 1998), s.76.

¹⁸⁵ “Arif Geniş, 12 Eylül 1980 Sonrasında Demokrasi ve Sendikal Hareket”, Işıklı, a.g.e., s.264'deki alıntı.

gözünde işlevselliğini ve dolayısıyla saygınlığını yitirmesi ile birlikte; tıpkı siyasal partilerde olduğu gibi, 12 Eylül'ün kendisine yönelik baskı ve tahribatını meşrulaştıran huzur söyleminin öğelerinden birini oluşturmuştur. DİSK'in 12 Eylül'de uğradığı akıbetin bir nedeni başlı başına siyaset alanına dahil olmuş olması ise, ikinci ve belki de daha önemli nedeni de bu dahil oluşun tarzıyla ilgili olmuştur. DİSK'in siyaset ile ilişkisi sadece siyasal örgütlerle ilişki kurması ve bazı siyasal hedefleri sendikal programına yerleştirmiş olmasından ibaret değildir. DİSK, genellikle sınıf ve kitle sendikacılığı olarak adlandırılan bir sendikal söyleme sahip olmuştur ki, bu da DİSK'i ekonomik ve toplumsal alandaki yeni politikaları ve bunların taşıyıcılığını yapacak yeni siyasal aracı daha kolay deşifre edecek, sendikal alana ve işçi sınıfına daha etkili bir şekilde tercüme edecek bir merkez yapmıştır. Bu potansiyeli nedeniyle de DİSK, olağanüstü rejimin siyasal meşruiyeti ve dolayısıyla 24 Ocak-12 Eylül modelinin temel hedefi olan işçi sınıfı aleyhine ekonomik ve toplumsal politikaların sorunsuz bir şekilde hayata geçirilişi karşısında ciddi bir tehlike arz etmiştir.¹⁸⁶

12 Eylül ile birlikte TÜRK-İŞ'in ve bağlı sendikaların çalışmaları çok sıkı biçimde kontrol altına alınmıştır. TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikaların faaliyetleri sıkı yönetim komutanlıkları tarafından belirli sürelerle engellenmiştir.¹⁸⁷ Sıkı yönetim komutanlıkları tarafından faaliyetlerine son verilen TÜRK-İŞ bünyesindeki sendikalar Yol-İş Federasyonu ve Petrol-İş Sendikası olmuştur. Yol-İş Federasyonuna bağlı İstanbul, Diyarbakır ve Ankara'daki Yol-İş Sendikaları 12 Eylül sonrasında sıkı yönetim kararıyla kapatılmış ancak, belirli bir süre sonra tekrar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Aynı şekilde Petrol-İş Sendikasının İstanbul, İstanbul-Anadolu, Yarımca, Gemlik ve İzmir şubeleri kapatılmış ve Gemlik şubesi 1983 yılına kadar kapalı kalmıştır.

MİSK'in, HAK-İŞ'in ve bağlı sendikaların faaliyetleri de 12 Eylül sonrasında durdurulmuştur. Çünkü MİSK ve HAK-İŞ 'de 12 Eylül'ün siyasal söyleminin mahkum ettiği noktalarda durmaktadırlar ve dolayısıyla rejimin kendi yapısı içerisinde bulundurulmamışlardır.¹⁸⁸

Bazı bağımsız sendikalar da benzer muamelelerle karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin, Pasat-İş, Tüm Maden-İş, TÖB-GİS, Tüm Metal-İş, Çağdaş Tekstil-İş, Kimsan-İş, Devrimci

¹⁸⁶ Aynı, s.265-266.

¹⁸⁷ Koç, a.g.e., s.42.

¹⁸⁸ Işıklı, a.g.e., s.265-266.

Kimya-İş, Teksis, İl Bank-İş sendikalarının yöneticileri İstanbul sıkı yönetim mahkemelerinde yargılanmışlardır.¹⁸⁹ Böylece 24 Ocak istikrar programı ve 12 Eylül darbesi, ülkemizde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi için yeni bir dönemi başlatmıştır.

1.2. Yasalarla Sendikal Hakların Düzenlenmesi

1980 askeri darbesinin, hem demokratik siyasal sistemi bir süre askıya almak hem de bu süre içinde sistemin bundan sonraki işleyiş kurallarını yeniden belirlemek işlevlerini yerine getirdiği bilinmektedir. İkinci ve uzun vadede asıl önemli işlevin yerine getirilişinde, Anayasadan başlayarak sendikal düzenin restorasyonu son derece önemli bir yer tutmaktadır. İşçi sınıfının sistem içerisinde örgütlü varoluş koşullarını düzenleyen başlıca metinler olan 1982 Anayasası ile 1983 yılında çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları sendikal eylemin ideolojik ve siyasal sınırlarını daraltmakta, ekonomik ve toplumsal hakları geliştirme koşullarını ağırlaştırmaktadır.¹⁹⁰

1982 Anayasasının başlıca niteliklerinden biri, sendikal hak ve özgürlüklerin tarihsel olarak temel öğelerinden birini oluşturduğu sosyal devlet anlayışının terkedilmiş ya da içeriğinin boşaltılmış olmasıdır. 1961 Anayasası'nın gerekçesinde “ekonomik olarak zayıf kesimlerin korunması” şeklinde yer alan anlayışın yerini 1982 Anayasası'nda “eşitsizler arasında denge” fikri almıştır. Nitekim 1982 Anayasası'nın çalışma yaşamına ilişkin maddelerinin gerekçesinde lokavtın anayasal bir hak olarak tanınması bu denge fikrinin bir sonucu olarak sunulmuştur.

1982 Anayasası ile 2821 ve 2822 sayılı Yasaların, ekonomik ve sosyal hakların güvencesini ve geliştirilme araçlarını oluşturan sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakları açısından getirdiği yeni düzenlemeler, 12 Eylül döneminde zor yoluyla yeniden kurulan eşitsiz dengenin kurumlaştırılması çabaları olarak görülebilmektedir. Bu kurumlaşmanın başlıca öğeleri sendikal örgütlenme, toplu pazarlık, grev ve sendikalara siyaset yasağı başlıkları altında toplanmaktadır.¹⁹¹ Konumuz itibarıyla özellikle Yasalarla sendikalara getirilen siyaset yasağı üzerinde durduğumuzda şöyle bir tablo oluşturmak mümkündür;

¹⁸⁹ Aynı, s.268.

¹⁹⁰ Aynı, s.272.

¹⁹¹ “F. Pekin, **Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar**, (İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985), s.258.”den Aynı, s.272-273'deki alıntı.

1982 Anayasasının 51. maddesinde sendikaların faaliyetleri, “üyelerinin ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek” şeklinde belirtilerek sendikaların faaliyetleri sadece çalışma yaşamıyla sınırlı tutulmuştur. 1982 Anayasasının 52. maddesi ve 2821 sayılı Sendikalar Yasasının 37. maddelerinde sendikalara kesin ve genel bir siyaset yasağı getirilerek, “sendikaların demokratik baskı grubu olma nitelikleri ve çağımızda çalışma ilişkilerinin dışına taşmış bulunan siyasal grevleri inkar” edilmiştir. Yasada siyaset yasağının genel karakterini hafifletir gibi görünen tek hüküm, sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetlerin siyasi faaliyet sayılmayacağı şeklindedir. Bu hükümdeki “mesleki faaliyetler” ifadesi daha sonra “faaliyetler ve açıklamalar” şeklinde değiştirilmiştir. Buna göre;

- Sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerle ilişki kuramazlar ve işbirliği yapamazlar, siyasi partilerle hiçbir konuda ve hiçbir şekilde ortak hareket edemezler, siyasi partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar, yardım ve bağış alamazlar, yardım ve bağışta bulunamazlar.
- Sendikalar ve konfederasyonlar derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşlar ve vakıflarla siyasi amaçlarla ortak hareket edemezler.
- Sendika ve konfederasyon yöneticileri bu görevleri ile aynı anda bir siyasi partinin yönetim organlarından her hangi birinde görev alamazlar.
- Sendika yöneticileri yerel ve genel seçimlerde aday oldukları takdirde sendika ve konfederasyon organlarındaki görevleri adaylık süresince askıda kalır. Seçilmeleri halinde görevleri son bulur.¹⁹²

Sonuç olarak, Türkiye’de sendikalar, ne örgütsel ne de ideolojik anlamda birleşmiş bir kurumlaşma yaratabilmişlerdir. Az sayıda üyeyi paylaşma kavgası da aralarında hiç eksik olmamıştır. Bu bölünmelerin gerek toplu pazarlık gücü, gerek siyasal etkinlik açısından Türkiye’deki sendikacılığı ise zayıflattığı belirtilmektedir. Daha öncede belirttiğimiz gibi,

¹⁹² “Alpaslan Işıklı, **Sendikal Haklar Açısından İki Farklı Dönem, İki Farklı Anayasa**, (Yayınlanmamış Tebliğ, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Osmanlıdan Cumhuriyete 1. Uluslar arası Tarih Kongresi, 24-26 Mayıs 1983, ODTÜ, Ankara.)” dan Aynı, s.278-279’ daki alıntı.

birleşmiş bir sendikacılığın varlığı durumunda siyasal etkinliğin arttığı, ülke uygulamalarıyla da doğrulanmıştır. Türkiye örneği, parçalanmış ve ideolojik olarak bölünmüş bir sendikal örgütlenmenin, kendi varlığını korumak açısından bile nasıl yetersizlik ve güçsüzlük doğurduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

Geçmiş dönemde zaman zaman TÜRK-İŞ ile DİSK arasında karşılıklı işbirliği çağrıları yapıldığı da olmuştur. Ancak aralarındaki farklılıklar kadar karşılıklı güvensizlik ve sendikal rekabet hiçbir zaman taraflar arasında bir işbirliği yapılmasına izin vermemiştir. Oysa gerek toplumsal çıkarlar gerekse çalışanların tümü adına zaman zaman işbirliği yapabilirlerdi. Bu işbirliği yalnız kendileri adına değil, demokrasi adına da bir umut olabilirdi. Böylece bir sınıf adına konuşmak hakkına da daha çok sahip olabilirdi. Oysa yaptıkları seçimlerle yalnızca üyeleri adına konuşmak olanağına sahip olmuşlar, onda bile bölünmüşlerdir.

1980 sonrasında getirilen yasal düzenlemelerle işkolu sendikacılığının öngörülmesinde, bu zayıf ve bölünmüş sendikacılık yerine güçlü bir sendikacılık yaratılmak istenmesinin rol oynadığı ifade edilmektedir. Ancak getirilen bazı engellere karşın, Türkiye’de sendikacılığın bölünmüş, karakterinin tümüyle ortadan kalktığı hala söylenememektedir. Kaldı ki birleşmenin yasal zorunluluktan çok, işçilerin bilinçli seçimi ile yapılması gereği de ortadadır. Ancak bugün bile ne bilinçli bir seçimin, ne de bu bilinçliliği sağlayacak koşulların olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹³

1.3. 1983-1986 Yılları Arasında Sendikal Harekette Gözlenen Gelişmeler

1983 seçimlerinden sonra, gittikçe daha çok siyasi gündemi meşgul etmeye başlayan yeni sendikal hayatla ilgili olarak, daha sonra Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olacak, parlamenterlerden İmren Aykut, şöyle demiştir: “Sendikacılığın toplumsal yapıya bir sosyal denge ve kontrol aracı olarak çok katkıları olmuştur. (...) Türk sendikacılığı karma bir sistem içerisinde gelişmemiştir. (...) 2821 sayılı Yasa ile merkezi milli bir sendikacılık modeli benimsenmiştir.

¹⁹³ Meryem Koray, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, (Temmuz 1994, İzmir), s.189-190.

Ara dönemin ağır ve olumsuz şartlarına rağmen, çoğulcu demokrasi yönünden önemli bir adım sayılabilecek 1983 seçimlerinden itibaren, özellikle 1987 seçimlerinden sonra işçi hareketinin önemi ve ağırlığı siyasi partiler tarafından daha çok hissedilmeye ve anlaşılmaya başlamıştır. Bu çerçevede gelişen çalışma hayatı ile ilgili konulara kamuoyu odaklarının artan ilgisi açık bir şekilde görülmeye başlamıştır.¹⁹⁴

1983 sonrası dönemin sendikal önderler, sendikal işçiler ve genel olarak işçi sınıfı açısından kritik bir tecrübe dönemi oluşturduğu söylenebilir. Bu dönemde ücretli emeğin yoksullaşması 1980'lerin sonuna kadar sürmüştür. Örgütlü emek cephesinde, zaten son derece kısıtlı olan yeni toplu pazarlık düzeninin yarattığı sorunlara, işverenlerin ve siyasal iktidarın sendikasılaştırma politikaları eşlik etmiştir. Yeni dönem bir yandan sendikacıların işlevsel meşruiyetini tehlikeye sokarken, diğer yandan da işçi-sendika ilişkilerinin geleneksel kavranışında kırılmalar yaratmıştır. Dönemin hakim liberalizm söylemi işçi sınıfı ve sendikaları siyasal arenadaki mevcut sınırlı yerlerinden dahi dışlamak yönünde güçlü bir atmosfer oluşturmuştur.

Kasım 1983'de partilerin kapatıldığı, parti yöneticileri ve adayların veto edildiği son derece demokratik olmayan koşullarda yapılan genel seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP) tek başına iktidara gelmiştir. ANAP 12 Eylül döneminde oluşturulan anti-sendikal politikaları ekonomik, siyasal ve ideolojik düzlemlerde sürdürmeyi ve zenginleştirmeyi amaçlamıştır.¹⁹⁵

Sözleşmeli personel uygulaması, sendika üyesi olamayacak stajyer işçi çalıştırılmasına olanak verilmesi, ihtiyaç fazlası asker yükümlülerin işyerinde çalıştırılması, sendikal hakların son derece kısıtlı ve grevlerin yasak olduğu serbest bölgelerin kurulması, özel güvenlik görevlilerine sendika yasağı getirilmesi, sendikal hakların söz konusu olmadığı eve iş verme sisteminin yaygınlaştırılması gibi uygulamalar ANAP'ın bu dönemde sendikal örgütlenme karşısındaki politikasının açık örnekleri olarak sayılabilmektedir.¹⁹⁶

TÜRK-İŞ yönetimi 1984 yılının ilk yarısında, biri 11 Mart 1984'te İzmir'de, ikincisi 3 Haziran 1984'te İstanbul'da olmak üzere iki kapalı salon toplantısı düzenlemiştir.

¹⁹⁴ "İmren Aykut, "Sosyal ve Politik Yönden Yeni Dönemde İşçi-İşveren İlişkileri", *Endüstri ilişkileri Yıllığı*, (Kurtay Yayınları, İstanbul 1984), s.1985."den Yazıcı, *a.g.e.*, s.138'deki alıntı.

¹⁹⁵ Işıklı, *a.g.e.* s.280.

¹⁹⁶ "Yıldırım Koç, *Temel Sendikal Eğitim el Kitapları*, (Kavram Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1991), s.134."den Aynı, s.281'deki alıntı.

İstanbul'daki toplantıya yaklaşık 10.000 kişi katılmıştır. TÜRK-İŞ bu arada, sorunlarını hükümetle görüşebilmek için başvurular yapmaktadır. Nihayet ilk görüşme 17 Temmuz 1984 günü gerçekleşmiştir. Sonraki iki zirve toplantısı 11 Şubat 1985 ve 29 Nisan 1985 günleri yapılmıştır. Bu toplantılar TÜRK-İŞ açısından sonuçsuz kalınca Konfederasyon içinde, hükümetle diyalog politikasından bir şey elde edilemeyeceği anlaşılmış ve eyleme geçme fikri ağır basmaya başlamıştır. 12 Mayıs 1985'de Samsun'da düzenlenen kapalı salon toplantılarında hükümetin işçi ve sendika karşıtı tavrı eleştirilmiştir.

1 ve 2 Ağustos 1985 tarihlerinde Samsun'da yapılan TÜRK-İŞ'in genişletilmiş Başkanlar Kurulu Toplantısında, Eylül ayında başlayacak yeni yasama döneminin ilk iki ayında hükümetin işçi hakları konusundaki tavrının beklenmesi kararlaştırılmıştır. TÜRK-İŞ'in hükümete tanıdığı bu sürede de bir gelişme olmayınca, 30 Kasım 1985'de yapılan genişletilmiş Başkanlar Kurulu Toplantısında, hükümetle diyalogla bir sonuç alınamayacağı, çeşitli eylemlerin kaçınılmaz olduğu kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda 12 Eylül sonrasının ilk işçi yürüyüşü 8 Şubat 1986 günü Denizli'de yapılmıştır.¹⁹⁷

1985 yılının sonlarından itibaren TÜRK-İŞ içinde, yürütülen politika konusunda ortaya çıkmaya başlayan farklı yaklaşımlar 1986 yılı boyunca daha da belirginleşerek sürmüştür. TÜRK-İŞ 1985 yılları sonlarına kadar eleştiri ve itirazlarını 2821 ve 2822 sayılı Yasalarla sınırlı tutmuştur.¹⁹⁸

Parlamentar düzene geçişle birlikte, TÜRK-İŞ içerisindeki iyimser beklenti, 1980 öncesinde olduğu gibi iktidarla iyi ilişkiler kurarak sendikalı işçilerin ekonomik durumlarının iyileştirilebileceği yönünde olmuştur. TÜRK-İŞ yönetimi 1987-1988 yıllarına kadar işçi sorunlarının çözümüne yönelik olarak ANAP hükümetiyle diyalog arayışına girmiş ve çeşitli tarihlerdeki sorunlarını dile getirmiştir. Ancak beklenen olmamış, iktidar sendikal hareketi toplumsal güç olma vasfından iyice uzaklaştırmak amacına dönük olarak, değişik ideolojik ve siyasal araçlar kullandığı gibi, sendikaların klasik işlevlerine karşı hem kamu işvereni olarak hem de özel sektör işverenlerini yönlendirici konumuyla tavizsiz tutumunu sürdürmüştür. Bu çerçevede TÜRK-İŞ'in bir süre umut bağladığı zirve girişimleri sonuç getirmemiştir. Temmuz 1984, Şubat 1985 ve Nisan 1985'deki zirvelerin hiçbir sonuç vermemesi TÜRK-İŞ'te hükümete karşı tavrını sertleştirme eğilimlerine yol açar gibi görünmüşse de hükümetin

¹⁹⁷ **Gelenek ve Gelecek**, (Mess Yayın No:316, Haziran 2000), s.262-263.

¹⁹⁸ **Aynı**, s.265.

sendikalara yönelik tehditkar tavırları karşısında tekrar diyalog arayışları hükümete zaman tanıma gibi geri adımlarla sonuçlanmıştır.¹⁹⁹

HAK-İŞ, tüm sendikal anlayış ve yapılara alternatif bir İslam sendikacılığı yaratma iddiasıyla çıkmıştır. Bu açıdan Türkiye Sendikacılık tarihinde bir ilk olarak nitelendirilmektedir.²⁰⁰ Ancak, HAK-İŞ’de 1980’lerde dar anlamda sendikal faaliyetlerinde, tabandan gelen baskıların da etkisiyle zaman zaman radikalleşme eğilimleri göstermesine rağmen bir “İslami sendikacılık” söylemi üretememiştir. Siyasal ideolojik kimlik arayışı TÜRK-İŞ’i eleştirmekle sınırlı kalmış ve bu sınırlılık siyasal iktidarla iyi geçinmeye dayalı bir sendikal strateji ile birleşmiştir.²⁰¹

1987 yılının en önemli gelişmelerinden biri, TÜRK-İŞ içinde merkez yönetimden bağımsız olarak şube platformlarının ortaya çıkması olmuştur. Bu platformlar konfederasyon yönetimi ve Başkanlar Kurulu üzerinde etkide bulunarak sendika içi demokrasinin gelişmesinde rol oynamışlardır. 1987 yılının TÜRK-İŞ tarafından “Eylem Yılı” olarak ilan edilmesinde, 1988 yılı içinde kademeli eylem kararlarının alınmasında ve bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz 1989’da ki Bahar Eylemleri’nde itici güç şube platformundan gelmiştir.²⁰²

TÜRK-İŞ tarafından 29 Ağustos’ta Seydişehir’de miting, 26 Temmuz ve 24 Kasım’da İstanbul’da, 17 ve 27 Kasım’da Ankara’da ve 12 Aralık’ta Adana’da kapalı salon toplantıları düzenlenmiştir. Bu eylemlerin ana temalarından birisi de, 6 Eylül 1987 günü siyasi yasakların kaldırılmasıyla ilgili Anayasa değişikliği için yapılacak halk oylaması olmuştur. Bu halk oylamasına yönelik olarak TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu siyasi yasakların kalkması için “Evet” oyu kullanılmasına yönünde bir kampanyanın başlatılması kararını almıştır. 33 ilde düzenlenen “Yasaksız Demokrasi” konferanslarıyla TÜRK-İŞ tarihinde ilk kez siyasi iktidara karşı bir kampanyaya başlamıştır.²⁰³

¹⁹⁹ Işıklı, a.g.e. s.282.

²⁰⁰ Yıldırım Koç, **Hak-İş Konfederasyonu (1976-1980)**, (Türk-İş Yayın Organı, Aralık 1994, Sayı 296), s.32.

²⁰¹ Işıklı, a.g.e., s.285.

²⁰² **Gelenek ve Gelecek**, (Mess Yayın No:316, Haziran 2000), s.266.

²⁰³ **Aynı**, s.268.

1.4. 1989 İlkbahar İşçi Eylemleri ve Sendikal Çalışmalar

1989 yılı, Türkiye Sendikal Hareketi tarihinde adından söz edilecek düzeyde yaygın işçi direnişlerinin olduğu bir yıl olarak yaşanmıştır. Yalnızca bir bölge değil, Türkiye geneline yayılarak gerçekleştirilmiş olan direnişler; nitelik, etkinlik, süre, eylem çeşitliliği ve 1 milyon 300 binin üzerinde işçinin katılımı açısından 12 Eylül'den bu yana en yoğun olarak yaşanan eylemler olmuşlardır.²⁰⁴ Bu nedenle **1989 İlkbahar İşçi Eylemleri** Türk İşçi Hareketi açısından çok önemli bir gelişmedir.

1988 yılında da çok geniş kitlelerin katılımlarının sağlandığı çeşitli direniş eylemleriyle karşılaşmıştır, ancak 1989 İlkbahar İşçi Eylemleri işçi sınıfı tarihinde diğer eylemlerin önüne geçmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında gerçekleşen eylemler arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Şöyle ki, 1988 yılı direnişlerinde politik yönler daha çok ağır basarken, 1989 yılı direnişlerinde ise, toplu iş sözleşmesi uyuşmazlıkları daha ağırlık kazanmış, ancak işçiler sokağa döküldükten sonra, diğer güncel sorunlara karşı talepler de gündeme getirilmiştir. Örneğin, toplu iş sözleşmesi uyuşmazlıklarının çözümü, ek zam talebi, işçi alacaklarının ödenmesi, ücretlerin yeterli düzeye çekilmesi gibi ekonomik talepleri içermesinin yanı sıra işten atılmaların önlenmesi de yoğun olarak dile getirilmiştir. Kısacası bu direnişleri o zaman için iktidarda bulunan Özal Hükümetine yönelik, işçilerden gelen bir karşılık olarak düşünmek mümkündür.²⁰⁵ İlkbahar işçi eylemlerinin değerlendirilmesi gereken çok önemli bir yanı da siyasi bir istismara fırsat vermeyecek kararlılıkta gerçekleştirilmiş olmasıdır. Nitekim 1989 yılının başından itibaren eylemlerini sıklaştıran işçiler provokasyonlara ve istismarlara karşı son derece dikkatli bir biçimde eylemlerine devam etmişlerdir. Bu gelişmenin Türk işçi hareketi açısından kayda değer yanı, kendisini istismar etmek isteyenlere karşı duyarlılığın yükseldiği ve mücadelesinin hak mücadelesi esprisi içerisinde kararlı olmasıdır.²⁰⁶

Bahar eylemleri yalnızca sayısal açıdan bir sıçrama noktası olarak değerlendirilemez. Bu eylemler; kamu kesiminde ücret kazanımlarından, kitle mücadelesi anlayışının, sınıf bilincinin yerleşmesine kadar uzanan çok yönlü özellikleriyle ele alınmalıdır. Yılın ilk aylarında TÜRK-İŞ ile kamu kesimi işveren sendikaları arasında başlayan toplu sözleşme

²⁰⁴ 1950-2000. 50. Yılında Petrol-İş, (Petrol-İş Yayını:64, Ağustos 2000), s.153.

²⁰⁵ Aynı, s.153.

²⁰⁶ Yazıcı, a.g.e., s.139.

görüşmeleri, eylemlere başlangıç noktası oluşturmuştur. Hükümetten alınan talimat doğrultusunda geçmiş yılların kayıplarını göz ardı eden düşük zamlı ücret önerisi üzerine görüşmeler tıkanmış, protesto amaçlı başlayan eylemler giderek yaygınlaşarak kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Bu eylemlerin özellikleri; kendiliğindenci, ekonomik karakterli, kitlesel ve yaygın olmalarıdır.²⁰⁷

1989 yılının siyasal yapısı da eylemlerin başarısı açısından önemlidir. 26 Mart seçimleri öncesi muhalefet partilerinin temelde ANAP'ı yıpratma amaçlı olsa da, hayat pahalılığını vurgulayan söylemleri, kamuoyunda işçi eylemlerine yönelik sempatiyi arttırmıştır.

1989 Bahar eylemleri türleri itibariyle de dikkat çekicidir. Bunlar topluca viziteye çıkma, sessiz yürüyüş, alkışlama, telgraf çekme, sakal bırakma, konuşmama, yalınayak yürüme gibi eylemlerdir.

Siyasal açıdan bir değerlendirme yapıldığında; bu eylemler tam anlamıyla sınıf çıkarları yönünde siyasal bir nitelik kazanmasa da, yeni bir toplumsal muhalefetin başlangıç noktası olma özelliği ile önemlidir. Üretim ve dayanışmadan gelen gücün nasıl etkili olabildiği görülmüş, meşru kitle mücadelesi anlayışı yaygınlaşmıştır. Siyasal iktidarın yanı sıra sendikalar da mevcut politikalarını gözden geçirmeye zorlanmış, özellikle TÜRK-İŞ içinde yeni arayışlar bu eylemlerle iyice belirginlik kazanmıştır.²⁰⁸

1989 yılı yalnızca sendikalı işçilerin değil, sendikasız işçilerin ve diğer emekçilerin de yoksulluğa ve baskılara karşı sesini yükselttiği bir yıl olmuştur. Sağlık personelinin ve öğretmenlerin sendikalaşma mücadeleleri buna örnek olarak gösterilebilir.²⁰⁹ İlkbahar işçi eylemlerinin hemen arkasından başlayan ve 137 gün süren Demir Çelik Grevi ise, neticeleri itibari ile 12 Eylül sonrasında çok önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1980 sonrası ilk önemli grev olması bakımından, 1987 Seydişehir Alüminyum Fabrikası Grevini burada özellikle belirtmek gerekmektedir.²¹⁰

²⁰⁷ Dumanlı, a.g.m., **İktisat Dergisi**, (Temmuz 1997), s.63.

²⁰⁸ "Faruk Pekin, "89 Bahar İşçi Eylemleri Üzerine", **Birikim Dergisi**, (Sayı:2, Haziran 1989), s.20."den Dumanlı, a.g.m., **İktisat Dergisi**, (Temmuz 1997), s.63'deki alıntı.

²⁰⁹ 1950-2000, **50. Yılında Petrol-İş**, (Petrol-İş Yayını:64, Ağustos 2000), s.154.

²¹⁰ Yazıcı, a.g.e., s.139-140.

Bütün bu gelişmeler sonucunda, 1989 sonrası dönemde sendikalı işçilerin yükselen mücadelesi bir yandan ücretlerde artışlar sağlarken diğer yandan siyasal düzlemde de önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

2. 1990-1999 DÖNEMİ

1990'lara kadar vesayetli demokrasi yapılanmasının temel karakteristiğini bünyesinde taşıyan Türk sendikacılığı, 1990'lara gelindiğinde gerçek demokrasi talebi ile bu yükü sırtından atmak istemiştir. Ülkenin etkin siyasal güçlerinden bağımsız ve de onların etkinlik alanı olmaktan çıkmış, hatta onları etkileyerek hak mücadelesini daha sağlıklı ve netice alıcı hale getirecek yeni ve sağlıklı bir demokratik sendikacılık anlayışına yönelmiştir. Bu isabetli dönüşümün ortaya çıkmasında on yılda dünyada meydana gelen ekonomik ve siyasal dönüşümlerin etkisi çok büyük olmuştur.

1990'lı yıllarda meydana gelen gelişmeler bir yandan yaygın grevlerle ülke ekonomisini etkilerken diğer yandan da ülke içerisindeki işçi hareketlerini etkilemiştir. Türk çalışma hayatının bu denli yapılanma içerisine girmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki son on yılda ortaya çıkan ücret kayıpları ve enflasyonun işçi kitlelerini geçim sıkıntısına sokması, bir diğer neden ise bu sıkıntıları aşma yönünde ülkede güçlenen demokratikleşme sürecinin oluşturduğu uygun konjonktür olmuştur.²¹¹

2.1. Dönemin Siyasi Partileri ve Sendikalar

İncelediğimiz dönem zarfında öncelikle ANAP hükümeti iktidarda olmuştur ve 1991 seçimleri sonrasında DYP-SHP koalisyonu oluşmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak incelediğimiz dönemin başında henüz iktidarda bulunan ANAP hükümeti ve sendikalar üzerinde durulmaktadır.

1983 seçimlerine üç siyasi parti girmiş ve bunlardan birisi olan MDP'ye (Milli Dayanışma Partisi) oy verilmesi, ANAP'a oy verilmemesi gerektiği halka duyurulmuştur. Buna rağmen 1983 seçimleri sonrasında sandıktan ANAP çıkmış ve Türkiye'de bir döneme damgasını vuran ANAP iktidarı dönemi böylece başlamıştır.

²¹¹ Aynı, s.140-144.

Temeli 24 Ocak Kararları ile atılan ANAP iktidarı dönemindeki oluşum biçimi ile Özal Reformları olarak hayata geçen yeni Türk ekonomisindeki köklü yapı değişiklikleri süreci, piyasa ekonomisini ve dünya ekonomisiyle entegrasyonu gözetmekteydi. Yeni bir zengin sınıfla bu işi başaracağına inanan Turgut Özal'ın oluşturduğu temel tercihler, aslında KİT'ler içerisinde yapılanarak var olmuş ve temel özelliklerini devlet işçisi olma bağlamında ortaya koymuş, işçi hareketini de yeni bir yol ayrımına taşımıştır. Özal'ın çeşitli defalar işçi hareketine karşı açık tavır alışı, sancılı dönüşümü ve ANAP-işçi hareketi sürtüşmesini arttırmıştır. Ancak bu gelişme işçi hareketinin kendi tarihi gelişimi içerisinde hissedilmemiş, sivil bir muhalefet olma özelliğini ve demokrasi kültürüne sahip çıkma eğilimlerini kuvvetlendirmiştir. Bu süreç işçi hareketinin mücadele kültürünü tarihi içerisinde hiç olmadığı kadar sivil formlar içerisinde kuvvetlendirmiştir. Nitekim işçi hareketinin açık muhalefeti 20 Ekim genel seçimlerinde ANAP iktidarının yenilişinde önemli bir rol oynamıştır.²¹²

ANAP iktidarı döneminde TÜRK-İŞ ve hükümet arasında yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Ancak daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere ANAP iktidarının TÜRK-İŞ'in sendikal politikalarına ve programlarına çok yakın olmadığı anlaşılmıştır. Bu dönemde HAK-İŞ'de önceki vesayet durağı olan Milli Selamet Partisinin (MSP) 1983 seçimleri sonrasında saf dışı bırakılmasıyla, sendikal yeni oluşumlara yönelme kararı almıştır. Bu nedenle inanç, düşünce ve teşebbüs hürriyetini ön plana çıkaran Özal hükümetini başarılı bularak onun yönetimindeki ANAP iktidarına olumlu gözle bakmıştır. Ancak, HAK-İŞ'in ANAP iktidarı ile ilişkileri, daha önceki dönemde vesayeti altında olduğu MSP ile ilişkilerinden daha mesafeli olmuştur.²¹³

Böylece 1983 seçimlerinden itibaren başlayan ve 1991'e kadar devam eden ANAP iktidarı 1991 seçimleriyle birlikte sona ermiştir. 1991 seçimleri sonrasında DYP-SHP sandıktan birlikte çıkmışlar ve bir koalisyon hükümeti oluşturarak iktidara geçmişlerdir.

DYP-SHP koalisyonununun 19 Kasım protokolünde ve hükümetin 25 Kasım programında özgürlüklerin genişletilmesi önemli bir yer tutmuştur. Koalisyon hükümetinin bu vaatleri doğrultusunda 59 sayılı (Sanayi işyerlerine alınacak çocukların asgari yaş sınırının belirlenmesi hakkında uluslararası çalışma sözleşmesi), 87 sayılı (Sendika özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğünün korunması hakkında uluslararası çalışma sözleşmesi), 135 sayılı

²¹² Aynı, s.146.

²¹³ Mahiroğulları, a.g.e., s.137.

(İşletmelerde işçi temsilcilerinin korunması ve onlara sağlanacak kolaylıklar hakkında uluslararası çalışma sözleşmesi), 142 sayılı (İnsan kaynaklarının değerlendirilmesinde mesleki eğitim ve yönlendirmenin yeri hakkında uluslararası çalışma sözleşmesi), 144 sayılı (Uluslararası çalışma normlarının uygulanmasının geliştirilmesinde üçlü danışma hakkında uluslararası çalışma sözleşmesi), 151 sayılı (Kamu hizmetinde örgütlenme hakkının korunması ve istihdam koşullarının belirlenmesi yöntemleri hakkında uluslararası çalışma sözleşmesi) ve 158 sayılı (Hizmet ilişkisine işveren tarafından son verilmesi hakkında uluslararası çalışma sözleşmesi) ILO sözleşmeleri 22 Kasım 1992'de TBMM'de onaylanmıştır. Bu dönemde 2821 ve 2822 sayılı yasalarda 87 sayılı "Sendika Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması"na ilişkin sözleşme ile ilgili aykırılıkların giderilmesi yönünde her hangi bir gelişme de olmamıştır. Bu Yasalardaki sözleşmeye aykırı düzenlemelerin başında şu hükümler gelmektedir; işyeri esasına göre sendika yasağı, sendika yöneticiliği için on yıl fiilen işçilik yapmış olma koşulu, belirli suçlardan hüküm giyme durumunda sendika yöneticiliğinin sona ermesi, kapatılan sendikaların mal varlığının Hazineye devri; toplu iş sözleşmesi için çifte baraj sistemi.²¹⁴

DYP-SHP koalisyon hükümetinin özellikle demokratikleşme boyutunda ortaya koyduğu iddialar ve çalışma hayatında demokratikleşme beklentisinin ilk iki yılından sonra sona ermesi işçi hareketini ve sendikaları önemli bir kilitlenme olgusuyla karşı karşıya bırakmıştır.²¹⁵ 1992 yılında 1 Mayıs'ı ilk kez ortak kutlama kararı alan TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK tarafından yeni bir anayasa, çalışma yaşamıyla ilgili mevzuatın demokratikleştirilmesi, örgütlenme özgürlüğü önündeki engellerin kaldırılması konularında güç birliği ve demokratik mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi kararı alınmıştır. Bu amaçla bu üç Konfederasyon ve Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, Sendikalar Arası Eşgüdüm Komitesi, Meslek Odaları ve demokratik kitle örgütlerinin katılımıyla "Demokrasi Platformu" oluşturmuştur. Bu amaçla hazırlanan bildiride, "Demokrasinin yeni saldırılara karşı korunması, demokratik hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi amacıyla daha etkin bir işbirliği yapma" kararı vurgulanmıştır. İzleyen dönemde, 1994'de, sendikalar demokrasinin savunulması yönünde açık tavır almışlardır.²¹⁶

²¹⁴ Işıklı, a.g.e., s.287.

²¹⁵ Yazıcı, a.g.e., s.147.

²¹⁶ Işıklı, a.g.e., s.288.

Koalisyon hükümetinin özellikle özelleştirme politikaları bağlamında ortaya koyduğu icraatın işçi sınıfı tarafından büyük bir tepkiyle karşılanması, sendikalar ile siyasi iktidar arasında zamanla büyük gerilimin doğmasına sebep olmuştur. Bahsedilen gerilimin, özellikle özelleştirme politikalarına karşı TÜRK-İŞ'in gerçekçi politikalar üretmemesi ve siyasi iktidara karşı kamuoyunu oluşturmakta başarısız bir duruma düşüşü sonucunda, 1995 grevinde işçi hareketi aleyhine bir sonucun ortaya çıkmasına katkı sağladığı belirtilmektedir.²¹⁷

Kamu çalışanlarının sendikal örgütlenmesi konusu yine bu dönemde hükümetler tarafından ele alınmaya başlanmıştır ve DYP-SHP koalisyonunun iktidara gelmesinden sonra ülke gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Siyasal iktidarların, memurların sendikal örgütlenmesine yönelik tavrı ağırlıkla baskıcı ve yasaklayıcı bir tarzda oluşmuştur. Koalisyon döneminde, bir yandan bazı bakanların katılımları veya kutlama mesajlarıyla desteklenen sendikal örgütlenme çalışmaları yaygınlaşırken, diğer yandan ANAP yönetimi döneminde çıkarılan ve valiliklere sendika kurmalarının yasak olduğu gerekçesiyle memurların engellenmesi talimatı veren İçişleri Bakanlığı Genelgesi uygulanmaya devam edilmiştir. Sendikalar ve memurlar kuruluş başvurularında, genel kurul ve diğer örgütsel çalışmalarda doğrudan engellemeler ve kavuşturularla karşı karşıya bırakılmışlardır.²¹⁸

2.2. 1990-1994 Yılları Arasında Sendika ve Siyaset İlişkisi

1989 Bahar eylemlerinden sonra, 1990-1991 yılları da işçi sınıfımızın tarihine geçecek nitelikte direnişlere sahne olmuştur. Bu yıllarda gerçekleştirilen Zonguldak maden işçileri grevi ve Ankara'ya yürüyüşleri ve 3 Ocak 1991 Genel Eylemi büyük önem taşımaktadır. Bu yıllarda gerçekleşen eylemler, işçi sınıfı hareketine büyük deneyimler kazandırmıştır. Grevlerin uzun prosedürlerini beklemezsizin toplu iş sözleşmeleri öncesi veya sonrası, yine karşılaşılan bir sorunun çözümü veya siyasi tepkileri dile getirme gibi nedenlerle direnişlere çıkma bu yıllar giderek daha gelenekselleşmeye başlamıştır. Bu dönem direnişlerindeki bir önemli gelişme de Zonguldak direnişiyle başlayan, ailelerle birlikte eylem yapma geleneğinin daha da yaygınlaşmasıdır.²¹⁹

²¹⁷ Yazıcı, a.g.e., s.148.

²¹⁸ Işıklı, a.g.e., s.289.

²¹⁹ Petrol-İş Yıllığı, s.158.

Bununla birlikte, 1991 yılı iktidarın değiştiği bir yıl olmuştur ve 1991-1992 yıllarında belediye işçilerinin 1992 yılındaki grevi dışında sendikaların önemli bir direniş ya da sendikal hareketi olmamıştır. 1992 yılının 30 Temmuz'undan 12 Ağustos'a kadar İstanbul, Ankara, Adana, İzmir ve Trabzon'da toplam 40.000 kadar belediye işçisi çalıştıkları belediyelerle ücret uyuşmazlığı nedeniyle greve gitmişlerdir.²²⁰ Yeni kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti sendikalar açısından umut verici olsa da gerçek anlamda bir kazanımdan söz edilemez. İş güvencesi, işsizlik sigortası gibi konular bu dönemde gündeme gelmiş ancak hiçbiri hayata geçirilememiştir.²²¹

Bu dönemde Körfez Krizini bahane eden işverenler, 3 Ocak eylemi sonrasında binlerce işçiyi işten çıkarmışlardır. Bu nedenle 1991-1992 yıllarında yapılan direnişlerin büyük bir bölümü işten çıkarmalar nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu direniş nedenleri kısaca şöyle sıralanabilir: Ekonomik kriz bahanesiyle işverenlerin işten çıkardıkları işçilerin tazminatlarını taksitle ödemeleri veya ödememeleri, özellikle de kamu sektöründe toplu iş sözleşmeleri sonrası sözleşme farklarının ve yine aynı gerekçelerle özel sektörde ücretlerin uzun süre ödenmemesi, sendikasılaştırılmalar, müteahhitleşme uygulamalarıdır. Bu dönemde yapılan işçi eylemlerinin bir diğer özelliği de kendini toplu sözleşmelerle sınırlamamış olmasıdır.²²²

TÜRK-İŞ'in önderliğini yaptığı ve diğer sendikaların da katkı sağladıkları 3 Ocak Genel grevi, belki de Türkiye tarihinin demokratik söylemler bakımından en yoğun gündeminin söz konusu olduğu bir yapıda, yoğun bir heyecan ve yüksek bir katılımı gerçekleştirilmiştir.

3 Ocak 1991 Genel Grevi Türk İşçi Hareketi tarihinde çok önemli bir tarihsel dönüm noktası olmuştur. Esas olarak bu grev, ANAP iktidarı boyunca ihtilal hukukunun aşılması bakımından yetersiz kalmış siyasal iradeyi bu değişime zorlamayı hedef alırken, diğer yandan söz konusu yıllarda ortaya çıkan ücret kayıplarının da ortadan kaldırılması temel amacına yönelmiştir.²²³

²²⁰ Gelenek ve Gelecek. (Mess Yayın No: 339, Kasım 2000), s.193.

²²¹ Dumanlı, a.g.m., İktisat Dergisi, (Temmuz 1997), s.63.

²²² Petrol-İş Yıllığı, s.158.

²²³ Yazıcı, a.g.e., s.152.

Kamu kesiminde çalışan işçilerin toplu sözleşme yılı olan 1993 ile birlikte sendikal mücadelede de hareketlenme yaşanmaya başlamıştır. Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Tansu Çiller'in Başbakanlığı'nda yenilenen DYP-SHP koalisyonunun 24 Haziran 1993'te açıklanan hükümet protokolü sendikaların tepkisini çekmiştir. 1993 yılının bir diğer özelliği de, yılın ikinci yarısının başında kurulan, Tansu Çiller'in Başbakanlığı'ndaki İkinci DYP-SHP koalisyon hükümetinin KİT'lerin özelleştirilmesine hız vermesiyle işçi sendikalarından özelleştirme politikalarına karşı yükselen direniş oluşturmuştur. 1980'li yıllarda Özal hükümetinin başlattığı özelleştirmelerin sonucunda, özelleştirilen işyerlerinde uygulanan işten çıkartmalar ve sendikalı işçi sayısındaki düşüşler, işçi sendikalarında bu politikalara karşı direniş eylemini pekiştirmiştir. Daha Süleyman Demirel'in Başbakanlığı'ndaki birinci DYP-SHP hükümeti döneminde uç vermeye başlayan bu özelleştirme karşıtı tutum, 1993'ün ikinci yarısından itibaren Sümerbank'ın, SEK'in, Taşkonak, Gemaltı ve Haliç tersanelerinin, TEK'in, Et Balık Kurumu'nun özelleştirilmek istenmesine karşı işçilerin katıldığı çeşitli protesto gösterileriyle devam etmiştir.²²⁴

Bu dönemde işçi ve emekçi sınıflara yönelik diğer önemli bir gelişme de "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" olarak açıklanan 5 Nisan istikrar paketi olmuştur. Bu programın amacı kısaca şöyle özetlenebilmektedir: Ücretlerin ve maaşların azaltılması, devletin özellikle mal ve hizmet üretimi alanındaki ekonomik rolünün köklü biçimde daraltılmasıdır. 5 Nisan istikrar paketi, aslında 24 Ocak kararlarının devamı niteliğinde olmuştur.²²⁵

5 Nisan Kararları ile şunlar hedeflenmiştir:

- Kısa vadeli amaçları içinde 16.3 trilyonu ek ve 22 trilyonu da kısıntı ile saptanmak istenen toplam 38.3 trilyonluk gelir,
- Petrol ve ürünleri ve tekel mamullerine %100 oranında yapılan zamlar yoluyla büyük kitlelerin sırtından bütçe gelirlerini arttırmak,
- Petkim'in Yarımca Tesisi, Atlas, Sümer Holding'in 7 işletmesi, Turban'ın 5 şehir oteli, Testaş'ın Aydın işletmesi, Haliç-Çamaltı-Alaybey Tersaneleri, Et-Balık Kurumu'nun bazı işyerleri, DMO, Tekel Ankara Bira fb., Bomanti Bira fb., Cibali Sigara fb.'lerinin

²²⁴ **Gelenek ve Gelecek**, (Mess Yayın No:339, Kasım 2000), s. 196.

²²⁵ **Petrol-İş Yıllığı**, s.209.

kapatılması ve ayrıca yıl sonuna kadar özelleştirilmez ise yine Karabük Demir-Çelik, TZDK kapatılmaları, Zonguldak TTK işletmesinin ise küçültülmesi,

- Başta memur ve kamu kesimi işçilerinin maaş ve ücretlerini sınırlama yoluyla bütçe harcamalarını kısmak ve bu yolla kamu açığını azaltmak,
- Toplu iş sözleşmelerinde geçmiş dönem enflasyonu değil, gelecek dönem enflasyonunu tahminen ve düşük dikkate almak, sıfır sözleşmelere hazırlık yapmak,
- Net aktif vergisi, ikinci konut ve lüks taşıt vergileri yoluyla, bir yandan vergi gelirlerini bir ölçüde arttırırken, bir yandan da fedakarlığın eşit bölüşüldüğü işlemi oluşturmaya çalışmak,
- Tarımın desteklenmesi hububat, şeker pancarı ve tütün üretimiyle o da belli koşullara bağlı kalınarak sınırlandırılmıştır. Böylece destekleme alımının kapsamı daraltılarak, tarımla ilgili kamu kuruluşları ve tarım satış kooperatifleri birliklerinin finansmanının kısıtlanarak, tarımsal girdilerin sübvansiyonuna sınırlamalar getirilerek, tarımsal gelirleri ücret ve maaşlara paralel olarak düşürmek amaçlanmıştır.
- Emeklilik maaşı ödeme yaş sınırı erkeklerde 60, kadınlarda 55; prim ödeme süreleri de erkeklerde 25, kadınlarda 20 yıl olmuştur. Ayrıca prime esas ücret düzeyi kamu kuruluşlarının ödemekte olduğu sosyal yardım zammını ve diğer harcamaları karşılayacak biçimde arttırılacaktır.²²⁶

5 Nisan Kararları'nın çalışan kesimleri dolaysız olarak etkileyen en önemli uygulamaları, özelleştirme programı ve ekonomik kriz nedeniyle önemi artan işten çıkarmalar, ücret ve maaş artışlarının sınırlandırılması, toplu iş sözleşmelerinde geriye doğru endekslemeden vazgeçilmesi, fiyatlardaki o güne kadar görülmemiş hızda artış ve pahalılık olarak sınırlanabilir. 5 Nisan Kararlarına en sert ve en çabuk tepkiyi gösteren kesim genellikle kapatılan işyerlerindeki işçiler olmuştur. 5 Nisan sonrası eylem ve direnişlerin dökümüne bakıldığında, işten çıkarmalar ya da işyeri kapanması nedeniyle yapılan eylem ve direnişlerin ağırlık kazandığı saptanmaktadır. Konfederasyonlara bağlı sendikaların tek tek işyerlerinde

²²⁶ Aynı, s.209-210.

gerçekleştirdiği eylemlerin dışında, bağımsız sendikaların ve sendikaların diğer sivil toplum örgütleriyle gerçekleştirdiği toplu eylemlerin de önemli yer tuttuğu görülmektedir. Toplu eylemler genellikle 5 Nisan programını ve özelleştirmeyi protesto niteliğinde olmuştur.²²⁷

5 Nisan Kararları'na ilk tepki, kamuda geçici işçi alımlarının durdurulması üzerine ortaya çıkmıştır. TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar "kamuda hayatın duracağı" uyarısıyla, geçici işçilere kaynak sağlanması için bütçeye ek ödenek aktarılmasını istemişlerdir. Demokrasi Platformu, 5 Nisan 1994'te Ankara'da istikrar programını değerlendirmek üzere planlanmıştır. TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, TMMOB, TTB, Hekimler Birliği, Veteriner Hekimler Birliği, Eğitim-İş Sendikası, Genel Sağlık-İş Sendikası, İnsan Hakları Derneği, İktisat Fakültesi Mezunları Derneği ve Araştırma Görevlileri Derneği temsilcileri yaptıkları değerlendirmeyi 11 Nisan'da basın açıklamasıyla duyurmuşlardır.²²⁸

1990'lı yıllarda işçi kesimi ile işveren kesiminin ortak hareket etme örneklerine ilk kez 1995 krizi sırasında tanık olunmuştur. Kararların açıklanmasının ertesi günü TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu olağanüstü toplanarak "Sürekli Eylem Komitesi" oluşturmuşlardır. HAK-İŞ Karabük Demir-Çelik fabrikasının kapatılması kararına karşı tavrını açıklamış ve 5 Nisan kararlarını istikrar değil "intikam paketi" olarak nitelendirmiştir. 9 Nisan'da bir açıklama yapan DİSK Genel Başkanı da, krizin ekonomik değil siyasi olduğunu belirterek, gelinen noktayı "liberalizmin alaturka uygulaması" olarak değerlendirdiklerini açıklamıştır.

Bu gelişmeleri, 24 Nisan 1994 günü Ankara'da düzenlenen ve HAK-İŞ, DİSK ve Kamu Çalışanları Sendikaları ile Demokratik kitle örgütlerinin de desteklediği işsizliği ve pahalılığı protesto mitingi izlemiştir. Demokrasi Platformu'nun başta İstanbul'da olmak üzere Ankara, İzmir, Kocaeli, Kayseri, Bursa, Samsun ve Antalya'da düzenlediği 1 Mayıs yürüyüş ve mitingleri, 5 Nisan İstikrar Programı'nın protesto edildiği kitlesel gösterilere dönüşmüştür.

Hükümetin, 1993 sözleşmesinden doğan zam farklarını ödemek istememesi işçilerin ve sendikaların tepkilerine yol açmıştır. TÜRK-İŞ yönetimi, 21 Mayıs'ta hükümet temsilcileriyle yaptığı görüşmenin ardından ücretlerin 5 Nisan kararları sonucu dondurulması

²²⁷ Nurcan Özkaplan, "5 Nisan Kararları", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, (c.1, İstanbul 1996), s.159.

²²⁸ Aynı, s.159.

halinde çıkacak olaylardan sorumlu olmayacaklarını açıklamıştır. 28 Haziran 1994 günü toplanan Başkanlar Kurulu, sorunların dayanılmaz boyutlara ulaştığı tespitini yapmıştır.²²⁹

Temmuz ayına gelindiğinde TÜRK-İŞ ile hükümet arasındaki görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. 1 Temmuz günü TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK ve TİSK başkan ve yöneticileri, ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik krizi, işten çıkarmaları ve sorunları çözüm yollarını görüşmek üzere İstanbul'da bir araya gelmişlerdir. Aynı tarihlerde Demirel'in Başbakanlığı'ndaki DYP-SHP koalisyonu Ocak 1993'de "Ekonomik ve Sosyal Konsey" in kurulmasına karar vermiş, ama Konsey bu karara rağmen bir türlü hayata geçirilememiştir. Aynı tarihlerde MESS, işçi-işveren-hükümet üçlüsünün bir araya getirilerek Ekonomik ve Sosyal Konsey'in çalıştırılmasıyla bu kesimler arasındaki diyalogun kurumsallaştırılmasını istemekteydi. Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kurulmasına, Demirel'in Başbakanlığı'ndaki DYP-SHP koalisyonu Ocak 1993'te karar vermiş, ama bu konsey karara rağmen bir türlü hayata geçirilmemiştir.²³⁰

IMF ve Dünya Bankasının getirdiği önlemler doğrultusunda devreye sokulan 5 Nisan istikrar paketinin hemen ardından direniş ve eylemlerde bir artış gözlemlenmiştir. Bu eylemlerde 5 Nisan istikrar paketinde bazı kamu kuruluşlarının kapatılması da etkili olmuştur. Örneğin Petlas lastik fabrikası ile Yarımca Petkim'in kapatılması kararı üzerine bu işyerlerinde eylemlere başlanılmıştır. Yine aynı dönemde Zonguldak maden işçileri ile Karabük Demir-Çelik işçileri de çeşitli etkinlik ve eylemlerle hükümetin bu kararını protesto etmişlerdir. 5 Nisan paketinin hemen ardından özel sektörde de işten çıkarmalar, ücretsiz izin uygulamaları ve toplu sözleşme ihlalleri alabildiğine artış gösterirken, bu saldırılara karşı işyerlerindeki direniş ve eylemler de artmıştır.²³¹

2.3. 1995 Grevleri

1995 Grevleri ile ilgili açıklamalarda bulunmadan önce bu dönemde büyük bir öneme sahip olan **Ekonomik ve Sosyal Konsey**'den söz etmekte yarar vardır. Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey ile ilgili gelişmelerin 1978 yılında Ecevit hükümeti ile TÜRK-İŞ arasında imzalanan Toplumsal Anlaşma ile başladığı söylenebilir. Bir çerçeve anlaşması niteliğindeki

²²⁹ **Gelenek ve Gelecek**, (Mess Yayın No:339, Kasım 2000), s.199

²³⁰ **Aynı**, s.202.

²³¹ **Petrol-İş Yıllığı**, s.210.

bu anlaşma, demokratik çalışma yaşamının, demokrasinin ve ekonominin güçlendirilmesine ve refahın toplumun tüm kesimlerine yönelik olduğunun belirtilmesine karşın, temelde işçi ve işveren ilişkilerini devlet kesiminde daha sağlıklı bir biçimde düzenlemeye yönelik olmuştur. İşveren kesiminin bu anlaşmaya alınmamış olması öngörülen amaçların gerçekleşmesi bakımından ve anlayış açısından önemli bir eksikliklerdir. Ayrıca anlaşma ne hükümet tarafından ne de işçi kesimi tarafından yeterince benimsenmemiştir. Dolayısıyla da uygulamada herhangi bir etkisi görülmemiştir.²³²

Ekonomik ve Sosyal Konsey ile ilgili tartışmalar 12 Eylül askeri müdahalesinin ardından 1980'li yıllarda başlamıştır. Konsey bazı akademisyenlerce dile getirilmiş, işveren kesimince benimsenmiş ve hükümetlere benimsetilmeye çalışılmıştır. İşveren örgütlerinin yayınlarında ve bu örgüt yöneticilerinin yaptıkları açıklamalarda ülkenin ekonomik ve toplumsal sorunlarına devlet, işçi ve işveren kesimleri arasında varılacak anlaşmalarla çözümler bulma ve toplumsal barış ortamını yaratma gereği ileri sürülmüştür. Ancak işçi sendikalarının konuyu tam özümseyip ilgili bir politika oluşturup uyguladıkları yönünde hemen bir belirti görülmemiştir. Hükümet kesiminde konu ile ilgili ilk uygulama 1995 yılında yapılmış ve 17 Mart 1995 tarihli Başbakanlık Genelgesi ile bir Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulduğu vurgulanmıştır. Bu kurul başbakan ve onun uygun bulacağı bir bakanın başkanlığında, Maliye Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Başbakanın görevlendireceği iki bakan, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarları, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı, T.C. Merkez Bankası Başkanı, üye bakanlıkların müsteşarları, Yüksek Öğretim Kurulu'nu temsil eden iki üye, Odalar Birliğini temsil eden iki üye, Ziraat Odaları Birliği'ni temsil eden bir üye ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu'nu temsil eden bir üyeden oluşacağı açıklanmıştır. Öngörülen bu kurulda 5'i hükümet üyesi, 10'u kamu görevlisi olmak üzere devleti 15, işvereni 5 üye, işçiyi de yalnızca 2 üye temsil edecekti. Bu kurul bir kez toplantıya çağrılmış ve işçi kesiminin katılmayı reddetmesi üzerine toplanamamıştır. Yeni hükümet 6 Mayıs 1996'da konu ile ilgili yeni bir genelge yayımlayarak Ekonomik ve Sosyal Konsey yeniden düzenlenmiştir. Burada, eski üyeler korunmakla birlikte, TÜSİAD'dan bir üye, Türkiye İhracatçılar Meclisinden bir üye, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nden bir üye, HAK-İŞ'ten bir üye, DİSK'ten bir üye, en çok üyeye sahip tüketici derneğinden bir üye eklenmiştir. Bu düzenleme ile kurulması öngörülen kurul bir kez bile toplanamadan düzenlemeyi yapan hükümet

²³² Naci Kepkep, "Ekonomik ve Sosyal Konsey", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, (c.1, İstanbul 1996), s.361.

düşmüştür. Her iki genelgeden de anlaşılacağı üzere bu konseyin kurulması her iki hükümetçe de Avrupa Birliği ile yapılan gümrük birliği anlaşmasının bir gereği olarak düşünülmüştür.²³³

Nitekim, 6 Mart 1995 tarihinde, ülkemizin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği sürecine girmesinin hemen ardından, 17 Mart 1995 tarihinde 1995/5 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile ülkemizde de Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmuştur. Bu gelişme, ülkemizde sosyal diyalog alanındaki ikinci önemli somut adımı oluşturmaktadır. Böylece Batılı ülkelerdeki uygulamalarla karşılaştırıldığında, oldukça gelişmiş olmasına rağmen; sosyal diyalogun ikinci önemli aracı olan resmi danışma konseyi ülkemizde de ilk kez hayata geçirilmiştir. Bu önemli gelişmede ülkemizin 26.11.1992 tarihinde 144 sayılı Uluslararası Çalışma Standartlarının Uygulanmasının Geliştirilmesi Hakkındaki Üçlü Danışma Sözleşmesi'nin onaylanması önem taşımaktadır. Bu sözleşmenin gereklerini yerine getirme yükümlülüğünün ise 6 Mart 1995 tarihinde Gümrük Birliği Sürecinin resmen başlaması ile ortaya çıkmıştır. 144 sayılı sözleşmenin, giderek artan uluslararası rekabetin işçi-işveren tarafları arasında diyalog ve işbirliği gereksinimini arttırmasında büyük rolü olmuştur.²³⁴

Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESK) kuran bu 1995/5 sayılı Ekonomik Sosyal Konsey Genelgesi, günümüze kadar, beş kez farklı tarihlerde yürürlüğe giren dört yeni genelge ile yeniden düzenlenmiştir. Bir başka deyişle, ülkemizde Konsey Batılı ülkelerdeki örnekleri gibi, kanun ile kurulup düzenlenmemiş, bu nedenle yaşanan her hükümet değişikliğinde , genelge değiştirilerek konseye yeni bir biçim ve içerik verilmiştir. Nitekim 1995/5 ilk ESK Genelgesi, 6 Mayıs 1996 Tarihinde 1996/24 sayılı ikinci bir Başbakanlık Genelgesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. 1996/24 sayılı ESK Genelgesi ise, 18 Mart 1997 Tarihinde yürürlüğe giren 1997/11 sayılı üçüncü bir ESK Genelgesi ile yeniden düzenlenmiştir. 1997/11 sayılı Genelge ise 23 Temmuz 1997 Tarihinde yürürlüğe giren 1997/44 sayılı Genelge ile yürürlükten kaldırılmıştır. Nihayet 1997/44 sayılı Genelge, son olarak 26.1.1999 tarihinde 1999/19 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile yeniden düzenlenmiştir. Son olarak ise tüm sosyal kesimlerin de dile getirdiği gibi ESK, yasal bir statüye sahip olmuştur. 4641 sayılı Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun; 21 Nisan 2001 tarih ve 24380 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Konseyin her hükümet kuruluşunda değişik sayı ve yapılarda oluşturulması ve de devlet ağırlıklı yapısı,

²³³ Aynı, s.361.

²³⁴ Tankut Centel, "Türkiye'de Sosyal Diyalogun Geleceği, Sosyal Diyalog ve İşbirliği", **MESS Mercek Dergisi**, (Özel Sayı Ekim 1997), s.35-44.

işçi-işveren kesimlerinin ve akademik çevrelerin tepkisine yol açmaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konseye yasal güvence kazandırılması ve etkinliğinin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır.²³⁵

Ekonomik ve Sosyal Konsey ilk toplantısını 1995 sonbaharında başlayan kamu işçilerinin grevleri sırasında yapmıştır. Konseyde işçi kesimini iki kişiyle temsil etme durumunda olan TÜRK-İŞ, hükümetin bu organı sendikalara karşı bir araç olarak kullanmak istediğini söyleyerek bu toplantıyı boykot etmiştir. Sonraki hükümetler döneminde de zaman zaman işlevselleştirilmek istenen bu organ, 1999 sonuna kadar işçi-işveren-hükümet ilişkilerinde sözü edilmeye değer bir rol oynamamıştır.²³⁶

1995 baharında işçi ve işveren kesimi, bu kez DYP-SHP hükümetinin emeklilik yaşını yükselten ve emekli olma koşullarını ağırlaştıran bir yasa tasarısıyla karşı karşıya kalmışlardır. 29 Nisan 1995 günü toplanan MESS 35. Olağan Genel Kurulu, işçi ve işveren kesiminin, hükümetlerin ekonomik yaşama ve endüstri ilişkilerine keyfi müdahalelerine ve SSK Yasasında yapılmak istenen değişikliklere karşı ortak hareket etme konusunda büyük çapta görüş birliği içinde oldukları bir diyalog platformu oluşturmuşlardır.²³⁷

Tüm bu gelişmeler sonrasında, TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu toplu sözleşme görüşmelerinin çıkmaza girmesini ve hükümetin tutumunu protesto amacıyla 11 Temmuz 1995'te yaptığı toplantıda yurt çapında eylemler yapma kararı almıştır. 18 Temmuz günü yapılan toplantıda ise dört aşamalı bir eylem programı kabul edilmiştir. İlk aşama olarak, 21 Temmuz 1995 günü tüm yurttaki kamu ve özel kesimde tüm işçiler eylem yaparken, ikinci aşama olarak 25 Temmuz 1995 günü tüm il ve ilçelerde DYP ve SHP il parti merkezlerinin her düzeydeki sendika yöneticileri tarafından topluca ziyaret edilmesi başarıyla gerçekleştirilmiştir. Eylem planının üçüncü aşamasında, 5 Ağustos 1995 günü DİSK'li işçiler tarafından Ankara'da yapılmış ve eylem planının son aşaması olarak TÜRK-İŞ'e üye kamu işçileri, 8 Ağustos 1995 günü eylem yapmışlardır.²³⁸

Uzun süren anlaşmazlık sonucunda TÜRK-İŞ üyesi sendikalardan bazıları hükümetle anlaşarak grevleri bitirmişlerdir. Bu durum konfederasyon içinde girişimlere yol açmıştır. Bu

²³⁵ Aynı, s.35-44.

²³⁶ **Gelenek ve Gelecek**, (Mess Yayın No:339, Kasım 2000), s.215.

²³⁷ Aynı, s.219.

²³⁸ Aynı, s.219-220.

gelişmelerin de etkisiyle 26 Ekim 1995 günü hükümetle TÜRK-İŞ arasında anlaşma tutanağı imzalanmıştır.²³⁹

2.4. 1997'den 1999'a İşçi Sınıfının Gündemi

1997 yılı ortasından 1999'a kadar geçen süre, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi açısından sorunların çözüm bulabildiği değil, aksine arttığı ve ağırlaştığı bir dönem olmuştur.

1998 yılı sonlarına doğru yaşanan ekonomik kriz çalışanlar açısından büyük olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yoğun işten çıkarmalar yaşanmış, işsizlik artmış, sendikasılaştırma yaygınlaştırılmış, ücretler enflasyon karşısında erimiş, ücretsiz izinler getirilmiş, esneklik yaygınlaştırılmış, gelir dağılımında adaletsizlik yaygınlaşarak sürmüş, özelleştirme adı altında KİT ve kamu kuruluşları yağmalatılmaya çalışılmıştır.²⁴⁰

Tüm bu sorunların var olduğu günlerde siyasi istikrarsızlık toplumsal gelişmelerin temel belirleyicisi olmuştur. Çözülemeyen ekonomik sorunlar siyasi sorunlarla destek bulurken, iş başında olan siyasi iktidarların günü kurtarma tutumları ve çalışanlar aleyhinde somutlaşan politikaları ülke gündemini oluşturmuştur. REFAHYOL döneminde hükümet, söylemde hayali gerçekte ise işçi ve emekçilere yüklenen kaynak paketleriyle, zorunlu tasarruf hakkına el uzatılmasıyla ufuksuz ekonomi programlarıyla Türkiye'nin ve çalışanların sorunlarına cevap vermekten uzakta bulunmuştur. Ancak 1999 Ocak başına kadar iktidarda bulunan ANASOL-D hükümeti döneminde de bir önceki hükümetten farklı olarak parlak bir program oluşturulamamıştır. Bu dönemde de ülkenin ekonomik ve toplumsal sorunları azalmak yerine artarak devam etmiştir.

Güneydoğu Asya ülkelerinde 1997 yılı ikinci altı ayı döneminde başlanan ve 1998 yılında derinleşerek yaygınlaşan ekonomik kriz, ağırlıklı olarak Rusya yoluyla Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Krizin sonuçları 1998 yılı ortalarından itibaren yine hissedilmeye başlamış ve 1999 yılında iyice artmıştır. Diğer taraftan, ülkemizde taşeron, kaçak, geçici çalıştırma gibi uygulamalarla öteden beri var olan küreselleşme ve yeni teknolojiler karşısında

²³⁹ Aynı, s.221.

²⁴⁰ Türk-İş Yılığ, 1999, c.1, s.503.

sayısal, işlevsel, ücret ve diğer biçimleri ile adı konularak yaygınlaşan esneklik, söz konusu kriz döneminde en üst düzeye tırmandırılan konu olmuştur.

1999 yılı ilk yarısının gündemini bir yandan genel ve yerel seçimler oluştururken, diğer yandan da kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri ve bu noktada işçilere daha az ücret vermenin yolları oluşturmuştur. Yine kapsamı giderek genişleyen özelleştirmeye karşı etkin bir mücadelenin örgütlenmesi ve buna paralel olarak devletin üretken kapasitesinin ve sosyal hizmet yönünün savunulması ve geliştirilmesi, işçiler ve sendikalar açısından ikinci önemli gündem maddesini meydana getirmiştir.²⁴¹

Sonuç olarak, 1999 yılı ortalarından 1999'a kadar geçen dönem içerisinde işçi sınıfının ve sendikacılık hareketinin gündemi başta sosyal güvenlik haklarının korunması olmak üzere özelleştirme, küreselleşme, esneklik ve krizler nedeniyle yaşanan mücadeleler oluşturmuştur.

1997 ve 1999 dönemi içerisinde 53., 54., 55., 56., ve 57. hükümetler yer almışlardır. Bu hükümetler daha önceden ana çizgileriyle belirttiğimiz, çalışma yaşamına ilişkin konular doğrultusunda çeşitli hükümet programları hazırlamışlardır. Hükümetlerin hazırladığı bu programları bir tablo şeklinde belirtmemiz hükümetlerin izledikleri programlar arasındaki farkları ortaya koymak daha kolay olacaktır.

²⁴¹ Aynı, c.1. s.503-505.

1997 ve 1999 dönemi içerisindeki hükümetler şu şekildedir:

- 53. Hükümet: ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti (ANAYOL)
6.3.1996-28.6.1996- Başbakan Mesut Yılmaz
- 54. Hükümet: RP-DYP Koalisyon Hükümeti (REFAHYOL)
28.6.1996- 30.6.1997- Başbakan Necmettin Erbakan
- 55.Hükümet: ANAP-DSP-DTP Koalisyon Hükümeti (ANASOL-D)
30.6.1997- 11.1.1999- Başbakan Mesut Yılmaz
- 56. Hükümet: DSP Azınlık Hükümeti
11.1.1999- 28.5.1999- Başbakan Bülent Ecevit.
- 57. Hükümet: DSP- MHP- ANAP Koalisyon Hükümeti
28.5.1999- Başbakan Bülent Ecevit

TABLO1: HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÇALIŞMA YAŞAMI

PROGRAMLAR	53.HÜKÜMET	54.HÜKÜMET	55.HÜKÜMET	56.HÜKÜMET	57.HÜKÜMET
Enflasyonun düşürülmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi	<p>Gelir dağılımının istikrarlı bir şekilde iyileştirilmesi, toplumsal refahın yükseltilmesi ve yaygınlaştırılması.</p> <p>Enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesi.</p>	<p>Enflasyonla ciddi bir mücadele yapılması, gelir dağılımını istikrarlı bir şekilde iyileştirilmesinin sağlanması</p> <p>Alt gelir gruplarının vergi yüklerinin azaltılması sağlanacaktır.</p>	<p>Ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasında yoksulluğun azaltılmasına önem verilecektir.</p>	<p>Enflasyonla mücadele kararlılıkla sürdürülecektir.</p>	<p>Kronik enflasyonun süratle tek haneli düzeye indirilmesi ve Enflasyonla mücadele sürdürülürken dar gelirliilerin mağdur edilmemesine özen gösterilecektir.</p>
İşsizlik sigortası			<p>İşsizlik sigortasının bir program dahilinde gerçekleştirilmesine çaba gösterilecektir.</p>		<p>İşsizlik sigortası programı başlatılacaktır.</p>
Kaçak işçilik	<p>Sigortalı olmak ve sigortalı olmaktan kaçışların nedenleri ortadan kaldırılacak ve tüm nüfusun sosyal güvenliğe kavuşturulması sağlanacaktır.</p>			<p>Kayıt dışı işçiliğe karşı etkili önlemler alınacaktır.</p>	<p>Sigortasız çalışma çalıştırma önlenecektir.</p>
Ekonomik ve Sosyal Konsey	<p>Ekonomik ve sosyal konseye devamlılık ve işlerlilik kazandırılacaktır.</p>		<p>Tüm ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında Ekonomik ve Sosyal Konsey etkin bir şekilde işletecektir.</p> <p>Hükümet, Ekonomik ve Sosyal Konseyin, ekonomik politikalarının oluşturulmasına etkin bir şekilde katılımını sağlayacaktır.</p>		<p>Ekonomiyi ve sosyal hakları ilgilendiren yasama çalışmalarına ve uygulamalarına Ekonomik ve Sosyal Konseyin ve genelde sivil toplum örgütlerinin genel katılımı sağlanacak, konseyin yapısı ve temsil yeteneği güçlendirilecektir.</p>

Kaynak: 1999 Türk-İş Yıllığı, c.2, s.558-565

TABLE 2: HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÇALIŞMA YAŞAMI

PROGRAMLAR	53.HÜKÜMET	54.HÜKÜMET	55.HÜKÜMET	56.HÜKÜMET	57.HÜKÜMET
Kamu çalışanlarının sendikal hakları ve uluslararası standartlara uyulması	Kamu çalışanlarının sendikalaşması ile ilgili kanuni düzenlemelerin yapılması gibi temel konular başta olmak üzere huzurlu bir çalışma ortamının tesisi için ilgili taraflarla ve kuruluşlarla işbirliğine gidilecektir.		Kamu çalışanlarına sağlanan sendikal hakların tam olarak kullanılması ve bu hakların geliştirilmesi için gerekli çaba gösterilecektir.	Kamu görevlilerinin sendikal hakları ile ilgili yasa tasarısının da bir an önce TBMM’de kabulü yararlı olacaktır.	Çağdaş görev ve iş tanımlamalarına göre kamu görevlilerinin sendikal haklarının düzenlenmesi gerçekleştirilecektir. Hükümetimiz çalışma yaşamında barışın korunmasına ve sendikal hakların uluslararası standartlara kavuşturulmasına önem verecektir.
İş güvencesi				Haksız işçi çıkarmalarına karşı ve işçileri sendikasızlaştırma baskılarına karşı etkili önlemler alınacaktır. Bu bağlamda güvence ile ilgili tasarı meclise sunulacaktır.	
İşçi sağlığı ve iş güvenliği	İş kazalarının önlenmesi ve iş güvenliğinin sağlanması için ilgili taraflarla ve kuruluşlarla işbirliğine gidilecektir.	İş kazalarının önlenmesi ve iş güvenliğinin sağlanması için ilgili taraflarla ve kuruluşlarla işbirliğine gidilecektir.	İşçi sağlığı ve işyeri güvenliği üzerinde önemle durulacak, işçilerin daha sağlıklı koşullarda çalışmaları için gerekli önlemler alınacaktır.		
Sosyal güvenlik	Özel sigortacılık mevcut sosyal güvenlik sistemine ilave edilecek ve isteğe bağlı bir sistem olarak desteklenecek ve bu kapsamda özel sağlık ve özel emeklilik sigortası teşvik edilecektir.	Sosyal güvenlik kurumlarının sigorta hizmetleri ilke olarak nimet-külfet dengesi içerisinde ve kendi finansman imkanları ile karşılanacak, karşılığı ödenmemiş sigorta hizmetlerinin verilmesinden kaçınılacaktır.	Sosyal güvenlik kuruluşları sağlıklı bir yapıya kavuşturulacak ve sosyal güvenlik sisteminde norm ve standartlar sağlanması için gerekli çalışmalar yapılacaktır.	Sosyal güvenlik kurumlarının açıklarının azaltılması için sosyal güvenlik ile ilgili yasalar çıkarılacaktır.	Sosyal güvenlik reformu ile sistemin açıkları ekonomiye yük olmaktan çıkartılacak, emeklini n yaşam düzeyi iyileştirilecektir,

Kaynak: 1999 Türk-İş Yıllığı, c.2, s.558-565.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SON YILLARDA YAŞANAN EKONOMİK VE SİYASİ DEĞİŞİMLERİN SENDİKA VE SİYASET İLİŞKİSİNE ETKİSİ

1. KÜRESELLEŞME VE SENDİKALAR

1.1. Küreselleşme Kavramı ve Gelişimi

Küreselleşmenin sendikalar üzerindeki etkisini anlatmadan önce küreselleşme kavramından bahsetmekte yarar vardır. Küreselleşme maddi ve manevi değerlerin ve bunların değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerinin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşme, ülkeler arasındaki iktisadi, siyasi ve sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik kutuplaşmaların çözülmesi, farklı kültürlerin ve inançların daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı hususları kapsamaktadır. Küreselleşme eğilimi ile beraber iktisadi liberalleşme, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar insanlığın ortak değerleri olarak kabul görmeye başlamıştır.²⁴²

Gelişmiş ülkelerin tarihlerindeki en yüksek iktisadi büyüme dönemi 1945'ten 1970'li yılların başına kadar uzanan dönem olmuştur. Büyümenin en etkileyici yönü üretim artışıdır. Ancak büyüme, ekonomik dalgalanmaların ve bunalımların yaşanabildiği, yeni bir denge kurulana kadar toplumda büyük sancuların yaşandığı bir süreçtir. Yaklaşık otuz yıl boyunca sanayileşmiş ülkelerin tamamında ortalama büyüme hızı 4 ile 5 arasında değişmiştir. Genel olarak bu sonuçların ortaya çıkışında belli başlı üç temel faktör bulunmaktadır;

Birincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında; uluslararası düzenin esnek kuralları üzerine inşa edilerek serbest rekabet sağlanmasıdır. İkinci temel sebep ise, savaş sonrası ekonomi

²⁴² Rasih Demirci. "Küreselleşme ve İktisat", **Değişim Sürecinde Yeni Sendikal Yönelişler**, (Özçelik-İş Sendikası Eğitim Seminerleri Dizisi:9, Aralık 1998), s.84.

politikalarının istihdamın canlandırılması ve iç talebin genişlemesiyle kalkınmaya hız vermek olarak belirlenmektedir. Üçüncü olarak ise, yatırımlardaki hızlı artış gösterilebilmektedir.

Bu temel sebeplerin serbest piyasa ekonomisinde büyük bir gelişmeye yol açmış olduğu görülmektedir. Bunlara ilaveten bu dönemin bir belirgin özelliği de üretim artışı, nüfus artışı ve tüketim toplumunun genişlemesiyle birlikte ferdi talebin yükselmesidir. Yeni tasarruf şekilleri, yeni mali araçlar, devletin rolünün ve uluslararası ekonomi ile ilişkisinin dönüşüme uğraması, bunalımın tahrik ettiği değişimler olmuştur. Milletlerarası olma veya çok uluslulaşma bunalımla birlikte önemli ölçüde hızlanarak milletlerarası ekonominin geleneksel anlayışını yıkmıştır. Varsayım gereği hareketsiz olan toprak dışındaki bütün üretim faktörleri hareketlilik kazanmıştır. Aynı şey teknoloji ve daha düşük ölçüde de olsa işgücü içinde geçerlidir. Bu çerçevede artık, milletlerarası değil, ülkeleri aşan ve dünya çapında olan bir ekonomiyi getirmektedir. Bu çerçevede artık pazar, malların tezgaha konduğu bir yer değil bir ağ olmuştur. Alıcı ve satıcının karşılaşmadığı, iletişim araçlarıyla ilişki kurarak yer kürenin bir ucundaki bir ürünü diğer bir ucuna sunduğu bir yapıya geçilmesidir. Günümüzde sermaye hareketleri, mal piyasaları, bilgi edinme ve örgütsel yapılar küreselleşmiş durumdadır. Bu küreselleşme sonucu, üretim usulleri, sermaye-emek ilişkileri ve yatırımların bölgesel ve sektörel dağılımında köklü değişimler meydana gelmiştir. Küreselleşme sürecinin bir diğer özelliği de milli sınırların önemini yitirmesi ve milli devletin ekonomi üzerindeki denetiminin yavaş yavaş ortadan kalkmasıdır.²⁴³

1.2. Küreselleşme ve İşçi Sınıfı

Küreselleşmeyle birlikte emek ve sermaye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerde de dönemsel, kalıcı ve yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. Küreselleşme toplumsal değişiklik yaratma açısından sınıf mücadelesini geçersiz kılmıştır ve hatta sınıfların ekonomik çözümlenmeler açısından bir anlamı kalmamıştır.²⁴⁴

Küreselleşme kavramı üzerine bir çok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri olan ve küreselleşmenin yepyeni bir dönem, geçmişten bir kopuş olduğunu savunan görüş iddialarını, esas olarak iki gelişmeye dayandırmaktadır. Birincisi devlet ekonomik ve siyasi

²⁴³ Aynı, s.85-87.

²⁴⁴ 1997-1999 Petrol-İş Yılıhğı, (Petrol-İş Yayını:58), s.69.

bir birim olarak etkisini ve önemini kaybetmiş ve dolayısıyla iktidar mücadelesinin hedefi; değişikliğin, reformların amacı olmaktan çıkmıştır. Artık egemen olan küresel düzeydir. İkincisi, sermayenin kazandığı büyük hareketlilik, işçi sınıfının pazarlık gücünü neredeyse ortadan kaldırmış, sınıfı ülkesel ve bölgesel düzlemlerde parçalanmış bireyler yığına çevirmiştir.

Küreselleşmenin yeni bir dönemi temsil ettiği görüşünden hareketle birbirinden farklı ama sonunda aynı noktaya ulaşan iki siyasi stratejiden de söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisinde, sınıf mücadelesinin ve hatta sınıfların öneminin ve etkisinin yok olmaya başladığını belirtmekte ve bu nedenle toplumsal değişim ile sınıf mücadelesi arasındaki bağları tümüyle reddetmektedir. Toplumsal değişiklik sürecini, yerel konularda çoğu kez bireylerin ortak kimliklerine göre belirlenmiş sorunlar etrafında bir direnişe indirgemıştır. İkinci yaklaşım ise; devletin ve ulusal ekonomilerin öneminin ortadan kalkmasıyla birlikte devletin etkin bir alan olmaktan çıktığını, mücadelenin etkin olabilmesi için uluslararası çapta yürütülmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Böylece küreselleşmeye karşı ve işçi hakları için mücadele birdenbire uluslararası düzleme fırlamakta ve burada o kadar büyük hedef, görev ve sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır ki gerçek üstü bir boyut kazanmaktadır.²⁴⁵

Aynı zamanda küreselleşme, çalışma yaşamının kurallarının değiştirilmesi gereğini ortaya çıkarırken, sendikaları da çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Yeni yönetim tekniklerinin uygulanması, yeni çalışma şekillerinin ve istihdam modellerinin ortaya çıkması sendikaların en önemli sorunları olmuştur. İşletmelerde esnek çalışma modellerinin uygulanmaya başlamasının, alışılmamış istihdam tarzının benimsenmesinin büyük ölçüde sendikasızlaşmaya neden olduğu görülmüştür. Taşeronlaşma özellikle sendikasızlaştırma politikası olarak uygulanmaya başlamıştır.²⁴⁶

Küreselleşmeyle birlikte yayılan bir başka olgu da işin yok olduğu, işçi sınıfının fiilen ortadan kalktığıdır. Ancak bu olgunun kabul edilebilirliği pek mümkün değildir. Çünkü işçiler bugün dünya ekonomisinde sayıları artmaya devam eden tek sınıftır. Artan işsizliğe rağmen, yeni iş alanları açılmaya devam etmekte, buna bağlı olarak da işçi sınıfı sayısal olarak

²⁴⁵ Aynı, s.69-70.

²⁴⁶ Sabiha Çaycı, "Küreselleşme, Ulus Devlet ve Sendikacılık", *Cumhuriyet*, (17 Ocak 2002), s.15.

genişlemektedir.²⁴⁷ Dolayısıyla güçlü bir örgütlenmeye sahip olan sendikaların küreselleşme karşısında yok olacakları düşüncesi sağlıklı olmayacaktır.²⁴⁸

Bunların dışında küreselleşme ve sendikal hareketler arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek adına bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarında, sendikal hareket küreselleşmenin pasif alıcısı olarak değerlendirilmiş ve endüstri ilişkileri sistemi içerisinde sendikaların ve ulusal devletin rolünün yok olma sürecine girdiği görüşü geliştirilmiştir. Bazı çalışmalarda da, küreselleşme sürecinde demokrasinin ve sosyal hakların geliştirilmesindeki temel rolü sosyal hareket sendikacılığı diye nitelenen ve bazı gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen yeni bir tür sendikacılığa vermektedir. Aynı rolü hükümet dışı örgütlere atfeden ve sendikaları da bu hükümet dışı örgütler içerisinde gören görüşler de olmuştur.²⁴⁹

Tüm bu küreselleşme olguları ve görüşleri çerçevesinde gerçekleşen küresel gelişmeler, işçileri koruyucu çalışma kurallarına karşı ekonomik ve teknolojik gerekçeli yeni bir mücadeleye neden olmuş ve küresel düzeyde emeğin istismarı gündeme gelmiştir.

Küreselleşme karşısında işverenlerin sendika karşıtı girişimleri genellikle piyasalarda rekabet etme ihtiyacının gereği olarak ortaya çıkmış ve böyle bir gerekçe içerisinde sendikalar firmaların hızlı bir şekilde uymaları gereken değişimlere direnen örgütler olarak görülmüşlerdir.²⁵⁰

Öteden beri sendikal hareket çalışanların çıkarlarını sağlamada, bağımsızlık ve demokrasi için mücadelede en önemli organizasyon iken; artık nerede ise etkinliği olmayan bir sosyal organizasyon olarak kabul edilmektedir. Ayrıca sendikal bölünme nedeni ile mevcut politik destekler de bölünmektedir. İşte sendikal yapılanmadaki bu bölünmeler sendikasızlaştırmayı da beraberinde getirmektedir. Ortaya çıkan sendikasızlaştırma eğilimi dört nedene bağlanmaktadır. Bunlardan ilki geleneksel örgütlenme biçimlerinin terk edilmesi, ikincisi değişimin küreselleşmesi, üçüncüsü sermayenin akışkanlığı ve son olarak yeni mesleklerin ortaya çıkmasıdır.²⁵¹

²⁴⁷ 1997-1999 Petrol-İş Yıllığı, (Petrol-İş Yayını:58), s.73.

²⁴⁸ Sabiha Çaycı, a.g.m., Cumhuriyet, s.15.

²⁴⁹ Türk-İş Yıllığı, 1999, c.2. s.51.

²⁵⁰ Sayım Yorgun, "Küreselleşme Sürecinde Sendikalar", MESS Mercek Dergisi, (Ekim 1998), s.20.

²⁵¹ Aynı, s.21.

Dünyada ve Türkiye’de küreselleşme olgusunun giderek gelişmesiyle birlikte üretimde kullanılan teknolojilerde de gelişmeler yaşanmaktadır. Üretimde kullanılan teknolojinin değişmesiyle birlikte işgücünün yapısında da bazı değişimler yaşanmıştır. Artık yeni üretim sisteminde vasıflı veya kalifiye işgücüne ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler sendikal yapıda da bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Buna göre üretim tekniklerinde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda gerek özel sektörde gerekse kamu sektöründe kurulu bulunan sendikaların bu gelişmeleri doğrudan takip edebilmeleri için yenilik yaratmaları, gelişme sağlamaları ve yeni politikalar geliştirmeleri söz konusudur. Üretim tekniklerinde meydana gelen değişimleri özel sektörde bulunan sendikalar içinde buldukları yapı nedeniyle doğrudan takip etmek zorunda kalacaklardır ancak, kamu sektöründeki sendikaların da buna özen göstermesi gerekmektedir.

Küreselleşme sonrasında sendikal yapıdaki değişimleri etkileyen bir başka kavram da teknolojik değişimlerdir. Günümüzde gerek özel sektörde gerekse kamu sektöründe kurulu bulunan sendikalar evrensel koşulları da dikkate alarak teknolojik gelişmeye destek vermek zorundadırlar. Artık işçi sendikalarıyla işletme yönetimlerinin teknolojik yenilenme konusunda birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.

1.3. Küreselleşme Karşısında Sendikalardan Beklenenler

Günümüz koşullarında örgütlü işgücünün küreselleşme sürecine gereken hızda tepki veremediği ve gerileme süreci yaşayarak sarsıntı geçirdiği tartışılmazdır. Yapısal değişimler, teknolojik gelişmeler ve neoliberal ekonomik politikalar sendikalaşma oranlarını etkilemekte, sendikal hareketin sermaye karşısında pazarlık gücünü zayıflatmaktadır.

Tüm bu değişimler sonrasında sendikaların yeniden yapılanmasında farklı modeller öne sürülmektedir.

Bu modellerden ilki üçlü diyalogu esas alan ve merkezi örgütlenmeye dayalı “uzlaşmacı sendikacılık modeli”, ikincisi ücret ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi hedefleyen, mesleki yapılanmaya dayalı “Amerikan sendikacılık modeli” ve üçüncüsü de verimlilik ve üretim kalitesini öne alan işyeri esasına dayalı “Japon sendikacılık modeli” ve bunların dışında, işyerinin hızla değişimine ayak uydurmasını engellemeyen, esnek, ademi

merkeziyetçi örgütlenmeye dayalı, sosyal diyalogu esas alan, çeşitlenen bireysel talepleri karşılayacak hizmetlere göre organize edilmiş, işyeri ağırlıklı olarak uluslararası düzeyde örgütlenmiş karma modelden söz edilmektedir.

Bu noktada hangi sendikal modelin benimseneceği açıklığa kavuşturulmalıdır ve sendikaların algılaması gereken en önemli şey, ulus devletlerin etkinliğinin sınırlandırılması ve sermaye ile örgütlü işgücü arasındaki ilişkilerin uluslararası boyutlu hale gelmesidir. Bugün işgücünün çoğu yabancı sermaye için çalışır hale gelmiştir. Bu durum sendikal hareketi küresel kılmak zorunda kalmıştır. Sendikalar bu çerçevede emekçinin ülkesi olmadığı düşüncesi ile uluslar ötesine geçerek uluslararası dayanışmayı ve işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemelidir.

Ancak sendikal hareketin uluslararası boyut kazanmasında bazı kritik unsurların sağlanması da kaçınılmazdır. Bu nedenle;

- Sendikaların değişik boyutlu küresel gelişmeleri bilimsel nitelikte değerlendirmeleri,
- Geleceğe yönelik öngörülerde bulunarak ortak politikalar oluşturmaları,
- Örgütlü oldukları şirketleri, sektörlerin ve ulusların bölgesel ve uluslararası perspektiflerini doğru algılamaları,
- İşçi- işveren- devlet üçlü yapısının küresel ölçekte oluşumunu desteklemeleri,
- Uluslararası çalışma standartlarının yaygınlaştırılarak etkinliğinin ve hatta bağlayıcılığının sağlanması,
- Uluslararası sendikal hareketi koordine edecek yapılanmayı gerçekleştirmeleri,
- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki sendikal dayanışmayı güçlü olanın zayıf olana baskısı yerine, karşılıklı işbirliği çerçevesinde oluşturmaları,

- Sendikal örgütler arasında özellikle dil farklılıklarından kaynaklanabilecek iletişim zorluklarını aşmaları,
- Hükümetler ile ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleriyle olan ilişkilerini güçlendirmeleri öncelikle gelmektedir. Sendikal hareketin uluslararası nitelik kazanmasıyla çalışma dünyasında özellikle emek üzerinden yapılan haksız rekabetin değişik uygulamaları belirlenmeli ve uluslararası ölçekte çalışma standartlarının korunması için ortak çaba ve politikalar oluşturabilmelidir.²⁵²

2. ÖZELLEŞTİRME VE SENDİKALAR

2.1. Yasalarda ve Hükümet Programlarında Özelleştirme Kavramı

Özelleştirmenin sendikalar üzerindeki etkisinden söz etmeden önce özelleştirme kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Buna göre teoride özelleştirme dar ve geniş anlamları olarak iki şekilde tarif edilmektedir. Dar anlamda özelleştirme, olayı sadece Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) çerçevesinde ele almakta ve KİT'lerin mülkiyet ve yönetiminin özel teşebbüse devri olarak tarif edilmektedir. Bunun yanında, geniş anlamlı özelleştirme olayı kamusal faaliyetler çerçevesinde genişletmekte ve kamusal faaliyetlerin önemli ölçüde sınırlandırılması veya KİT'ler tarafından yürütülen faaliyetlerin bütünü ile ortadan kalkması olarak tarif edilmektedir.²⁵³

Yapılan bu tanımlamalar doğrultusunda özelleştirme kamu sendikalarını çok daha direkt ve olumsuz yönde etkileyecek bir eğilim olarak görülmektedir.

Özelleştirme kavramı Türkiye'de 1980'li yıllardan bu yana varlığını sürdüren bir kavram olmuştur. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren özelleştirme kavramı üzerinde daha da durulmaya başlanmıştır. Bu durumu 1983'den günümüze kadar iktidarda bulunan hükümetlerin programlarını incelediğimizde daha iyi anlaşılabilir.

²⁵² Suat Kolukırık, **Sendikal Hareketin Sonu mu?**, <http://www.sendika.org>, (19.03.2002), s.4-5.

²⁵³ "Aktan, **Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme**, (Takav Matbaası, Ankara 1993), s.131."den Adnan Gülerman, **Özelleştirmenin İstihdam Üzerine Etkileri**, s.119'daki alıntı.

Dünyada ve Türkiye’de küreselleşme olgusunun gelişmesi beraberinde yeni bir kavram olan özelleştirme kavramını getirmiştir.

Ülkemizde özelleştirme düşüncesi Atatürk’ün direktifleriyle 1938 yılında çıkarılan 3460 sayılı Kanunla birlikte gelişmiştir. Söz konusu kanunun 6. maddesinde de şu hüküm yer almıştır; “Umumi Heyet bu Kanun hükümlerine tabi heyetinin mesaiyisini ve her teşekkül bilançosu ile kar ve zarar hesaplarını vuku bulacak teklif üzerine şirket haline getirilmesine dair mukarrerat ittihaz etmek ve bu kuruluşlarda icap eden kararları vermek vazife ve selahiyetine haizdir.” Belirtildiği üzere bu hüküm ile özelleştirmeye yönelik bir girişim yapılabilmesine imkan sağlanmıştır. Aynı Kanun’un 39. maddesinde de söz konusu şirketlerin Anonim veya Limited şirketi olarak kurulabilecekleri ve hisse senetlerinin nama yazılı olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak 3460 sayılı Kanun’da belirtilen bu hükümler 440 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesine kadar hiç uygulanmamıştır.²⁵⁴

Ülkemizde 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde özelleştirme konusu tekrar gündeme gelmiştir. Demokrat Parti’nin 1946 yılında ilan edilen programında özelleştirme ile ilgili olarak çeşitli hükümler yer almıştır. Hükümet programının 43. maddesinde iktisadi hayata özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu belirtilmiştir. 45. maddede de ise yönetimin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi faaliyetlerin özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği veya yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği belirtilmiştir. Fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; özellikle ana sanayi ve büyük enerji santrallerini kurmak; demiryolu, liman, su işleri yapmak, büyük taşıt vasıtalarını inşa etmek ve işletmek, milletin gelecek nesillere de daimi menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak şeklinde olması öngörülmüştür.

Programın 48. maddesinde de yukarıda belirtilen iktisadi faaliyetlerin dışında faaliyette bulunan tüm Kamu İktisadi Teşebbüslerinin elverişli şartlarla özel kesime devredileceği belirtilmiştir.²⁵⁵

²⁵⁴ Coşkun Can Aktan, “Özelleştirme ve Türkiye Deneyimi”, **Özelleştirme Sempozyumu 28-29 Nisan 1994**, (Manisa 1994), s.46.

²⁵⁵ Aynı, s.47.

24 Ocak 1980 Kararlarına kadar özelleştirme konusu hükümet programlarında geniş yer almıştır. Ancak 24 Ocak Kararları ile ülkenin ekonomik sistem politikasındaki değişimle birlikte özelleştirme konusunda da bazı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu kararlar ile Kamu İktisadi Teşebbüslerinin serbest piyasa ekonomisi kurallarına göre çalışmalarına imkan sağlayacak tedbirler alınmıştır.

24 Ocak 1980 sonrasında ilk olarak 11.04.1983 tarih ve 60 sayılı KHK ile 440 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmış ve bu KHK, 2929 sayılı Kanun şekline dönüştürülmüştür. 2929 sayılı Kanun daha sonra 08.06.1984 tarih ve 233 sayılı KHK ile yürürlükten kaldırılmıştır. 24 Ocak 1980 sonrasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile ilgili olarak yapılan bu yasal düzenlemeler ile Kamu İktisadi Teşebbüslerinin serbest piyasa ekonomisine entegrasyonu yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

KİT'lerin serbest piyasa ekonomisine entegrasyonu ve daha sonra özelleştirilmesi düşüncesinin esasen 1983 seçimleri sonrasında iktidara gelen Anavatan Partisinin seçim beyannamesinde ve hükümet programında özelleştirmeye ilişkin olarak çeşitli hükümler bulunmaktadır. Demokrat Partinin seçim beyannamesinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri başlığı altında şu hüküm yer almıştır; "Partimiz, ilke olarak vatandaşlarımızın kendi güçleri ile veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara devletin doğrudan kaynak tahsis etmesini doğru bulmamaktadır. Bu şekilde mütalaa edilecek mevcut KİT'lerin tedricen millete devredilmesini uygun buluyoruz. Anavatan Partisi programında da aynı görüşleri bulmak mümkündür. Parti programınının 10. maddesinde devletin iktisadi kalkınmadaki rolü açıklanarak şöyle denmiştir: "Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir; istisnai olarak geri kalmış bölgelerde sınai tesisler kurulabilirse de bu teşebbüsler kısa sürede millete devredilmelidir. Anavatan Partisi iktidara geldikten sonra özelleştirme ile ilgili olarak 2983 sayılı Kanunu yürürlüğe koymuştur. Daha sonra 2929 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılarak bunun yerine getirilen 233 sayılı KHK'nin 38. maddesinin özelleştirmeye ilişkin genel çerçeve kabul edilen 3291 sayılı Kanun yürürlüğe konulmuştur.²⁵⁶

Özelleştirmenin sendikalar üzerindeki etkisinden söz etmeden önce özelleştirme kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Buna göre teoride özelleştirme dar ve geniş anlamları olarak iki şekilde tarif edilmektedir. Dar anlamda özelleştirme, olayı sadece Kamu

²⁵⁶ Aynı, s.51.

İktisadi Teşebbüsleri (KİT) çerçevesinde ele almakta ve KİT'lerin mülkiyet ve yönetiminin özel teşebbüse devri olarak tarif edilmektedir. Bunun yanında, geniş anlamli özelleştirme olayı kamusal faaliyetler çerçevesinde genişletmekte ve kamusal faaliyetlerin önemli ölçüde sınırlandırılması veya KİT'ler tarafından yürütülen faaliyetlerin bütünü ile ortadan kalkması olarak tarif edilmektedir.²⁵⁷

Yapılan bu tanımlamalar doğrultusunda özelleştirme kamu sendikalarını çok daha direkt ve olumsuz yönde etkileyecek bir eğilim olarak görülmektedir.

Konunun başında da belirttiğimiz gibi özelleştirme konusuna 1983 yılından günümüze kadar iktidara gelen hükümetler tarafından da özen gösterilmiştir. Bunu 1983-1997 yılları arasındaki dönemde iktidarda bulunan siyasi partilerin hükümet programlarını incelediğimizde daha iyi anlamak mümkündür.

²⁵⁷ "Aktan, a.g.e., s.131."den Gülerman, a.g.e., s.119'daki alıntı.

TABLO 3: HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÖZELLEŞTİRME

HÜKÜMETLER	HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÖZELLEŞTİRME
<p>45.HÜKÜMET 13.12.1983 ANAP HÜKÜMETİ</p>	<p>Hükümetimiz ilke olarak vatandaşlarımızın kendi güçleriyle veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara devletin doğrudan kaynak tahsis etmesini doğru bulmamaktadır. Bu şekilde mütalaa edilebilecek mevcut KİT'lerin tedricen millete devredilmesini uygun buluyoruz. KİT'lerin karlı ve verimli işletmeler haline getirilmesi amacıyla gerekli düzenlemeler yapılacaktır.</p>
<p>46.HÜKÜMET 21.12.1987 ANAP HÜKÜMETİ</p>	<p>KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmaları hızlandırılacak, devletin yeni ticari ve sınai yatırımlara girmesi özel durumlar dışında sınırlandırılacaktır.</p> <p>KİT'lerin özelleştirilmesi konusu önümüzdeki dönemin başlıca faaliyetleri arasında yer alacaktır.</p>
<p>47.HÜKÜMET 09.11.1989 ANAP HÜKÜMETİ</p>	<p>Bu programdaki özelleştirme konusu bir önceki programla aynı biçimdedir.</p>
<p>48.HÜKÜMET 23.06.1991 ANAP HÜKÜMETİ</p>	<p>Özelleştirme konusuna yalnızca madencilik sektörü ve elektrik enerjisi üretimiyle ilgili açıklamalarda değinilmiştir.</p>
<p>49.HÜKÜMET 21.11.1991 DYP-SHP HÜKÜMETİ</p>	<p>Her ne pahasına olursa olsun, özelleştirme veya bütçeye gelir sağlamak değil, ekonomide verimin ve rekabetin artırılması temel amaç olacaktır. Özelleştirme, özel kurumlar tarafından önceden saptanmış hazır modeller yerine, her kuruluşun imkan ve ihtiyaçlarına uyan yöntemlerle uygulanacaktır. Özelleştirme KİT'lerin mali bünyelerinin kuvvetlendirilmesi için de araç olarak kullanılacaktır.</p>

Kaynak: Erkan Yüksel, **Basın ve Siyaset Gündeminde Özelleştirme**, (Eskişehir, 2000), s.64-69.

TABLO 4: HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÖZELLEŞTİRME

HÜKÜMETLER	HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÖZELLEŞTİRME
<p>50. HÜKÜMET 25.06.1993 DYP-SHP HÜKÜMETİ</p>	<p>KİT'ler, bağlı ortaklıklar, devlet iştirakleri, genel bütçeye dahil iktisadi kuruluşların süratle özelleştirilmeleri yoluna gidilecektir. KİT reformu programı yaygın ve hızlı özelleştirme programı ile birlikte yürürlüğe konulacaktır. Sürekli zarar eden ve özelleştirilmeleri mümkün olmayan kuruluşların, tamamen veya kısmen tasfiyesi söz konusu olacaktır. KİT reform programı ve özelleştirme uygulamalarının yol açacağı istihdama yönelik sorunlar, gerektiğinde uluslararası kuruluşların desteğinden de yararlanılarak oluşturulacak sosyal güvenlik ve koruma sistemi içerisinde çözülecektir.</p>
<p>51. HÜKÜMET 05.10.1995 DYP HÜKÜMETİ</p>	<p>Ekonomik istikrarın sürdürülmesinde özelleştirme esas olduğu için, bu alandaki uygulamaya kararlılıkla devam edilecektir.</p>
<p>52. HÜKÜMET 30.10.1995 DYP-CHP HÜKÜMETİ</p>	<p>Özelleştirme uygulamalarında devletin ve toplumun ortak yararlarının gözetilmesine, tekelleşmenin önlenmesine özen gösterilecektir.</p>
<p>53. HÜKÜMET 06.03.1996 ANAP-DYP HÜKÜMETİ</p>	<p>Ekonomide verimliliği arttırmak, maliyet yapısını rekabet edebilir seviyeye indirmek, serbest piyasa koşullarını sağlamak ve devletin ekonomide ticari ve üretici rol üstlenmesi yerine asli fonksiyonlarından adalet, güvenlik ve büyük alt yapı yatırımlarına zaman ve kaynak kazandıracaktır. Devletin üretimden çekilmesinin aracı özelleştirmedir. Bu konudaki temel yaklaşımımız, KİT'lerin özelleştirilmesi yanında, pazarlanabilir kamu hizmetlerinin de özel kesime devredilmesi yönündedir. Özelleştirme ne kadar doğru bir yaklaşımsa, onun ciddi, hukuki temelleri sağlam ve toplumsal olarak kabul edilebilir bir şeffaflık içerisinde gerçekleştirilmesi de o kadar doğru bir iştir.</p>

TABLO 5: HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÖZELLEŞTİRME

HÜKÜMETLER	HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ÖZELLEŞTİRME
<p style="text-align: center;">53. HÜKÜMET 06.03.1996 ANAP-DYP HÜKÜMETİ</p>	<p>Özelleştirmede rekabetçi ortamın oluşturulmasına, tüketici haklarının korunmasına, gerekli teknolojik yenilemenin ve yatırımların gerçekleştirilmesine ve tekellerin oluşturulmasına dikkat edilecektir. Özelleştirme ilke olarak kamu bankaları da dahil olmak üzere bütün KİT'leri kapsayacaktır. Ancak özelleştirilmesi zaman alacak olan KİT'lerde de özel kesim ilkelerine uygun olarak verimli çalışmasını sağlayacak düzenlemelerin yapılması da sağlanacaktır.</p>
<p style="text-align: center;">54. HÜKÜMET 28.06.1996 RP-DYP HÜKÜMETİ</p>	<p>Özelleştirme faaliyetlerine hızla devam edilecektir. Ancak, özelleştirilmesi zaman alacak KİT'lerin özel sektör ilkelerine uygun olarak verimli çalışmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır. Özelleştirme şeffaflık ve kararlılık içerisinde gerçekleştirilecektir. Enerji, ulaştırma ve telekomünikasyon kuruluş ve hizmetlerinin özelleştirilmesiyle ilgili yasal düzenlemeler geciktirilmeden yapılacaktır.</p>
<p style="text-align: center;">55. HÜKÜMET 30.06.1997 ANAP-DSP-DTP HÜKÜMETİ</p>	<p>KİT'lerin yönetim ve denetim sistemlerinin yeniden yapılandırılması, yıllardır ülkemiz gündeminin ilk sıralarında yer alan ve genel ekonomi açısından hayati öneme sahip özelleştirme sürecinin hızlandırılabilmesi için gerekli tedbirleri de içerecektir. Özelleştirme sürecine hız verilirken ortaya çıkabilecek muhtemel olumsuzlukları önleyebilmek amacıyla özellikle doğal tekel konumunda olan KİT'ler için kanuni düzenlemeler yapılacaktır. Hükümetimizin özelleştirme konusundaki temel anlayışı, çeşitli sektörleri rekabete açarak veya bu sektörlerdeki rekabeti güçlendirecek, hizmet ve ürün kalitesinin yükselmesini, fiyatların düşmesini, sermayenin çalışanların ve yöre halkının talepleri de dikkate alınarak tabana yayılmasını sağlamaktır. Bu çerçevede tekelleşmeyi önleyici, tüketici ve işçilerin haklarını koruyucu ve denetleyici mekanizmalar ve organlar kurulacaktır. Özelleştirme aynı zamanda gider tasarrufunu sağlamaya yönelmelidir.</p>

Hazırladığımız TABLO 3-4-5 de göstermektedir ki, 1983'den günümüze kadar iktidara gelen tüm hükümetler özelleştirme çalışmalarında bulunmuşlardır. Hazırlanan hükümet programlarında özellikle KİT'lerin özelleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Bunların dışında bankaların, enerji, ulaştırma vb. kuruluşların özelleştirilmesi çalışmaları yer almıştır.

2.2. Özelleştirme ve Sendikalar

Özelleştirme kamu kuruluşlarının sadece özel sektöre devriyle sona ermemekte aynı zamanda özelleştirilen işletmelerin çalışanları ve sendikaları da bundan doğrudan etkilenmektedir.

Özelleştirilen, işletmeler çalışanlarını ve sendikalarını pay senedi dağıtımı yoluyla ortak yapma politikası uygulamaktadırlar. Bu tür politikaların uygulanmasının temel amacı işletmelerde çalışanlarla ilgili konulara sendikaları da dahil etme ve bu konuda sendikalardan gelebilecek tepkileri karşılama olarak belirtilmektedir.²⁵⁸

Ancak tüm bu programlara ve çalışmalara karşın ülkemizde sendikalar genel olarak özelleştirme eğilimlerine karşıdır. Sendikaların özelleştirme eğilimlerine karşı çıkma nedenleri özelleştirilen işletmelerdeki işçilerin işsiz kalmaları yani işten çıkarılmaları dolayısıyla istihdam daralmasının oluşması ve sendikaya üye işçi sayısının azalması nedeniyledir. Bu neden, HAK-İŞ Konfederasyonunun 17-20 Aralık 1997 tarihleri arasında toplanan Olağan Genel Kurulu'nda da açıkça belirtilmiştir. Şöyle ki; "özelleştirme uygulamalarının işten çıkarmalara ve istihdam daralmalarına neden olacağı açıktır. Bu durum ise, Türkiye'de zaten fazla olan işsizliğin daha da artmasına neden olacaktır." denilmektedir.²⁵⁹ Yapılan araştırmalar da göstermiştir ki özelleştirme nedeniyle işten çıkarılan işçi sayısı 1997 yılında 3113 kişi iken bu rakam 1998 yılında 4242, 1999 yılında da 403 olarak kaydedilmiştir.²⁶⁰

Bununla birlikte, bazı sendikaların, firmaların pay senetlerini satın alma eğilimi içine girdikleri de bilinmektedir. Örneğin, TÜRK-İŞ'e bağlı Türk Metal-İş Sendikası adına yapılan açıklamada sendikanın parasının banka yerine pay senedi alımına yatırılması savunulmuştur.

²⁵⁸ Alpaslan Işıklı, **Küreselleşme ve Demokratikleşme**, (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları:14, Ankara 1995), s.92.

²⁵⁹ "Hak-İş Genel Kurul Çalışma Raporu-1992, s.407." den **Özelleştirme Sempozyumu**, s.130'daki alıntı.

²⁶⁰ **Petrol-İş Yıllığı**, (Petrol-İş Yayın-58, 1997-1999), s.741.

Ayrıca bağımsız Las Petkim-İş Sendikası adına, ilk planda, örgütlü oldukları Good Year ve Aksa firmalarının pay senetlerini satın alacakları açıklanmıştır. Aynı şekilde 1995’li yıllarda SEK işletmelerinin özelleştirilmesi eğilimlerinin artmasıyla birlikte HAK-İŞ’e bağlı Özgıda-İş Sendikası da bu işletmeleri satın alma talebiyle ortaya çıkmıştır. Demek ki, özelleştirme çalışmalarına sendikalar zaman zaman karşı çıksalar da, özellikle özelleştirilen işletmelere ait pay senetlerini satın alarak işletmeye ortak olma düşüncesine de sahip olmaktadır.²⁶¹

Buna rağmen bazı sendikalarca işçilerin işletmelerde pay sahibi yapılmaları bir aldatmaca olarak kabul edilmektedir. Sendikalara göre işçiler pay sahibi olunca ücretlerin artması gibi bir silahı kullanamayacaklardır. Üretimi azalttığında ise kar azalacağı için hisse senedinin borsada değeri düşecektir. Sonuç olarak sendikalar işçinin ya karın ya da ücretin artması gibi bir ikileme karşı karşıya bırakıldığını ileri sürmektedirler.²⁶²

Özelleştirme sonrasında ortaya çıkabilecek tüm bu sorunları çözümlenebilmek esasında işçilerin ve sendikaların özelleştirme eğilimlerinin kapsamında tutulmalarıyla mümkündür.

2.3. Özelleştirme Politikaları Sonrasında Gerçekleştirilen Sendikal Eylemler

1992-1995 döneminde özelleştirmeye tepki olarak gerçekleştirilen önemli eylemler şunlar olmuştur:

- 21 Şubat 1992’de Kırklareli Demirköy’de Orman Ürünleri Sanayiinin özelleştirilmesine karşı 1000 kişinin katıldığı bir miting yapılmıştır.
- İstanbul Bakırköy Sümerbank Konfeksiyon İşletmesi işçileri ile Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası işçilerinin ödenmeyen ücret ve alacak sorunlarından kaynaklanan protesto eylemleri 1993 yılı boyunca sürmüştür.

²⁶¹ Işıklı, a.g.e., s.92.

²⁶² “İ. Hakkı Kurt, **KİT’lerin Özelleştirilmesi ve Petkim Örneği, Aliğa Emek Şenlikleri**, (Tüze Yayıncılık 1990), s.55.” den Deniz Kağmıoğlu, **Türkiye’de Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı ve Küreselleşmenin Etkileri**, (Eskişehir 1999), s.299’daki alıntı.

- 16 Haziran 1993'te Bakırköy Sümerbank işçileri özelleştirmeye karşı sloganlar atarak protesto gösterisi yapmışlardır.
- 17 Haziran'da Sümerbank Bakırköy, Yıldız Porselen ve Beykoz Deri Kundura fabrikalarında çalışan 3000'e yakın işçi, alacaklarının ödenmemesinin özelleştirme planından kaynaklandığını ileri sürerek işi bırakmışlardır. 18 Haziran'da eylemler Denizli'ye sıçramıştır.
- 2 Temmuz 1993'te, SEK'in İzmir Fabrikasında çalışan HAK-İŞ'e bağlı Özgıda-İŞ'e üye bir grup işçi özelleştirme girişimini protesto etmişlerdir.
- 7 Ağustos 1993'te Et Balık Kurumu ve SEK işçileri özelleştirmeye karşı tepkilerini ürettiklerini bedava dağıtarak göstermişlerdir.
- 8 Ağustos'ta sağlık çalışanları, İstanbul Tabip Odasınınca düzenlenen "Beyaz Yürüyüş" ve mitingiyle sağlık hizmetlerinde özelleştirmeye karşı çıkmışlardır.
- 14 Ekim'de İstanbul'da Belediye Memurları Sendikası'na (Bem Sen) bağlı belediye memurları Büyükşehir Belediyesi önünde özelleştirme ve taşeronlaşmayı protesto gösterileri düzenlemişlerdir.
- 19 Ekim 1993'te Sümerbank Bakırköy fabrikası işçileri özelleştirmeyi protesto etmek amacıyla fabrikayı bir gün boyunca terk etmeyip toplu vizite eylemi yapmışlardır.
- 8 Aralık 1993'te Gölcük Tersanesi ve diğer askeri işyerlerinde çalışan HARB-İŞ üyesi işçiler özelleştirmeyi protesto için yemek boykotu yapmışlardır.
- 14 Nisan 1994'te Sümerbank Bakırköy fabrikası işçileri hükümetin özelleştirme politikasını ve zamları protesto etmişlerdir.
- 22 Nisan 1994'te İETT ve Tekel çalışanları İstanbul'da zam ve özelleştirme paketine tepki eylemi gerçekleştirmişlerdir.

- 24 Ekim 1994'te Ereğli Demir Çelik fabrikalarının işçilerinin miting eylemleri olmuştur.
- 27 Ekim 1994'te kamu çalışanları, işyerlerinin özelleştirilmesi, ücretlerin fiilen dondurulması ve sosyal haklarının sınırlandırılmasını protesto etmek, grevli ve toplu sözleşmeli sendikal haklarının tanınmasını sağlamak için yeniden eyleme geçmişlerdir.
- 21 Kasım 1994'te özelleştirmenin durdurulmasını, çalışanlar arasındaki ayrımın ortadan kaldırılarak toplu sözleşme ve grev hakkının tanınmasını, sendikal mücadeleler karşısındaki baskı ve sürgünlere son verilmesini sağlamak amacıyla, PTT çalışanları 1 hafta boyunca iş bırakmaya karar vermişlerdir.
- 29 Kasım 1994'te Liman-İş Sendikası ve liman çalışanları, özelleştirme kapsamında bulunan limanların özelleştirilmesini engellemek için eylem hazırlığına girişmişlerdir.
- 20 Nisan 1995'te METAŞ'ın özelleştirilerek bir firmaya satılmasıyla birlikte işçiler fabrika içerisinde 48 saatlik bir iş bırakma eylemine başlamışlardır.
- 22 Temmuz 1995'te EBK işçileri bir hafta sonra yapılacak satış ihalesini protesto etmek için işyerini terk etmeme eylemi başlatmışlardır.²⁶³

Sendikaların, kendilerini çok yakından ilgilendiren özelleştirme politikası ve girişimleri karşısındaki tepkileri olumsuz olmuştur. Sendikalar zaten çeşitli nedenlerle zorlandıkları 1980 sonrasında, bir de özelleştirme girişimleri nedeniyle ciddi kaygılar yaşamışlardır.

Özelleştirme hususunda TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Konfederasyonları ve bağlı sendikalarda benzer bir tepki görülse de ileri sürülen görüşler arasında bazı farklılıklar da görülmüştür.

²⁶³ Alkan Soyak, "Özelleştirme Karşısı İşçi ve Sendika Eylemleri", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, (c.2, İstanbul 1998), s.497.

TÜRK-İŞ'in özelleştirmeye bakış açısı şöyle özetlenmektedir; "KİT'lerin ekonomide çok önemli bir yeri vardır. 1990 yılında 500 büyük endüstri kuruluşunun 91'i kamu kuruluşudur. KİT'ler toplam endüstri üretimimizin yaklaşık 1/3'ünü sağlamaktadır ve bu özellikleriyle dengeli kalkınma, bölgeler arası farkın en aza indirilmesi için KİT'lere olan ihtiyacımız sürmektedir. KİT'ler özelleştirilmeli, siyasal etkilerden uzak tutulmalıdır. KİT'lerde sürekli bir yönetim, karar özgürlüğü, modern işletmecilik anlayışına dayalı reorganizasyona gidilmelidir. Bu bağlamda hükümet programlarında yer alan KİT'lerin yeniden düzenlenmesi konusundaki görüşler yeniden hayata geçirilmelidir. Yapılması gereken özelleştirmelerde endüstri ilişkilerinin tarafları arasında bir uzlaşma sağlanmalı, bu çerçevede yeni istihdam sahaları yaratılmalı, işsizlik sigortasına geçilmelidir. Stratejik önemi bulunan sektörlerde özelleştirme yapılmamalıdır. TÜRK-İŞ ilke olarak özelleştirmeye karşı olmakla birlikte, zorunlu özelleştirmelerde hükümet ile bazı koşullarda anlaşmaya varmayı da düşünmektedir."

DİSK'in ise, özelleştirme konusunda daha katı bir tutum içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. DİSK, "..... özelleştirmenin güncel sınıf savaşımının odak noktasını oluşturduğunu, dünya kapitalizminin bu krizden çıkmak için dayattığı çözümlerin bir parçası olduğunu, özelleştirmenin işçi sınıfı için örgütsüzleştirme, gelişmekte olan ülkeler için de endüstrisizleşme anlamına geldiğini söylemekte ve özelleştirme değil endüstrileşme ve demokratikleşme" demektedir.

HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı da, "Türkiye'de KİT'lerin zarar etmelerinin en büyük nedeni siyasi müdahalelerdir. Bir anlamda bir kısım KİT'ler bilerek zarar ettiriliyor ve mevcut uygulamalar çerçevesinde özelleştirme adı altında yerli ve yabancı sermayeye haraç-mezat satılmak isteniyor." demektedir. Ancak HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı özelleştirme gerçeğini kabul etmek zorunluluğunu bu şekilde belirtmiş olmaktadır. Mevcut durumda özelleştirme uygulamaları işten çıkarmalara ve istihdamın daralmasına sebep olmaktadır. Bu durum ise zaten yüksek düzeyde olan işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle işsizlik sigortası uygulamasına süratle geçilmeli ve öncelikle özelleştirme sonucu işsiz kalanlar bu uygulamadan yararlandırılmalıdır.²⁶⁴

²⁶⁴ Koray, a.g.e., s.215-216.

3. ESNEK ÇALIŞMA VE SENDİKALAR

3.1. Esneklik Kavramı ve Gelişimi

Bugün Türk İşçi Hareketinin gündemine girmeye başlayan bir başka kavramda esneklik ve bununla birlikte ortaya çıkan esnek çalışma konularındır. Bu doğrultuda esneklik kavramının sendikalar ve sendikaların uyguladıkları politikalar üzerindeki etkilerinden söz etmeden önce esneklik kavramından kısaca bahsetmekte yarar vardır.

Türkiye’de 1980’li yıllarda sistemi temelinden sarsan değişiklikler yaşanmaya başlamış; ekonomik ve sosyal yapı, yaşanan değişimlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. 1980’li yıllarda sistemi temelinden sarsan değişimlere şöyle bir göz attığımızda dikkati ilk çeken konu teknolojik değişmelerin çalışma hayatına etkileri olmaktadır. Hızla ilerleyen teknoloji sonucu ağır işler makinelere devredilmiş, nitelikli işler “nitelikli işçilik” kavramını ortaya çıkarmış, teknoloji başta ekonomi olmak üzere her şeye hakim olmuştur. Faiz, üretim çeşidi, üretim maliyetleri, girdi çeşitlenmesi gibi iş piyasasında yaşanan hızlı değişiklikler, hızlı karar ve uygulama zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmelerin ışığı altında yaşanan uluslararası rekabet, işletmeleri gücünü korumaya yöneltmiştir. Şehirleşme ve modern toplum, ulaşım sorunu, kadınların çalışma yaşamında aktif rol almaları daha çok boş zaman ihtiyacını doğurmuştur.²⁶⁵

Çalışma hayatında esneklik sadece çalışma saatlerinde ve şekillerinde esneklik olarak algılanmamalıdır. İstihdam esnekliği, fonksiyonel esneklik , ücrette esneklik, ücret dışı işgücü maliyetlerinde esneklik, eğitimde esneklik, çalışma hayatında esnekliğin değişik görünümünü oluşturmaktadır. İstihdam esnekliği, işe alma ve işten çıkarma şartlarında esneklik olarak tanımlanabilir. İşletmenin iç dinamizmini arttırmayı hedefleyen fonksiyonel esneklikte amaç işçilerin birbirlerinin işlevlerini devralarak vasıfların çeşitlendirilmesidir. Piyasa şartlarına uyum imkanı getiren ve emeğin maliyetini düşüren bir diğer faktör de ücrette esnekliktir. Ülkemizde işverenin ve işçinin ücret üzerinden devlete yaptığı ödemelerin kabarcıklığı ücret dışı işgücü maliyetlerinde esneklik kavramını beraberinde getirmektedir. Ortalama brüt ücretten devlete yapılan kesintilerin oranı 1985 yılında %31 iken bu oran 1991 yılında

²⁶⁵ Kubilay Atasayar, “Türk İşverenleri Açısından Türk İş Hukukundaki Esneklik”, **Çalışma Hayatında Esneklik, Çeşme Altın Yunus 27-31 Ekim 1993**, (Kasım 1994, İzmir), s.316.

%38.8'e ulaşmıştır. Son olarak eğitimde esneklik, eğitim ve yeniden eğitim programlarının işverenlerin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi anlamını taşımaktadır.

Türk işverenleri açısından esnekliği gerektiren nedenleri incelediğimizde ortaya çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilmektedir;

Son yıllarda büyük işletmelerde %15 oranında küçülme kaydedilmiştir. 500'den fazla işçi çalıştıran ortalama 750 işyeri mevcut iken, bu 500 civarına inmiştir. Buna karşılık 1 ile 9 işçi çalıştıran ortalama 350 bin işletme bulunmaktadır. Türkiye'de sosyal politikaların faturasını büyük işletmeler ödemektedir. Tüm vergi ve sosyal güvenliğin yükünü sendikalara muhatap mevzuata uygun çalışan şirketler kaldırmaktadır. Küçük işletmeler ise katı mevzuat kurallarında çok daha kolay kaçabilmektedir.

Sonuç olarak tüm bu gelişmeler Türk çalışma hayatında da esnekliği zorunlu kılmaktadır. Çalışma hayatında esnekliğe geçişle regülasyon (düzenleyicilik) yerine deregülasyona (düzenleyiciliğe son verilmesi) önem verilmiş, katı hukuk kurallarının işletmelerin küçülmelerine ve yatırımların dışa kaymasına neden olmuştur.²⁶⁶

Tüm bu gelişmeler sonrasında "esnek çalışma" konusunda iki farklı yaklaşımdan söz edilmektedir.

Birinci yaklaşım, esnek çalışmayı çalışanların yararına olarak değerlendirmek ve çalışanların iş yaşamını kendi yaşamlarına uydurmak için başvurdukları çalışma biçimleri olarak ele almaktadır. Çalışma kavramının ve çalışmanın çağımızda aldığı değişik biçimler artık işçileri, işi daha farklı değerlendirmeye itmektedir. İş yaşamını kişisel tercihlerine uydurmak isteyen bazı işçiler, kendi özel yaşamlarına uygun çalışma biçimleri aramaktadırlar. Eğitim gereksinimleri, aile gereksinimleri ve emeklilik dönemine ilişkin farklı yaklaşımlar, farklı istihdam biçimlerine yol açabilmektedir.²⁶⁷

İkinci yaklaşım, esnek çalışmaya işverenler açısından yaklaşımdır. Bazı işverenlerin işyerlerinde, gerek sayısal anlamda, gerekse yapısal anlamda istihdam eksikliğini aradıkları söylenmektedir. İşin niteliğinden dolayı esnek çalışma biçimlerine geçmek isteyen

²⁶⁶ Aynı, s.316-317.

²⁶⁷ Aynı, s.324.

işverenlerle, kişisel tercihlerinden dolayı esnek çalışma biçimlerine geçmek isteyen işçiler, kuşkusuz bu konuda her iki tarafın sorunları ve talepleri göz önüne alınarak, bir uzlaşmaya gidebilmektedirler. Ancak, sanayileşmiş ülkelerdeki deneyim göstermiştir ki, yukarıda sözü edilen iki eğilim marjinal niteliktedir. İşverenler esnekliği, deregülasyon ile eş tutan bir anlayış içerisinde dirler. Onlara göre esnek çalışma, standart çalışan işçilerin kazanılmış haklarından kurtulmalarının bir yoludur. Böyle bir anlaşma ile savunulan esnek çalışma, kısa ve güvensiz iş, hafta sonu çalışması, ücret farklılıkları, sendikaların zayıflaması ve nihayet ücret esnekliği adı altında gerçek ücretlerin düşürülmesi ile sonuçlanmaktadır. İşverenlerin bu anlayışla savundukları esnek çalışma biçimleri konusunda işçilerin ve sendikaların işverenle uzlaşmaları mümkün olmamaktadır.²⁶⁸

Esnek çalışma sözcüğü bir anlamda tehlikeler içeren bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılığa karşı esnekliği savunmak, insanlara cazip gelebilmektedir. Özellikle standart çalışmanın katılıkları karşısında kişisel yaşamlarında da katılıklarla karşılaşan işçiler için çalışma yaşamının esnekleştirilmesi, karşı çıkılması zor bir olgudur. Çalışma saatleri ve çalışma biçimleri esnekleştirilirken, sonunda, kazanılmış sosyal ve sendikal hakların da iyice esnekleşerek kayıp gitmesi tehlikesi, esnek çalışmanın yararları konusundaki yaygın kampanya içerisinde gözden kaçabilmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bu tehlike daha da büyük olmaktadır. Geniş işçi yığınlarının katı da olsa standart bir çalışma biçimine kavuşmak ve bu biçimi korumak özlemi içerisinde olduğu ülkemizde esnek çalışma adı altında, Avrupa Topluluğu'nda görüldüğü biçimde işin işçiye uydurulması eğilimini değil de, yine Avrupa Topluluğu'nda görüldüğü biçimde deregülasyonu karşımızda bulma ihtimalimiz çok yüksek olmaktadır.²⁶⁹

Esneklik, küreselleşme sonrasında gelişmeye başlayan yeni üretim sistemleri ve bu bağlamda ortaya çıkan yeni organizasyon sistemleri ile çalışma yaşamında sıkça duyulan bir kavram olmuştur.

Esneklik ve buna bağlı olarak esnek çalışma farklı görüşlerin çarpıştığı, tartışmalı bir alanı oluşturmaktadır. İşveren ve örgütleri esnekliği, küreselleşen dünyada artan fiyat ve kaliteye dayalı rekabetin kaçınılmaz bir gerekliliği olarak savunmakta ve uygulamaktadırlar. İşçi sendikaları, işçiler arasındaki dayanışmayı azaltıp, bireyselleştirmeyi arttırarak sendika

²⁶⁸ Aynı, s.324.

²⁶⁹ Aynı, s.325.

üyeliğini zayıflatması, haftalık çalışma sürelerinin kısılmasına alternatif olması, fazla mesaiyi azaltması ve esnek çalışanlarla tam gün çalışanlar arasındaki eşitsizlikler yaratması nedeniyle esnek çalışmaya olumsuz bakmakta, karşı çıkmaktadırlar.²⁷⁰

Dünya pazarını değişken ve istikrarsız pazar koşullarına ve ürün tercihlerine uyum sağlamaya çalışan işveren kesiminin uyguladığı esnek çalışma biçimleri sayesinde, işçilik maliyetini asgari ücretin altına çekebildiği, dolayısıyla esnek çalışmanın işverene maliyet açısından büyük tasarruflar sağladığı görülmektedir. Ancak çalışma yaşamının daha ileri ve insani bir yapıya kavuşturulması ya da çalışma hayatının kalitesinin yükseltilmesi iddialarının tersine, esnek çalışmanın işçiler açısından çalışma süresinin uzaması, iş yoğunluğunun artması, sendikasılaştırma, kayıt dışı istihdamın artması, düşük ücret ve kötü çalışma koşullarının artması anlamına geldiği de açıktır.²⁷¹

3.2. Esnek Çalışma ve Sendikal Faaliyetler

Esneklik görüldüğü üzere çalışma yaşamında bireysel ve toplu düzeyde ciddi değişiklikler getirmektedir. Söz konusu değişiklikler sonrasında sendikalar da mevcut geleneksel politikalarını, varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla değiştirmek zorunda kalmaktadırlar.

Sendikal faaliyetleri doğrudan etkileyen bu değişiklikleri ana hatlarıyla şöyle değerlendirebiliriz;

- Her şeyden önce üretimin kitlesel yapılışı, başka bir deyişle aynı ve benzeri bir işi yapan çok sayıda işçi yerine, esneklik ile çok az sayıda işçiyi kapsayan üretim birimleri oluşmuş, işin çeşidi ve sayısı artmıştır. Ücretler arasında birkaç kata kadar varan farklılıklar yaşanmıştır. Bu durumda sendikaların ortak çıkarlarının birleşebilmesi zorlaşmıştır. Dağılan çıkarları geleneksel taleplerle sendikal platformda dile getirmek, bu talepler için tüm işçiyi mücadeleye çekmek önceki döneme göre daha zor olmuştur.

²⁷⁰ “Ansal Hacer. “İşçiler Neden Esnekleşmeye Karşı Çıkıyor?”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, (İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996), s.411.” den *Türk-İş Yıllığı, 1999*, c.1, s.569’den alıntı.

²⁷¹ “Hacer, a.g.m., s.412.” den *Aynı*, c.1, s.570’deki alıntı.

- Üretim sürecinde yeni üretim organizasyon sistemlerinin uygulanmaya başlanmasıyla işyeri sendikaları tarafından işçilere bu sistemleri gerçekleştirmek için gereken eğitimin verilmesi sağlanmalıdır. Eğer sendikalar bu uygulamalar üzerine politika oluşturmamışlarsa, gecikmiş olsalar bir arayış içerisine girmektedirler. İşte sendikalar açısından önemli bir diğer sorun da böyle doğmaktadır.
- İstihdama ilişkin esneklik, sendikalarda diğer bir dizi sorunu beraberinde getiren yönüyle öne çıkmaktadır. Bu sorunların başında, işverenin işçi sayısını dilediği gibi değiştirmesi uygulaması altında işçilerin işten çıkartılması gelmektedir.
- İletişim ve bilgisayar teknolojisinin de yardımıyla çok uluslu üretim biçiminin ulusal sınırlarını iyice etkisizleştirdiği bu süreçte rekabet üst sıralara tırmandırılırken, sendikaların bir işyeri ortamında istenmemesi de aynı oranda yoğunlaşmaktadır.
- Esneklik sendikaların temel işlevi olan toplu iş sözleşmelerini de etkilemektedir. Bu etkiler toplu iş sözleşmelerinin kapsamında daralma ve içeriğinde değişim olmak üzere başlıca iki şekilde yaşanmaktadır.²⁷²

3.3. Esnek Çalışmaya Yönelik Sendikal Politika Önerileri

Esneklik karşısında sendikal politika önerileri doğal olarak çok boyutlu olacaktır. Bunlar kapsamında çalışanların haklarının korunması öncelikli ve özel bir önem taşımaktadır. Bu temel gerçekten hareketle Türkiye’de esneklik konusunda sendikal politika önerileri şu şekilde sıralanabilir;

- Türkiye’de esnekliğin hizmet dahil tüm sektörlerde ne denli yaygınlık kazandığı, uygulandığı, işçi ve sendikaları nasıl etkilendiğine ilişkin somut örneklerin, sayısal verilerin elde edildiği sürekli araştırmalar yapılmalıdır.
- Esnekliğin örgütlenme ve toplu pazarlık faaliyetlerini etkilemesi üzerine Türkiye’de ortak sendikal politikaların oluşturulması için sendikalar arası etkin bir diyalogun geliştirilmesi ve giderek organik sendikal birleşmelerin sağlanması gerekmektedir.

²⁷² Aynı, s.576-578.

İçinde bulunduğumuz dönemde hem uluslararası hem de aynı ülke içerisinde sendikaların örgütsel olarak birleşme sürecinde oluşları dikkatlerden kaçmamalıdır.

- Esneklik ile işçilerin dağılan çıkarları birleştirilmedikçe her işçi grubu için ortak savunulan farklı talepler geliştirilip ortak uğraş hedefi edinilmedikçe sendikal örgütlenme yapılamamaktadır. Bu nedenle sendikalar işçilerin bir bölümünün değil, çalışan tüm ücretlileri kapsamalıdır. Bu anlamda farklılaşan istihdam biçimlerini azaltma ve sendika çatısı altında birleştirme yönünde ortak hedef edinilmeli ve kararlı uğraş verilmelidir.
- Esnekliği yasal olarak sağlayan ve sendikalaşmayı engelleyen mevzuat arındırılmalıdır.
- Toplu iş sözleşmelerinde esneklik üzerine ortak politikalar belirlenmelidir.
- İşletmelerin verimli olması, kuşkusuz sendikaların da isteğidir. Ancak işçi hakları çiğnenerek verimliliğin sağlanması kabul edilemez. Bu yaklaşımla “toplam kalite yönetimi” gibi üretim organizasyon sistemleri sendikalara rağmen uygulanmalı, sendikaların katılım ve müdahalesine açık olmalıdır. Yine bu süreçte yer alan eğitimler, sendikaların gözlemi ve müdahalesi dışında yapılmamalıdır. Her ne organizasyon yapılacaksa, uzun veya kısa vadeli olsun, sendikalar dışlanarak yapılmamalıdır. İşçilerin etkin bir şekilde yönetime katılmaları sağlanmalıdır.
- Sendikalaşmaya yol açan istihdam biçimlerine karşı işçiyi koruyucu mevzuat bir an önce çıkartılmalı ve hukuksal çerçeveye kavuşturulmalıdır.
- Çalışanların özgür iradeleriyle var olan sendikalar, sendikal demokrasinin ilke ve kurallarına özel bir titizlik göstererek mevcut sendikalaşmayı esneklik döneminde daha da arttırmalıdır. Zaten esnekliğin olumsuz etkileri sendikalaşmayla bertaraf edilmelidir.

➤ Sendikalar varlıklarını güç ortaya koyarak işverenlere kabul ettirmek ve işverenleri birlikte olmaya razı etmek durumundadırlar. Öteden beri var olan bu gerçeğin, esneklik döneminde çok daha ayrı ve özel bir öneme sahip olduğu kuşkusuzdur.²⁷³

4. YENİ TEKNOLOJİLER VE SENDİKALAR

4.1. Yeni Teknolojilerin Endüstri İlişkilerine Etkisi

Teknolojik gelişme, üretim ile ilgili yöntemleri, kullanılan araç gereç ve yöntemleri kapsayan bilgideki gelişmeyi ifade etmektedir. Yeni teknolojiler ise teknolojik değişimin günümüzde ulaştığı son aşama olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişme ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişim ve etkileşimlerle sanayileşmeye, sanayileşmeden de içinde bulunduğumuz yeni teknoloji aşamasına ulaşmıştır. Bu anlamda teknolojik değişim, var olan değişim sürecinin bir parçası olmaktadır. Bu değişim sürecinde teknik yeniliklerin, ekonomik gelişmeyle, toplumsal ve kurumsal değişikliklerle karşılıklı bağımlılıkları söz konusudur. Günümüzde ise bilimsel veya teknolojik devrim adı verilen tüm ekonomik alanları, üretim organizasyonunu, dağıtımını ve yaratılan gelirin paylaşımını doğrudan etkileyen yeni teknolojiler dönemi ortaya çıkmıştır. Son teknolojik gelişmeler emek yoğun makineleşme dönemini geride bırakarak sermaye yoğun makineleşme istemleri dönemini başlatmıştır.²⁷⁴

Pazar ekonomilerinde yönetim stratejilerinin temel amacı, işletmenin yaşaması için ön koşul olan, karı en üst düzeye çıkarmak ve düşmesini engellemektir. Bu nedenle işletme yönetimleri, diğer işletmelerle olan rekabet mücadelesinde, yeni teknolojiye yatırım yapmaktadırlar. Bir başka ifadeyle, yeni teknolojiler işletmelerin amaçlarına ulaşmalarında önemli rol oynamaktadır. Bu çerçevede yeni teknolojilerin uygulanması, işçi-işveren ilişkilerini çeşitli şekillerde etkilemektedir. Bu etkileme sürecinde teknolojik gelişme ile işçi-işveren ilişkileri arasındaki bağlantı işgücü piyasası, ürün, işletme ve işyeri organizasyonu gibi bir çok faktörün etkisine açık olmaktadır. Teknoloji, özellikle enformasyon teknolojisi alanında yaşanan hızlı değişim, üretim ve istihdam alanlarında önemli etkiler yapmıştır. Hızlı ekonomik büyüme ve yeni teknoloji bir çok işletmenin organizasyon yapısında ve sermaye yoğunluğunda değişimi gündeme getirmiştir. Sonuç olarak işkolu düzeyinde gereklilik haline

²⁷³ Türk-İş Yılıhğı, (Kasım 1999, c.1), s.579-581.

²⁷⁴ Aysen Tokol, "Yeni Teknolojiler ve Değişen Endüstri İlişkileri", <http://www.isgucu.org>.

gelen ve gerçekleşen değişim, endüstri ilişkileri sisteminde de yeni düzenlemelere gitmeyi zorunlu kılmıştır.²⁷⁵

Yeni teknolojiler ve istihdam arasındaki ilişkilerde ağırlık taşıyan temel görüş, teknoloji kullanımı ile işgücü maliyetlerinde önemli bir tasarruf sağlandığıdır. Teknoloji sayesinde daha az işgücü kullanılmakta ve daha çok verim elde edilmektedir. Ayrıca yeni teknolojiler işgücü tasarrufu getirirler de yarattıkları yeni iş imkanları ile bunu belli ölçüde telafi ettikleri gibi bir yandan da işletmelerin daha verimli çalışmasını sağlamak ve ayrıca ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektedirler.

Yeni teknolojiler işi bir çok yönden etkilemektedir. Bu etkileşim işin niteliğinde meydana gelirken, aynı zamanda çalışma koşullarında da esneklik uygulamalarına yol açmaktadır. Bununla beraber yeni teknolojilere bağlı olarak, işlerin niteliği ve işgücü yapısı değişirken, işyerinin yapısı da değişmektedir. Bu durum, ister istemez endüstri ilişkilerinde bir değişime yol açmaktadır. Endüstri ilişkilerinde ücret yapısı, işin örgütlenmesi, işe alma ve özellikle işten çıkarma koşulları değişmekte, ayrıca eski işçilerin yeni teknolojiye uyum sorunları da ortaya çıkmaktadır.²⁷⁶

4.2. Yeni Teknolojilerin İstihdam Üzerindeki Etkileri

Yeni teknolojilerin uygulanmasından beklenen amaçların başında işgücü maliyetlerinde tasarruf gelmektedir. İşgücü maliyetlerinde tasarruf iki yoldan sağlanmaktadır. Ya daha az işgücü ile çalışılmakta ya da işgücü daha verimli kullanılmaktadır. Yeni teknolojilerin daha az işgücü gerektirmesi kaçınılmaz olarak teknoloji ve istihdam ilişkileri üzerinde tartışmalara yol açmaktadır. Özellikle son 10-15 yıldır gelişmiş ekonomilerde de süreklilik kazanan işsizliğin ne ölçüde teknolojik işsizlik olduğu tartışmaları yapılmaktadır. Kuşkusuz geçmişten bu yana teknoloji ve istihdam düzeyi arasındaki ilişkiyi irdeleyen kuramlar ortaya atılmıştır. Ancak bugün yaşanan geniş boyutlu işgücü daralmaları ve işsizlik olgusu karşısında eski ve yeni kuramsal tartışmalar yeniden gündeme gelmektedir.

²⁷⁵ Abdülkadir Şenkal, **Sendikasıız Endüstri İlişkileri**, (Kamu-İş Yayınları, Ankara 1999), s.57.

²⁷⁶ Aynı, s.60.

Geçmişte olduğu gibi bugün de yeni teknolojiler ve istihdam düzeyi arasındaki ilişki konusundaki görüşler farklılaşmaktadır. Ancak bugün ağırlık taşıyan görüş, teknolojik gelişmenin toplu işsizliğe neden olmadığı, tam aksine yeni teknolojilerin yeni iş olanaklarının güvencesi olduğu doğrudur. Yeni bir görüşe göre yeni teknolojiler işgücü tasarrufu gibi, bir yandan da işletmelerin daha etkin ve verimli çalışması ile ekonomik büyümenin sürdürülmesi sağlamaktadır. Bu nedenle uzun dönemde yeni teknolojilere yatırım yapmayan ülkelerde kitlesel işsizliğin ortaya çıkması olasılığı daha yüksektir. Öte yandan yeni teknolojilerin yeni iş yaratma kapasitesine kuşku ile bakanlar da bulunmaktadır. Bu görüş sahipleri yeni üretim tekniklerinin daha az işgücü gerektirdiğini, aynı zamanda yüksek maliyetler nedeniyle üretilen malların satış kapasitesinin ve dolayısıyla üretimin sınırlı kaldığını ileri sürmektedirler. Bu nedenle yeni teknolojilerin kullanımı ile istihdam artışı sağlamak mümkün görünmemektedir. Ayrıca uzun dönemde otomasyon sonucunda daha az işgücü kullanımı ve daha az yatırımla daha fazla verimlilik alınması olanağı doğacağından global olarak yatırımların azalması da söz konusu olabilecektir. Böylece istihdamı azaltan ikinci bir etki ortaya çıkmaktadır.²⁷⁷

4.3. Yeni Teknolojilerin Sendikalar ve Toplu Pazarlık Üzerine Etkileri

Yeni teknolojilerin istihdam seviyesi üzerine olumsuz etkisi, hizmet sektörü istihdamındaki artış ve atipik çalışma şekillerinin yaygınlaşması ve diğer esneklik uygulamaları sendika üye sayısını ve pazarlık gücünü olumsuz şekilde etkilemektedir. Atipik istihdamda yer alanlarda oluşan çevre işgücünün sendikalaşmadan uzak kalması, az sayıda nitelikli işçinin sürekli işgücü haline gelmesi işkolu sendikacılığı yerine işyeri sendikacılığını ön plana çıkaracak bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca esnek üretimde küçük ve orta ölçekli işletmelerin ön plana çıkması kitle sendikacılığını tehdit etmektedir.²⁷⁸

Aslında çalışanların ve sendikaların teknolojik değişime tepkileri çok zaman olumsuz olmamaktadır. Çünkü ileri teknolojilerin daha modern çalışma koşulları ve hatta daha iyi bir iş güvencesi anlamı taşıyabileceği de bilinmektedir. Bugün gerek çalışanların gerek sendikaların yeni teknolojilere karşı çıkmaktan çok, ortaya çıkan sonuçları denetleyebilmek istedikleri görülmektedir. Bu açıdan teknolojiye karşı bir tepki yerine kendi çıkarlarını savunmaya çalışmaktadırlar.

²⁷⁷ Meryem Koray, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, (İzmir, Temmuz 1994), s.46.

²⁷⁸ Tokol, a.g.m., s.60.

Sendikaların teknolojik gelişmeler karşısındaki tutum ve tepkilerini beş ana grupta toplayabilmek mümkündür. Bunlar;

1. Katılımcı Bir Müdahale: Teknolojik değişikliklerle ilgili olarak kararların alınmasından uygulamaya dek her aşamada sendikaların katılımı ile gerçekleşen bu duruma uygulamada çok seyrek rastlanmaktadır.
2. Sonuçlar Üzerinde Pazarlık: Sendikaların yeni teknolojilerin çalışanlar açısından getirdiği sonuçları işverenlerle pazarlık ederek, çalışanların da çıkarlarını korumaya çalışmaları ve bu koşulla teknolojik değişimi kabul ettikleri bir durumdur. Uygulamada daha sık rastlanan bir strateji olduğu görülebilmektedir.
3. Koşulsuz Kabul Etme: İşverenlerin tek yanlı kararlarla teknoloji değişimine karar verdikleri bir durumdur. Daha çok niteliksiz işçilerin ve zayıf sendikaların söz konusu olduğu koşullarda uygulama olanağı bulunmaktadır.
4. İsteksiz ve Zorunlu Olarak Kabul Etme: İşverenlerin yine tek yanlı karar aldıkları ve sendikaları, yeni teknolojiye geçişi kabul etme ya da işsizlik seçenekleriyle başbaşa bıraktıkları durumdur. Bu, daha çok, sendikaların karşı koyma güçlerini azaltan ekonomik duraklama dönemlerinde karşılaşılan bir strateji olmaktadır.
5. Tümüyle Karşı Koyma: Çok seyrek rastlanılan, kısa süren, fakat özellikle sendika liderleri ve üyeleri için önlenemez büyük kayıpların söz konusu olduğu ve pazarlık ederek bir sonuç alınamayacağı durumlarda karşılaşılan bir tepkidir. Kuşkusuz böyle bir tepkinin ortaya konabilmesi için sendikaların işverene karşı kullanabileceği bir gücü elinde bulundurmaları da gerekmektedir.

Genel olarak beş başlık altında toplanan sendikal tepkiler, ülkelere işkollarına ve işletmelere göre değişmektedir. Bu açıdan, endüstri ilişkilerinde daha çatışmacı geleneğe sahip ülkelerde yeni teknolojiler konusunda da gerek işverenler gerek işletme yönetimleri daha az işbirliği yapmayı tercih etmektedirler.²⁷⁹

²⁷⁹ “ Greg Bamber, “Technological Change and Unions”, **New Technology and Industrial Relations**, (ed. by Richard Hyman and Wolfgang Streeck, Basil Blackwell, Oxford 1988)” den Koray, a.g.e., s.100-101’deki alıntı.

Yeni teknolojiler karşısında sendikaların savunmadan katılımcılığa doğru değişen bir strateji izledikleri görülmektedir. Katılımcı bir stratejinin izlenebilmesi için sendikalar yasal ya da toplu pazarlıklarla getirilen düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle ya toplu sözleşmelerde bu yolda hükümlere yer vermektedirler ya da bazı işletmeler böyle bir hüküm olmasa da informel olarak bir danışma ve görüşme sürecini kullanmayı yeğlemektedirler. Bu konuda da ülkeler ve işletmeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ancak henüz sendikaların yeni teknolojiler karşısında etkin bir katılımı pek söz konusu olmamaktadır. En iyi durumda teknolojilerin işgücü açısından yol açtığı sonuçların pazarlığını yapmaktadırlar.

Bugün için saptanan durumu şöyle özetleyebiliriz: Her şeyden önce sendikalar için örgütlenme ve temsil sorunları söz konusu olmaktadır. İşsizliğin artması ve süreklilik kazanması, endüstrinin daralması, istihdamda beyaz yakalılarının ve kadınların artışı, standart dışı çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, işletme içerisinde işgücünün esnekleştirilmesi gibi bir çok değişim sendikaların örgütlenme ve ücretli çalışanların temsilcisi olarak ortaya çıkma kapasitelerini azaltmaktadır. Öte yandan işgücü yapısının karmaşıklaşmasıyla çıkarlar birbiriyle çelişkili duruma gelmektedir. İşyerlerinde çalışanların iş güvencesini sağlamaya uğraşan sendikalar, bunu başardıkları ölçüde işgücü piyasasının güvenceli ve güvencesiz işler olarak ikiye ayrılması güçlenmektedir. Öte yandan daha kısa çalışma süresi isterlerken, işgücünün esnekleştirilmesi gibi uygulamaları kabul etmek durumunda kalmaktadırlar. Ücret artışı, ücretlerde göreceli de olsa eşitlik isterlerken, beyaz yakalı işçilerin ve profesyonel meslek sahiplerinin istemlerine yanıt verememektedirler.

İşgücü piyasasının bölünmesi ve çeşitlenmesi ile sendika üyeliği (U) biçimi almaktadır. Bir uçta işgücü piyasasında zayıf durumda olan, yan veya marjinal sektörde çalışanlar yer almakta ve onların sendika üyeliği pek söz konusu olmamaktadır. Öteki uçta profesyonel meslek sahipleri, idareciler ve yüksek nitelikli ücretliler bulunmakta, bunlarda sendikalaşmayı istememekte ya da gerek duymamaktadırlar. Böylece sendika üyeliği ortalarda yer alan ve genellikle geleneksel sektörlerde çalışan mavi yakalılar arasında yoğunlaşmaktadır. Kuşkusuz sendikalar beyaz yakalılar, kadınlar gibi sendikalara pek yanaşmayan ücretlileri de kapsamaya çalışmaktadırlar.²⁸⁰

²⁸⁰ Aynı, s.107-108.

Endüstri ilişkileri ve toplu pazarlıkta ağırlığın işletme-işyeri düzeyine kayması da bir çok açıdan sendikaları olumsuz etkilemektedir. Sendikalar işkolu düzeyinde hem örgütsel bir güce sahip olmakta hem de bu düzeyde ekonomik koşullardan az çok bağımsız bir pazarlık gücünü kullanabilmektedirler. Oysa işletme-işyeri pazarlıkları ekonomik koşulların baskısıyla sendikalar için başka seçenekler bulmakta zorlandıkları konuları gündeme getirmektedirler. Yeni teknolojiler, işgücünün esnekleştirilmesi gibi, örneğin ücretlerde esneklik, sendikaların bugüne dek belki de en başarılı oldukları ücret pazarlığındaki etkinliğini azaltmakta, yönetimin tek taraflı belirleme olanağını arttırmaktadır.

Ayrıca sendika üyeleri arasındaki dayanışmayı azalttığı da açıktır. İşte bu koşullar altında sendikaların, yönetimin etkisi veya baskısı altında ikincil bir role zorlandıkları kaygısı duyulmaktadır. Ayrıca bu tür esnek işgücü ve esnek çalışma koşulları ilişkileri bireyselleştirerek sendikal etkinliği azalttığı gibi, sendikaların değişik çıkarları bir araya toplama olanaklarını da kısıtlamakta, bir temsil sorununa yol açmaktadır. Kısaca ücret ve çalışma koşullarındaki esneklik, çalışanlar arasındaki dayanışmanın sonunu getirmektedir. Bunun yanı sıra işgücü yapısının, üretim ve yönetim tekniklerinin değişmesine bağlı olarak işyeri yönetimleri, işçilerle doğrudan ilişkilerini de geliştirmek istemektedirler. İşyeri yönetimleri, hem çalışanların işyerine bağlılık ve katkılarını arttırmak istemekte hem de performansa bağlı ücret sistemleri, kar paylaşımı programlarıyla çalışanların işletme amaçlarıyla bütünleşmesini sağlamaya yönelmektedirler. Böylece işgücü için sınıf ve sendika dayanışmasının yerini işletmeye bağlılık ve işyeri dayanışması almaktadır.²⁸¹

Gerek yeni teknolojiler ve gerekse yeni işler genelde sendikaların dayandıkları işleri ve işçi tiplerini çözücü etki yapmakta ve sendikaları zor durumda bırakmaktadır.

²⁸¹ Aynı, s.108.

SONUÇ

Sürekli değişimin yaşandığı dönemlerde sosyo-kültürel yapıda ortaya çıkan gelişmeler toplumun bütün kurumlarında etkili olmaktadır. Türk işçi hareketi de sosyo-kültürel bir olgu olarak kabul edildiğinden Türk sosyo-kültürel yapısının yaşadığı dönüşümden doğrudan etkilenmektedir.

Türkiye’de işçi hareketi Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana oluşan sosyo-kültürel değişme ve çözülme sürecinde biçimlenmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı sosyo-kültürel sisteminin çözüm süreci ile işçi hareketlerinin ve sendikacılığının sosyo-kültürel olgu olarak doğuş süreci arasında bir paralellik olduğu ifade edilebilir.

Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar geçen süreç içerisinde sendikalar ve siyasi partiler arasındaki ilişkileri incelediğimizde şu tablo karşımıza çıkmaktadır;

Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısı içerisinde işçi sınıfı, güçsüz ve örgütlenmemiş bir nitelik taşımaktadır. Bu dönemde kurulan cemiyetler başlangıçta sadece bir yardım ve hayır kurumu niteliğindeki zamanla işçilere siyasi bilinç oluşturma çabası içerisine girmişlerdir. Ancak bu sadece partiye milletvekili seçtirmekle sınırlı kalmış ve sendikal karakterli siyasal örgütler ancak dönemin sonlarında kurulabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk işçi hareketleri içerisinde Türk ve Müslüman unsurlar daha sonra etkinlik kazanmaya başlamıştır. Başlangıçta Türk işçileri uzun bir süre işçi eylemleri ve teşkilatlanmaları konusunda çok fazla istekli olmadıkları görülmektedir. Bu durumu Osmanlı sosyo-kültürel sisteminin bütünleşmiş toplum yapısını özendirilmesi ve açık bir işçi işveren farklılaşmasına meydan vermemesiyle açıklamak doğru olacaktır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu döneminde toplumda işçi hareketinin ortaya çıkışında aydınların ve o dönemin sosyalist dernek ve partilerinin etkili oldukları söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle çıkması ve 1918’de Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla başlayan dönem, çok yoğun bir siyasal örgütlenmeye sahne olmuştur. Bu örgütlenmeler arasında doğuş dönemlerini henüz tamamlamamış olan işçi sınıfının isteklerini karşılayan ve ideolojisini belli ölçüde yansıtan,

sosyalist veya sosyal demokrat olarak tanımlanan partiler de kurulmuştur. Bu partiler, programlarında işçi sorunlarına belli bir yer vermiş ve çalışma koşullarının düzeltilmesine ilişkin somut sosyal politika önerilerinde bulunmuşlardır.

Osmanlı sosyal yapısının Yeni Türkiye'ye aktardığı miras içerisinde, Cumhuriyetin başında Türk toplumuna şöyle bir bakıldığında, sınıfsal yapıların fazla belirgin olmadığı görülmektedir. Tüm bunlara rağmen, Tek Parti Döneminde işçi kesiminin toplumdaki nispi ağırlığının yavaş yavaş artmaya başladığı söylenebilir. Cumhuriyetin Tek Partili Dönemi içerisinde en önemli nokta, sendikacılık faaliyetinin fiilen ortadan kaldırılmasıdır. Doğu'da patlak veren ayaklanmaları durdurabilmek amacıyla hazırlanan Takrir-i Sükun Kanunu ile birlikte sendikacılık kaldırılmaya çalışılmıştır. Tek Parti Döneminde Türk işçi hareketi büyük bir etkinlik kazanamamış ve kendi sendikacılık hareketinin temelini oluşturacak bir birikimi de meydana getirememiştir. Bu durumun nedeni Tek Parti kadrosunun işçi hareketine sıcak bakmamasında aranabileceği gibi, Türkiye'nin potansiyel bir işçi hareketini bünyesinde taşımayan sanayileşme düzeyinde de aranabilir.

Türkiye'de işçi hareketinin özellikle Çok Partili Dönemde etkinlik kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin siyasal tarihinde Çok Partili Demokrasi döneminin açılışına rastlayan 1946 yılı, işçi sınıfı tarihi bakımından da yeni bir dönemi simgelemektedir. Sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırıldığı 10 Haziran 1946 tarihini takip eden altı aylık zaman dilimi içerisinde sosyalist siyasal partilerin öncülük ettiği hızlı bir sendikalaşma hareketi gelişmiştir. Ancak 21 Aralık 1946 tarihinde sıkı yönetim kararıyla bu oluşuma son verilmiştir. 1947 yılının başında yürürlüğe konulan Sendikalar Kanunu ile sosyalist partilerin ve tehlikeli sayılan sendikal örgütlerin kapatılması yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur.

Çok Partili Demokratik yaşamın belli sınırlılıklarla da olsa başlamış olması mevcut siyasi partileri halktan yükselen taleplere karşı duyarlı yaparken, örgütlü işçi kesimiyle daha duyarlı bir ilişki kurmaya teşvik etmiştir. Siyasal partiler, işçilerin oyunu alabilmek amacıyla çeşitli vaatlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu vaatlerin başında sendika kurma ve grev yapma hakları bulunmaktadır.

Türkiye'de 1950-1960 yılları, alt yapı çalışmalarının ve sanayileşme bakımından en köklü atılımların gerçekleştirildiği bir zaman periyodu olarak belirginleşmektedir. Bu periyod, aynı zamanda Türkiye'de Çok Partili döneme geçiş ve demokratikleşme yönündeki

gelişmeleri de içermektedir. Bundan başka aynı periyod işçi kitlelerinin genel çalışan kesim içerisinde nispi ağırlığının artışı da ifade etmektedir.

1960-1980 dönemi bir askeri darbe ile başlayan ve bir başka askeri darbe ile sona eren bir dönemdir. Dönemin başlangıcı işçi sınıfı ve sendikalar açısından sendikal hakların geniş kullanım olanaklarının ortaya çıktığı ve bundan yararlandıdığı bir gelişim gösterirken dönemin sonunda sendikal faaliyetlerin tümüyle askıya alındığı, sendika ve konfederasyonların kapatıldığı, sendikacıların ve sendikalı işçilerin tutuklandığı, reel ücretlerin geriletildiği, örgütlenme, toplu pazarlık ve grev haklarına ciddi sınırlamalar getirildiği görülmektedir.

Tüm bunların dışında Türkiye'nin 1980 sonrasında girdiği yeni dönem ülkenin tarihinde çok önemli bir aşama oluşturmaktadır. Dönemi tanımlamak açısından tarihsel dinamiğe damgasını vuran iki gelişme dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, sanayiinin sermaye birikiminin belirleyici alanı haline gelişi; ikincisi, işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez siyaset sahnesine kitlesel biçimde girişi olmuştur.

Sendikal hakların kazandırılması açısından 1961 Anayasası Türk çalışma yaşamı içerisinde önem taşımaktadır. 1961 Anayasası sendika hakkını tüm çalışanlara, toplu sözleşme ve grev hakkını ise sadece işçilere tanımıştır. 1961 Anayasası sadece işçi olarak nitelenen çalışanlara değil aynı zamanda işçi sınıfının memur biçiminde istihdam edilen kesimlerine de sendikalaşma hakkını sağlamıştır. 1961 Anayasası ve ardından gelen süreçte güçlü bir Türk sendikacılığı doğmuştur. Aynı zamanda Türk işçi hareketinin önemi ve ağırlığı bu dönemde daha çok hissedilmeye başlamıştır. Türk işçi hareketi, Türk sosyo-kültürel yapısındaki değişimleri etkilemiş ve kendisi de bu değişimden etkilenmiştir.

Sendikal haklar bakımından özellikle 1961 Anayasasına dayalı olarak çıkarılan ve 1963'te yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu işçilere tanıdığı grev hakkı ve sendikaları güçlü kılacak yeni iktisadi imkanlar sağlaması ile Türk işçi hareketinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Kısacası 1961 Anayasasının Türk çalışma hayatına getirdiği en önemli gelişme sendikalaşma hareketine yeni bir boyut kazandıran toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt hakları konusunda olmuştur.

1980 sonrası dönemde Türk işçi hareketi üzerinde etkili olan unsurlardan ilki daha çok ekonomik yapılanmaya yönelik olarak alınan 24 Ocak Kararlarıdır. 24 Ocak Kararlarının etkili olduğu dönem, emek-sermaye ilişkisinin çok büyük ölçüde emek aleyhine döndüğü, sendikal örgütlenmeye, toplu sözleşme düzenine sınırlamaların getirildiği, demokratik hak ve özgürlüklerin askıya alındığı bir geçiş dönemi olarak tarihe geçmiştir. 24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye’de sendikalar ve sendikal hareket yeni bir döneme girmiş ve bu dönem 1983 seçimlerine kadar devam etmiştir. Dönemin en önemli özelliği ise çalışma hayatına yönelik alınan kararlar ve sonrasında oluşturulan kurumlar ile sonraki dönemlere de damgasını vuracak olmasıdır. 1980 sonrası dönemde etkili olan ikinci unsur ise 12 Eylül 1980’dir. 12 Eylül 1980’de sivil siyasal yönetimin bir askeri darbe ile yönetimden uzaklaştırılmasından sonra, 12 Eylül öncesine bir tepki olarak siyasal yapı yeniden düzenlenmiş ve siyasal partilerin, sendikaların ve derneklerin faaliyetleri hazırlanan yeni Anayasada önemli ölçüde kısıtlanmıştır. 12 Eylül’den hemen sonra siyasal partiler ile birlikte sendikaların faaliyetlerinin durdurulması nedeniyle sendikalar da diğer baskı grupları gibi siyasal ve ekonomik karar süreçlerinin dışına itilmişler ve etkisiz duruma düşürülmüşlerdir.

İşçi sınıfının sistem içerisinde örgütlü varoluş koşullarını düzenleyen başlıca metinler olan 1982 Anayasası ile 1983 yılında çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları sendikal eylemin ideolojik ve siyasal sınırlarını daraltmakta, ekonomik ve toplumsal hakları geliştirme koşullarını ağırlaştırmaktadır.

1989 sonrası dönemde sendikalı işçilerin yükselen mücadelesi bir yandan ücretlerde artışlar sağlarken diğer yandan siyasal alanda da önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

1990’lara kadar demokrasi yapılanmasında bir araç olarak varlığını sürdüren Türk sendikacılığı, 1990’lara gelindiğinde gerçek demokrasi talebi ile bu yükü sırtından atmak istemiştir. Ülkenin etkin siyasal güçlerinden bağımsız ve de onların etkinlik alanı olmaktan çıkmış, hatta onları etkileyerek hak mücadelesini daha sağlıklı ve netice alıcı hale getirecek yeni ve sağlıklı demokratik sendikacılık anlayışına yönelmiştir.

Kamu kesiminde çalışan işçilerin toplu sözleşme yılı olan 1993 ile birlikte sendikal mücadelede de hareketlenme yaşanmaya başlamıştır. 1993 yılının bir diğer özelliği de, yılın ikinci yarısının başında kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinin KİT’lerin özelleştirilmesine hız verilmesiyle işçi sendikalarından özelleştirme politikalarına karşı

yükselen direnişini olmuştur. 1980'li yıllarda hükümetin başlattığı özelleştirmelerin sonucunda, özelleştirilen işyerlerinde uygulanan işten çıkarmalar ve sendikalı işçi sayısındaki düşüşler, işçi sendikalarında bu politikalara karşı direniş eylemini pekiştirmiştir.

Türkiye İşçi Hareketini etkileyen bir başka unsur da 5 Nisan Kararları olmuştur. 5 Nisan Kararlarının çalışan kesimleri dolaysız olarak etkileyen en önemli uygulamaları, özelleştirme programı ve ekonomik kriz nedeniyle önemi artan işten çıkarmalar, ücret ve maaş artışlarının sınırlandırılması, toplu iş sözleşmelerinde geriye doğru endekslemeden vazgeçilmesi, fiyatlardaki görülmemiş hızdaki artış ve pahalılık olarak sıralanabilir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar 1999 yılına kadar devam etmiştir. 1998 yılı sonlarına doğru yaşanan ekonomik kriz çalışanlar açısından büyük olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yoğun işten çıkarmalar yaşanmış, işsizlik artmış, gelir dağılımında adaletsizlik yaygınlaşarak sürmüş, özelleştirme adı altında KİT ve kamu kuruluşları yağmalatılmaya çalışılmıştır.

Güneydoğu Asya ülkelerinde 1997 yılı ikinci altı ayı döneminde başlayan ve 1998 yılında derinleşerek yaygınlaşan ekonomik kriz, ağırlıklı olarak Rusya yoluyla Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Krizin sonuçları 1998 yılı ortalarından itibaren daha fazla hissedilmeye başlamış ve 1999 yılında iyice artmıştır. Diğer taraftan ülkemizde taşeron, kaçak, geçici çalıştırma gibi uygulamalarla öteden beri var olan küreselleşme ve yeni teknolojiler karşısında ortaya çıkan esneklik ya da esnek çalışma kavramı, söz konusu kriz döneminde gelişen konulardır.

1999 yılı ilk yarısının gündemini bir yandan genel ve yerel seçimler oluştururken, diğer yandan da kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri ve bu noktada işçilere daha az ücret vermenin yolları oluşturmaktadır. Yine kapsamı giderek genişleyen özelleştirmeye karşı etkin bir mücadelenin örgütlenmesi ve buna paralel olarak devletin üretken kapasitesinin ve sosyal hizmet yönünün savunulması ve geliştirilmesi işçiler ve sendikalar açısından ikinci önemli gündem maddesidir.

Tüm bu açıklamalar sonrasında şunu söylemek mümkündür ki 1999 yılı ortalarından başlayan ve günümüze kadar yaşanan bazı ekonomik ve siyasi değişimler sendikalar ve siyaset arasındaki ilişkiler üzerinde etkili olmuştur. Bu değişimler özelleştirme, küreselleşme,

esneklik veya esnek çalışma, yaşanan ekonomik krizle ve yeni teknolojilerin üretim sektöründe kullanımı olarak belirtilebilir.

Küreselleşmeyle birlikte emek ve sermaye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerde de dönemsel, kalıcı ve yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. Küreselleşme toplumsal değişiklik yaratma açısından sınıf mücadelesini geçersiz kılmıştır ve hatta sınıfların ekonomik çözümlenmeler açısından bir anlamı kalmamıştır. Aynı zamanda küreselleşme, çalışma yaşamının kurallarının değiştirilmesi gereğini ortaya çıkarırken, sendikaları da çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Yeni yönetim tekniklerinin uygulanması, yeni çalışma şekillerinin ve istihdam modellerinin ortaya çıkması sendikaların en önemli sorunları olmuştur. İşletmelerde esnek çalışma modellerinin uygulanmaya başlamasının, yeni istihdam tarzının benimsenmesinin büyük ölçüde sendikasızlaşmaya neden olduğu görülmüştür. Taşeronlaşma özellikle sendikasızlaştırma politikası olarak uygulanmaya başlamıştır.

Gelişen küreselleşme olgusuyla birlikte sendikaların ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleriyle olan ilişkilerini güçlendirmeleri öncelikle gelmektedir. Sendikal hareketin uluslararası nitelik kazanmasıyla çalışma dünyasında özellikle emek üzerinden yapılan haksız rekabetin değişik uygulamaları belirlenmeli ve uluslararası ölçekte çalışma standartlarının korunması için ortak çaba ve politika oluşturabilmelidir.

Özelleştirme kavramı ise, Türkiye’de 1980’li yıllardan bu yana varlığını sürdüren bir kavram olmuştur. Ancak 1990’lı yıllardan itibaren özelleştirme kavramı üzerinde daha da durulmaya başlanmıştır. Özelleştirme kamu kuruluşlarının sadece özel sektöre devriyle sona ermemekte aynı zamanda özelleştirilen işletmelerin çalışanları ve sendikaları da bundan doğrudan etkilenmektedir. Sendikalar ülkedeki özelleştirme eğilimlerine karşı çıkmaktadırlar. Sendikaların özelleştirme eğilimlerine karşı çıkma nedeni özelleştirilen işletmelerdeki işçilerin işsiz kalmaları yani işten çıkarılmaları dolayısıyla istihdamın daralması ve sendikaya üye işçi sayısının azalmasıdır.

Sendikal hareketi etkileyen bir başka unsur da esneklik veya esnek çalışmadır. Esneklik çalışma yaşamında bireysel ve toplu düzeyde ciddi değişiklikler getirmektedir. Söz konusu değişiklikler sonrasında sendikalar da mevcut geleneksel politikalarını, varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla değiştirmek zorunda kalmaktadırlar.

Esneklik karşısında sendikal politika önerileri doğal olarak çok boyutlu olmaktadır. Bunlar kapsamında çalışanların haklarının korunması öncelikli ve özel bir önem taşımaktadır. Bu temel gerçekten hareketle Türkiye’de ortak sendikal politikaların oluşturulması için sendikalar arası etkin bir diyalogun geliştirilmesi ve giderek organik sendikal birleşmelerin sağlanması gerekmektedir. Bunun dışında sendikalar işçilerin bir bölümünü değil, çalışan tüm ücretlileri kapsamalıdır. Bu anlamda farklılaşan istihdam biçimlerini azaltma ve sendika çatısı altında birleştirme yönünde ortak hedef edinilmeli ve kararlı uğraş verilmelidir.

Sendikal hareket üzerinde etkili olduğunu düşünerek ele aldığımız son unsur da yeni teknolojik gelişmelerdir. Öncelikli olarak yeni teknolojik gelişmeler istihdam seviyesi üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Yeni teknolojilerin istihdam seviyesi üzerine olumsuz etkisi, hizmet sektörü istihdamındaki artış ve atipik çalışma şekillerinin yaygınlaşmasıdır. Bunun dışında diğer esneklik uygulamaları da sendika üye sayısını ve pazarlık gücünü olumsuz şekilde etkilemektedir. Atipik istihdamda yer alanlarda oluşan çevre işgücünün sendikalaşmadan uzak kalması, az sayıda nitelikli işçinin sürekli işgücü haline gelmesi işkolu sendikacılığı yerine işyeri sendikacılığını ön plana çıkaracak bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca esnek üretimde küçük ve orta ölçekli işletmelerin ön plana çıkması kitle sendikacılığını tehdit etmektedir. Bugün gerek çalışanların gerek sendikaların yeni teknolojilere karşı çıkmaktan çok, ortaya çıkan sonuçları denetleyebilmek istedikleri görülmektedir. Bu açıdan teknolojiye karşı bir tepki yerine kendi çıkarlarını savunmaya çalışmaktadırlar.

Tüm bunlar doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze kadar geçen süre içerisinde, gerek siyasal koşullar gerekse ekonomik değişimler sendikal hareketler üzerinde etkili olmaktadır.

Çalışmanın bütünlüğü içerisinde açıkça görülebildiği gibi, ülkemizde demokratik gelişme ile işçi hareketi arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Türk işçi hareketi de kendi tarihi açısından bütün önemli gelişmelerini demokratikleşmenin hızlandığı dönemlerde sağlamış, demokrasinin askıya alındığı dönemler işçi hareketi açısından kayıplı ve acılı dönemler olarak tarihe geçmiştir.

Bugün Türk işçi hareketi esaslı bir yol ayrımında görülmektedir. Bu yol ayrımı bir boyutu ile yeni gelişmelere direnerek tarihsel olarak uzun dönemde ayakta kalma şansını

yitirmeyi ifade ederken, diğer bir boyutu ile de yeni bir başlangıç oluşturabilmek bakımından yeniden yapılanma sürecine doğru ve adaletli katkılar yapmayı bir tercih olarak öne çıkarmaktadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki Türk işçi hareketi bugün içinde bulunduğu kurumsal yapı ve yeniden yapılanma sorunlarına rağmen Türk toplumunun en dinamik unsurlarından birini oluşturmaktadır.

EK:

SENDİKAL HAREKETİ DOĞRUDAN VE DOLAYLI ETKİLEYEN BAŞLICA SİYASAL PARTİLER

1908-1996 arasında kurulmuş çok sayıda siyasi parti arasında ideolojisinde, programında, uygulamasında, işçi ve sendikala harekete ağırlıklı olarak yer verenler veya işçi ve sendikala hareket üzerinde olumlu veya olumsuz etkide bulunmuş olanlar kuruluş tarihlerine göre şunlardır;

- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İstanbul 1889- İstanbul 1918)
- Osmanlı Ahrar Fırkası (İstanbul 1908)
- Osmanlı Demokrat Fırkası (İstanbul 1908)
- Ahali Fırkası (İstanbul 1910)
- İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası (Paris 1909)
- Osmanlı Sosyalist Fırkası (İstanbul 1910; Paris Şubesi 1910)
- Sosyal Demokrat Fırkası (İstanbul 1918)
- Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (İstanbul 1919)
- Osmanlı Mesai Fırkası (İstanbul 1919)
- Türkiye Sosyalist Fırkası (İstanbul 1919)
- Amele Fırkası (İstanbul 1920)
- Türkiye Komünist Fırkası (Gizli 1920)
- Halk İştirakiyun Fırkası (Ankara 1920)
- Müstakil Sosyalist Fırkası (İstanbul 1922)
- Cumhuriyet Halk Fırkası(CHF) (Ankara 1923; 1935'ten sonra CHP)
- Serbest Cumhuriyet Fırkası (İstanbul 1930)
- Ahali Cumhuriyet Fırkası (Adana 1930)
- Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi (Edirne 1930)
- Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası (İstanbul 1931)
- Demokrat Parti(DP) (Ankara 1946)
- Sosyal Adalet Partisi (İstanbul 1946)
- Çiftçi ve Köylü Partisi (Bursa 1946)
- Türk Sosyal Demokrat Partisi (İstanbul 1946)
- Türkiye Sosyalist Partisi (İstanbul 1946)

- Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (İstanbul 1946)
- Müstakil Türk Sosyalist Partisi (İstanbul 1948)
- Demokrat İşçi Partisi (İstanbul 1950)
- Vatan Partisi(VP) (İstanbul 1954)
- Adalet Partisi(AP) (Ankara 1961)
- Türkiye İşçi Partisi(TİP) (İstanbul 1961; İkinci kuruluş İstanbul 1975)
- Milliyetçi Hareket Partisi(MHP) (Önce CKMP- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi; Ankara 1969)
- Türkiye Sosyalist İşçi Partisi(TSİP) (İstanbul 1974)
- Vatan Partisi (İstanbul 1975)
- Sosyalist Vatan Partisi (İstanbul 1975)
- Türkiye Emekçi Partisi (İstanbul 1975)
- Sosyalist Parti (SP) (Daha sonra Sosyalist Devrim Partisi SDP; İstanbul 1975)
- Türkiye İşçi Köylü Partisi(TİKP) (Ankara 1978)
- Anavatan Partisi(ANAP) (Ankara 1983)
- Sosyal Demokrat Parti(SODEP) (Ankara 1983; Daha sonra Sosyal Demokrat Halkçı Parti(SHP))
- Doğru Yol Partisi (DYP) (Ankara 1983)
- Refah Partisi (RP) (Ankara 1983)
- Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) (SHP'deki ayrışmadan sonra 1995)
- Sosyalist İktidar Partisi(SİP) (İstanbul 1995)
- İşçi Partisi (İP) (İstanbul 1994)
- Özgürlük ve Dayanışma Partisi(ÖDP) (İstanbul 1996)
- Emek Partisi (İstanbul 1996)

KAYNAKÇA

AKKAYA, Yüksel. "İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Partileri ve Çalışma Hayatı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Şubat 1992, Sayı140

AKTAN, Coşkun Can. "Özelleştirme ve Türkiye Deneyimi", **Özelleştirme Sempozyumu 28-29 Nisan 1994**, Manisa.

ASLAN, Filiz. "Dörtler Raporu", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul 1996.

ATASAYAR, Kubilay. "Türk İşverenleri Açısından Türk İş Hukukundaki Esneklik", **Çalışma Hayatında Esneklik**, Çeşme Altın Yunus 27-31 Ekim 1993, Kasım 1994, İzmir.

CENTEL, Tankut. "Türkiye'de Sosyal Diyalogun Geleceği, Sosyal Diyalog ve İşbirliği", **MESS Mercek Dergisi**, Özel Sayı, Ekim 1997.

ÇAYCI, Sabiha. "Küreselleşme, Ulus Devlet ve Sendikacılık", **Cumhuriyet**, (17 Ocak 2002).

DEMİRCİ, Rasih. "Küreselleşme ve İktisat", **Değişim Sürecinde Yeni Sendikal Yönelişler**, Özçelik-İş Sendikası Eğitim Seminerleri Dizisi:9, Aralık 1998.

DUMANLI, Bahar. "Türkiye'de Sendikal Hareketin Gelişim Trendleri: 1963-1993", **İktisat Dergisi**, Temmuz 1997.

EKİN, Nusret. **Endüstri İlişkileri**, İstanbul 1987.

ERİŞÇİ, Lütfü. "Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, (Ankara, 1951)", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, c.1.

GELENEK VE GELECEK, Mess Yayın No:316, Haziran 2000.

GÜLMEZ, Mesut. "Tatil-i Eşgal Kanunu", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul 1998.

GÜNGÖR, Fatih. “Amele Teali Cemiyeti”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul 1996.

GÜZEL, M. Şehmus. “1930’larda İşçi Örgütlenmesi”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Eylül 1986, Sayı:83.

IŞIKLI, Alpaslan. “Demokrasi ve İşçi Hareketi”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Haziran 1986, Sayı 82.

IŞIKLI, Alpaslan. **Küreselleşme ve Demokratikleşme**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları:14, Ankara 1995.

IŞIKLI, Alpaslan. **Sendikacılık ve Siyaset**, Birikim Yayınları, 1979.

IŞIKLI, Alpaslan. **Sendikacılık ve Siyaset**, İmge Kitapevi, 4.Baskı, 1990.

IŞIKLI, Alpaslan. **Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.

IŞIKLI, Alpaslan. “Siyasal Partiler ve İşçi Hareketi”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.3, İstanbul 1998.

KAĞNICIOĞLU, Deniz. **Türkiye’de Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı ve Küreselleşmenin Etkileri**, Eskişehir 1999.

KEPKEP, Naci. “Ekonomik ve Sosyal Konsey”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul 1996.

KOÇ, Yıldırım. “Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 1997, Sayı 97.

KOÇ, Yıldırım. **Hak-İş Konfederasyonu (1976-1980)**, Türk-İş Yayın Organı, Aralık 1994, Sayı 296.

KOÇ, Yıldırım. **Sendikacılık Tarihi**, Türk-İş Eğitim Yayınları, No:1, Ankara 1998.

KOLUKIRIK, Suat. **Sendikal Hareketin Sonu mu?**, (<http://www.sendika.org>, 19.03.2002).

KORAY, Meryem. **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, İzmir, Temmuz 1994.

KUTAL, Metin. “Sendikacılık Hareketinde Önemli Bir Gelişme: Kızılcahamam Toplantısı”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, Şubat 1971, c.17, Sayı 11.

KUTAL, Metin. “Yaklaşan Seçimler ve Türk-İş’in Tutumu”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, Mayıs 1977, c.24, Sayı 2.

MAHİROĞULLARI, Adnan. **1980 Sonrası Türk ve Fransız Sendikacılığı**, Ankara 2000, Kamu-İş Yayınları.

ÖZKAPLAN, Nurcan. “5 Nisan Kararları”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul 1996.

ÖZTÜRK, Osman. “1946 Sendikacılığı”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul 1996.

SAVRAN, Sungur. “Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, **Onbirinci Tez Kitap Dizisi**, Haziran 1987.

SONER, Şükran. “12 Mart Döneminde İşçi Hareketi”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul.

SOYAK, Alkan. “24 Ocak Kararları ve Sendikalar”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.3, İstanbul 1998.

SOYAK, Alkan. “Özelleştirme Karşıtı İşçi ve Sendika Eylemleri”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul 1998.

ŞENKAL, Abdülkadir. **Sendikasız Endüstri İlişkileri**, Kamu-İş Yayınları, Ankara 1999.

TOKOL, Aysen. “5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul 1996.

TOKOL, Aysen. “Yeni Teknolojiler ve Değişen Endüstri İlişkileri”, <http://www.isgucu.org>
Türk-İş Yıllığı, 1999, c.1.

YAZICI, Erdinç. **Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi ve Türk Harb-İş**, Harb-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara.

YAZICI, Erdinç. **Sendikal Hareket ve Yeni Misyon Arayışları**, Şeker-İş Yayınları 96.

YORGUN, Sayım. “Küreselleşme Sürecinde Sendikalar”, **Mercek Dergisi**, Ekim 1998.

1950-2000, 50. YILINDA PETROL-İŞ, Petrol-İş Yayını:64, Ağustos 2000.

1997-1999 PETROL-İŞ YILLIĞI, Petrol-İş Yayını:58.

GELENEK VE GELECEK, Mess Yayın No:316, Haziran 2000.